

Acta educationis
No. 6

Kraków 2020

Acta educationis
No. 6

Redakcja:

prof. dr hab. Józef Marecki
prof. ThDr. PaedDr. Ing. Gabriel Paľa, PhD.
doc. ThDr. Peter Tirpák, PhD.

Recenzenti:

dr hab. Małgorzata Duda, prof. UPJPII
prof. PaedDr. ThDr. Jozef Jurko, PhD.
dr hab. Lucyna Rotter
doc. PaedDr. Lenka Pasternáková, PhD., MBA
Ks. dr. Andrzej Kielian

Wydawnictwo Avalon Sp. z o.o.

ul. Żmujdzka 6 B
31-426 Kraków

Kraków 2020

ISSN 2544-5073

Spis treści

PETER TIRPÁK

Kresťanská výchova vo vybraných dokumentoch

Druhého vatikánskeho koncilu 5

DANIEL PORUBEC

Výchovné aspekty hudby a spevu vo filozofii Platóna a Aristotela . . 16

DÁŠA PORUBČANOVÁ – ALBERT OLÁH

– GABRIELA GABRHELOVÁ

Factors affecting the education of middle school aged pupils

with diagnosis phenylketonuria 37

SIMONA FARKAŠOVÁ

Modernizácia právnického vzdelávania 64

ĽUBOMÍR JANKURA – HAMENI BLAISE

Ponowoczesne wymiary tożsamości społecznej

w kreowaniu postaw osobowościowych 75

JOWITA ZIOŁEK BARCZAK

Społeczno – pedagogiczne aspekty teorii aktora-sieci

(Actor-Network Theory) na podstawie dzieła Bruno Latoura 87

STANISLAV ŠVEDA

Peltzova vizitácia Spišského Štvrtka z roku 1731 94

MAREK KRIŠTOF

Pútnik a jeho duchovná formácia s dôrazom

na mariánske pútnické miesto Klokočov 110

PETER HARVAN

„Za Boha za národ“ slogan v kontexte extrémnych pohľadov

v spojitosti s filozofiou nespravodlivosti,

o ktorej rozhodol človek bez Boha 122

JANA BEŇKOVÁ	
<i>Výchova k rodičovstvu ako perspektíva pre spoločnosť.</i>	<i>.132</i>
JANA LUKÁČOVÁ	
<i>Formácia gréckokatolíckych bohoslovcov</i>	
<i>v období rokov 1968 – 1971</i>	<i>146</i>
DANIELA NGUYEN TRONG	
<i>The selected approaches to study of Religious Violence</i>	<i>.154</i>
LUCIA MATÚZOVÁ	
<i>Zmena postavenia náboženstva v súvislosti</i>	
<i>s nástupom modernity</i>	<i>.163</i>
MICHAL FRANK	
<i>Analýza online titulkov v „kauze Kuzminová“</i>	
<i>na Zimných olympijských hrách v Soči</i>	<i>.179</i>
AUTORZY ARTYKUŁÓW	199

Kresťanská výchova vo vybraných dokumentoch Druhého vatikánskeho koncilu

Peter Tirpák

Abstrakt: *The Second Vatican Council marked a turning point in the modern history of the Catholic Church. It has brought the most striking church reform since the so-called Constantine turn in the 4th century, which began the process of converting Christianity into a state religion. At a meeting lasting three years and two months, the Church decided to open itself to the modern world and reform internally. This was a significant beginning of the necessary changes which put the role of the Church back into consciousness – to restore what had been lost. The article describes the importance of selected Council documents in relation to education. This is the basis of any further change in the personal and social context.*

Keywords: *Education. Second Vatican Council. Selected documents. New challenges and impulses.*

Druhý vatikánsky koncil bol XXI. všeobecný ekumenický koncil Katolíckej cirkvi, konaný v rokoch 1962 – 1965, ktorý zvolal pápež Ján XXIII., vlastným menom Angelo Giuseppe Roncalli (1881 – 1963). Vo svojej encyklike *Ad Petri cathedram*, zo dňa 29. júna 1959, vymedzil základné dôvody pre zvolanie tohto koncilu. Jeho základným zámerom mal byť rozvoj katolíckej viery, obnova zdravej morálky kresťanov, a taktiež prispôsobenie cirkevnej disciplíny podmienkam súčasnosti. Katolícka cirkev sa vyznačuje jednotou doktríny, jednotou organizácie a jednotou uctievania. Božou vôľou, teda vôľou Zakladateľa Cirkvi je, aby sa všetky ovce zhromaždili do jedného domu pod vedením jedného pastiera. Všetky Božie deti sú povolané do jediného Božieho domu, a jeho základným kameňom je Peter. Všetci ľudia by mali spolupracovať ako bratia, aby sa stali súčasťou tohto jediného Božieho kráľovstva.

Výnimočnosť tohto koncilu tkvie v ohromných rozmeroch, v šírke medzinárodnej účasti a v rozsahu či rozmanitosti problémov, ktorými sa koncil zaoberal. Druhý vatikánsky koncil priniesol viditeľné zme-

ny – ako napríklad používanie národných jazykov vo viacerých častiach liturgického slávenia. Ďalším príkladom môže byť nové vnímanie Svätého písma, misijnej činnosti, služby biskupov, využiteľnosti masmédií či nový pohľad na službu kňaza. Koncil okrem toho ponúka i iné impulzy, rozvíjajúce a potrebné pre rast Cirkvi. Návrat k prameňom, pozornosť voči aktuálnym pomeroch dneška alebo odvážne vykroenie na ceste rozvoja znamenalo pre Druhý vatikánsky koncil zodpovedný a uvážení prístup voči tradícii Katolíckej cirkvi a potrebám zavedenia nových zmien. Tri slová, ktoré výstižne charakterizujú atmosféru koncilu aj spolu s jeho napätiami, zahŕňajú v sebe šírku času a dejín: bohatstvá minulosti, výzvy prítomnosti a nádej do budúcnosti. Takto sa náležite prehlbovalo tajomstvo Krista, ktorý ostáva ten istý „včera, dnes a naveky.“¹ Podľa odborníkov priniesol koncil najvýraznejšiu cirkevnú reformu od takzvaného konštantínskeho obratu v 4. storočí, ktorým sa začal proces prerodu kresťanstva na štátne náboženstvo. Cirkev sa na zasadnutí, ktoré trvalo tri roky a dva mesiace, rozhodla otvoriť modernému svetu a vnútorne sa reformovať. Ak by sme tento koncil chceli charakterizovať tromi slovami, zaiste by šlo o slová „*aggiornamento*“ (z tal. *aktualizovanie*), „*ressourcement*“ (z franc. *návrat k prameňom*) a „*progressio*“ (z lat. *rozvoj*).

Implementácia deklarácie *Gravissimum educationis* do výchovy

Koncil, ktorý bol potrebný pre budúcnosť Cirkvi, schválil 28. októbra 1965 dôležitú deklaráciu o kresťanskej výchove s názvom *Gravissimum educationis*. Práve v nej je spomenuté využitie práva na výchovu, ktoré má za cieľ prostredníctvom mravnej výchovy vyformovať nové a poslušné stvorenie Bohu. Dokument rozvíja myšlienku, že „*všetci kresťania majú právo na kresťanskú výchovu, pretože sa z vody a Ducha Svätého stali novým stvorením a nazývajú sa a aj sú Božími deťmi. Kresťanská výchova sa neusiluje iba o spome-*

¹ Porov. MUDROŇ, J.: Odvážne zmeny Druhého vatikánskeho koncilu. In: http://sk.radiovaticana.va/storico/2012/09/03/odv%C3%A1%C5%BEn%C3%A9_zmeny_druh%C3%A9ho_vatik%C3%A1nsk%C3%A9ho_koncilu/slo-618069 (15.01.2015)

nutú zrelosť ľudskej osoby, ale snaží sa najmä o to, aby si pokrstení, keď sa postupne uvádzajú do poznávania tajomstva spásy, čím ďalej tým viac uvedomovali dar viery, ktorý dostali; aby sa naučili klaňať sa Bohu Otcovi v Duchu a pravde.“ (GE 2) Táto koncilová deklarácia má 12 bodov, a tie sa nevenujú iba problematike správnej kresťanskej výchovy, ale venujú dostatok priestoru na to, ako a kde realizovať tento štýl výchovy.

Dokument zdôrazňuje fakt, že medzi všetkými výchovnými prostriedkami má osobitný význam predovšetkým škola. Kladie dôraz na vytváranie škôl a zodpovedného školského systému pre vychovávaného. Hlavným poslaním školy má byť neprestajná snaha cibriť rozumové schopnosti, rozvíjať správny úsudok a oboznamovať sa s kultúrnym dedičstvom, ktoré nadobudli predchádzajúce generácie. Koncil kladie školám povinnosť pestovať zmysel pre hodnoty, pripravovať na budúce povolania a kreovať vzájomné porozumenie tým, že utvára priestor pre priateľský zväzok medzi žiakmi rozmanitej povahy a rozličného postavenia. Škola má byť centralizáciou takej činnosti, na ktorej budú spolupracovať rodiny, učitelia, rozmanité kultúrne, občianske a náboženské organizácie, občianska spoločnosť a celé ľudské spoločenstvo (porov GE 5).

Túto zodpovednosť kladie dokument práve Cirkvi, ktorá má vynaložiť nádejné úsilie a vytvárať také školské prostredie pre výchovu detí a mládeže, že raz sa oni stanú budúcnosťou Cirkvi. V deklarácii môžeme nájsť aj správne zadefinovaný charakter Katolíckej školy, ktorej zriaďovateľom je Cirkev. Takáto škola sa svojím cieľom neodlišuje od škôl, ktorých zriaďovateľom je miestna správa či samospráva. Naopak, *„katolícka škola sleduje tie isté kultúrne ciele a ľudskú výchovu mládeže ako ostatné školy. Je však pre ňu charakteristické, že vytvára pre žiakov prostredie spolunažívania preniknuté duchom evanjeliovej slobody a lásky, že pomáha mladým, aby sa spolu s vývinom ich osobnosti zároveň rozvíjalo nové stvorenie, ktorým sa stali krstom, a že sa usiluje zladiť celú ľudskú kultúru s posolstvom spásy tak, aby študenti vedomosti o svete, živote a človeku nadobúdali vo svetle viery.“* (GE 8) Ak katolícka škola neponúka v duchovnej oblasti niečo viac než ostatné školy, stráca svoju identitu, a tým aj opodstatnenie svojej

existencie. To, že dokument je živým dokumentom, dokazuje aj Svätý Otec František, ktorý vo svojom videoposolstve počas Svetového kongresu katolíckeho vzdelávania povedal, že *„katolícke vzdelávacie inštitúcie sú povolané budovať to, čo háji víziu spoločnosti, ktorá má v centre ľudskú osobu a jej neodcudziteľné práva, jej hodnoty spravodlivosti a pokoja, a to na konkrétnom vzťahu medzi jednotlivcami, spoločnosťou a štátom, v logike solidarity a subsidiarity. Je to humanizmus schopný vliať dušu do samotného ekonomického pokroku, aby ten smeroval k podpore každého človeka a celého človeka.“*²

Na to, aby sa človek stal skutočným kresťanom, nestačí znovuzrodenie v krste, ale katolícka škola sa má v plnosti usilovať o vytvorenie takého školského prostredia, v ktorom bude prevládať ovzdušie preniknuté duchom slobody a lásky podľa evanjelia (porov. GE 8), ktoré žiakovi pomáha žiť svoju vieru čoraz zrelšie a postupne nadobudnúť také zmyšľanie, ktoré ho urobí schopným vziať na seba zodpovednosť vyplývajúcu z krstu. Každá škola je teda ustanovizňou, ktorá má zabezpečovať výchovu človeka a systematicky nadobúdať najskôr základné poznatky o živote a o hodnotách a neskôr, na vyšších stupňoch vzdelávania, má dať človeku špeciálne vzdelanie, ktoré mu umožní zabezpečiť si živobytie a užitočnosť druhým ľuďom a spoločnosti, v ktorej žije. Z minulosti vieme, že najstaršie formy výchovy a vzdelávania sa uskutočňovali v rodinách. Aj Cirkev od samého začiatku svojej existencie organizovala výchovu a vzdelávanie svojich členov a najmä v stredoveku zakladala školy všetkých stupňov podľa potrieb spoločného dobra pre všetkých. Cirkev sa preto musí usilovať o zriaďovanie cirkevných škôl všetkých druhov a stupňov a poskytovať primerané vzdelávanie porovnateľné s inými typmi škôl pri rešpektovaní podmienok štátnej školskej legislatívy. No dôležitým je podotknúť, že

² FRANTIŠEK: *Katolícke školy ako „staveniská“ humanizmu* (videoposolstvo počas Svetového kongresu katolíckeho vzdelávania OIEC – Office International de l'Enseignement Catholique v New Yorku dňa 5. – 8.7.2014). In: <https://www.vatican-news.va/sk/papez/news/2019-06/katolicke-skoly-ako-staveniska-humanizmu-videoposolstvo-papez.html> (22.3.2020).

cirkevná škola chce poskytovať ešte kvalitnejšie vzdelávanie a najmä formáciu svojich členov poskytujúcu v katolíckom duchu.³

Predmetný dokument vo svojom 7. bode poukazuje na svedomitú mravnú zodpovednosť za všetky svoje deti. Túto svoju povinnosť plní prostredníctvom podávania životného svedectva pedagógov, ďalej apoštolskou činnosťou spolužiakov, ale aj účinkovaním kňazov a laikov, čo ich nielen vyučujú, no v neposlednom rade i formujú. Pozornosť sa tu upriamuje aj na rodičov tých detí, ktoré nadobúdajú vzdelanie na nekatolíckych školách. Tu by sa mali všemožne usilovať o to, aby mali deti k dispozícii napredovanie i v náboženskom rozmere. Preto je správne, ak občianske vrchnosti a spoločenstvá, ktoré berú do úvahy pluralizmus súčasnej spoločnosti, snažia sa zabezpečiť, aby sa ich deti mohli vychovávať na všetkých školách podľa mravných a náboženských zásad vlastných rodín (porov. GE 7). Táto možnosť je súčasťou Základnej zmluvy medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou, ktorá je účinná od 18. decembra 2000.⁴

Na druhej strane *Všeobecná deklarácia ľudských práv a slobôd* v čl. 26, ods. 3 uvádza: „Rodičia majú prednostné právo voliť druh vzdelania pre svoje deti.“ Deklarácia bola potvrdená na valnom zhromaždení OSN dňa 10. 12. 1948. Cirkvi v dnešnej dobe zvlášť veľmi záleží na rodinách, aby aj prostredníctvom jej pomoci bola dieťaťu umožnená formácia a výchova v duchu prirodzenej mravnosti. Práve rodičia

3 Porov. JARAB, J.: Problematika celoživotného procesu výchovy a formácie. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:FWX7aizUuUcJ:www.kapitula.sk/files/jarab/prednaska_hodnota_vychovy_a_formacie.doc+&cd=31&hl=sk&ct=clnk&gl=sk (15.01.2015)

4 Slovenská republika vytvára podmienky na katolícku výchovu detí v školách a v školských zariadeniach v súlade s náboženským presvedčením ich rodičov. Tento záväzok zahŕňa povinnosť plniť požiadavky rodičov na umožnenie katolíckej náboženskej výchovy na všetkých stupňoch základných škôl a na všetkých druhoch a typoch stredných škôl a školských zariadení, a podporu katolíckych výchovných organizácií, a hnutí mladých (čl. 5). KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA: Základná zmluva medzi Svätou stolicou a Slovenskou republikou s komentárom. 1. vyd. Bratislava : Lúč, 2001. 140 s.

majú prednostné právo a to právo im nesmie byť zobraté slobodne voľiť druh vzdelania pre svoje deti.⁵

Kresťanská výchova by podľa oboch dokumentov mala priniesť tú istotu, že v Cirkvi by nikdy nemali chýbať „svedkovia evanjelia“, ktorí by v plnosti nasledovali Ježiša Krista, ktorí by veľkodušne a v mravnom súlade slúžili ľuďom vo svete na ceste k spásu. Cieľom je pri tom vždy vychovať zrelého kresťana, ktorý je pod vedením Svätého Ducha neustále povzbudzovaný kerygmou⁶ a má byť obohatením pre ľudskú spoločnosť.⁷ Tak sa stáva akoby pisateľom pomyselného „*piateho evanjelia*“ života, čo vysvetľuje aj sv. Ján Pavol II. v pápežskom dokumente *Evangelium vitae*. Ako píše: „*Evanjelium života sa nachádza v samom srdci posolstva Ježiša Krista. Cirkev ho každodenne s láskou prijíma, aby ho verne a odvážne ohlasovala ako dobrú zvesť ľuďom všetkých čias a kultúr. Evanjelium života, ktoré zveril Pán Ježiš Cirkvi, vyvoláva živú a vážnu odozvu v srdci každého človeka, tak veriaceho, ako neveriaceho, pretože aj keď nesmierne presahuje jeho očakávania, prekvapujúco s nimi súzvučí. Napriek mnohým ťažkostiam a neistotám každý človek, úprimne otvorený pravde a dobru, môže pomocou svetla rozumu a pod vplyvom tajomného pôsobenia milosti dospieť k tomu, že v prirodzenom zákone, vpísanom do srdca (porov. Rim 2,14-15), spozná posvätnosť ľudského života od počatia až do jeho konca.*“⁸

Nápomocným je nachádzať ten správny návod na výchovu, ktorý má byť zameraný na individualitu človeka, aj keď je ovplyvňovaný

⁵ Porov. CHARTA ĽUDSKÝCH PRÁV: Všeobecná deklarácia ľudských práv a slobôd. http://www.snsfp.sk/CCMS/files/Vseobecna_deklaracia_ludskych_prav.pdf (15.01.2015)

⁶ Kerygma z gréčtiny „posolstvo“, „zvesť“, „kázanie.“ V nebiblickej gréčtine má dvojaký význam: *Kerýssein* – ozvena hlasu, ohlásenie prostredníctvom ohlasovateľa. *Keryx* – je ten, ktorý je kráľom poverený ohlásiť silným hlasom, jasne a zrozumiteľne správu, oznam, čiže to, čo sa mu rozkázalo. Obsah ohlásenej zvesti, t. j. to, čo sa má povedať. Kerygma je základom stavby. Katechéza nemôže nahradiť kerygmu. Kerygma je novým životom, skúsenosťou viery, dobrou zvesťou a mocou Ducha. Porov. MAJZEL, M.: Problematika celoživotného procesu výchovy a formácie. <http://dkuspis.sk/download.php?page=1&cat=2&art=20110307112232&id=58865> (17.01.2015)

⁷ Porov. BORŽÍK, Š.: *Integrita duchovného povolania v premenách času Cirkvi*. Spišská Kapitula : Vydavateľstvo Michala Vaška Prešov, 2002. s. 33

⁸ JÁN PAVOL II.: *Encyklika Evangelium vitae*. Trnava : SSV, 1995, s. 7.

kultúrnym, svetonázorovým a sociálnym vývojom spoločnosti. Preto nepochybne úlohou toho, kto vychováva, je stať sa nositeľom celkovej kultúry a nabádať mladú generáciu k novému životu. Táto úloha sa naplní len vtedy, keď pozná svoj pôvod, a teda vie, aké rozličné epochy a sily sa podieľali na súčasnom živote človeka, a ako naňho aj dnes pôsobia.⁹ Cirkve, ktorá ponúka výchovu, má pristupovať individuálne a zodpovedne ku každému žiakovi vo vedomí povinnosti citlivého skúmania rodinného a sociálneho prostredia.

Deklarácia o kresťanskej výchove v poslednom bode povzbudzuje k vzájomnej spolupráci a pomoci medzi školami. Tým je jasne dané najavo, že škola vedená Cirkvou sa nesmie uzatvárať pred iným školským prostredím: *„Treba sa všemožne starať o to, aby sa medzi katolíckymi školami uplatňovala vhodná koordinácia, aby sa medzi katolíckymi a ostatnými školami napomáhala spolupráca, ako si to vyžaduje dobro celej ľudskej spoločnosti. Táto zvýšená koordinácia a spolupráca prinesie hojné ovocie, zvlášť v oblasti akademických inštitútov. Preto na každej univerzite si majú jednotlivé fakulty navzájom pomáhať, nakoľko to predmet dovoľuje. A priam tak univerzity majú svorne postupovať vo vzájomnej spolupráci, spoločne organizovať medzinárodné zjazdy, rozdeliť si medzi sebou úlohy vedeckého výskumu, poskytovať si navzájom informácie o svojich objavoch, vymieňať na čas medzi sebou profesorov a vôbec rozvíjať iniciatívy, ktorými si môžu účinnejšie pomáhať.“* (GE 12) Oceniteľná je konkrétnosť deklarácie pri riešení všetkých problémov vytvárania školstva, ktoré nebude len vzdelávať, ale aj vychovávať jedinca schopného v budúcnosti pracovať pre dobro spoločnosti.

Ozajstné svetlo výchovy v konštitúcii *Lumen gentium*

Dogmatická konštitúcia o Cirkvi bola prijatá 21. novembra 1964. V bode 17 sa píše o Cirkvi z pohľadu misijnej činnosti, ktorá je v úzkom spojení s výchovou a formáciou. Nosným citátom je výzva Ježiša Krista pre tých, čo sa rozhodli byť svetlom sveta: *„Choďte teda, učte všetky národy a krstite ich v mene Otca i Syna, i Ducha Svätého*

⁹ Porov. REBLE, A.: *Dejiny pedagogiky*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1993. s. 11

a naučte ich zachovávať všetko, čo som vám prikázal. A hľa, ja som s vami po všetky dni až do skončenia sveta.“ (Mt 28, 18 – 20) Cirkev prijala od apoštolov tento Kristov príkaz ohlasovať spasiteľnú pravdu, aby ho plnila až po samý kraj sveta (porov. Sk 1, 8). Človek, patriaci do Cirkvi, si má plne uvedomovať slová apoštola Pavla: „Beda mi, keby som evanjelium nehlásal.“ (1 Kor 9, 16) Z toho vyplýva dôležitosť horlivosti tak jednotlivcov, ako aj skupín misionárov, ktorí vytvárajú nové kresťanské spoločenstvá, a ktoré postupne dokážu sami prevziať úlohu hlásať evanjelium, ktoré je základom pre kresťanskú výchovu človeka. Prostredníctvom ohlasovania evanjelia Cirkev privádza všetkých, ktorí ho počúvajú, k viere, a zároveň ich pripravuje na krst, oslobodzuje ich z otroctva hriechu a pričleňuje ich ku Kristovi, aby v ňom láskou rástli až k plnosti (porov. LG 17). Z pohľadu ustavične ponúkanej kresťanskej výchovy treba vychádzať predovšetkým z tvrdenia, že: „Cirkev je jeho telom a jeho plnosťou.“ (LG 7). Preto veriaci v Krista tvoria obrazne povedané jedno telo, pričom každý je akoby údom tohto tela: „Hoci ich je mnoho, predsa tvoria len jedno telo, tak aj veriaci V Kristovi. Aj pri výstavbe Kristovho Tela existuje rozmanitosť údov a služieb... Hlavou tohto Tela je Kristus.“ (LG 7) Cirkev teda tvoria všetci pokrstení, ktorí sú viditeľným ústrojenstvom viery, lásky a nádeje. Práve títo pokrstení potrebujú prijímať výchovu, ktorú budú môcť neskôr odovzdávať nepokrsteným.¹⁰ Konštitúcia *Lumen gentium* je nosným dokumentom potrebným pre budovanie stavby založenej na kresťanskom základe. Pápež František vo svojej exhortácii *Evangelii gaudium* poukazuje na hodnotu katechézy ako prostriedku zrelosti človeka. Pre pápeža má katechéza základnú úlohu, a to *prvé ohlasovanie*, čiže „kerygmu“, ktorá musí stáť v centre evangelizačného úsilia a každej snahy o cirkevnú obnovu prostredníctvom výchovy. Celá kresťanská formácia sa tak stáva predovšetkým prehĺbením radostnej zvesti, ktorá sa v nej stále viac a lepšie utužuje a bez prestania osvetľuje katechetickú prácu. Zároveň umožňuje správne pochopiť význam akejkoľvek témy preberanej v katechéze. Katechéza má aj morálne poslanstvo, ktoré pozýva všetkých vychovávaných rásť

¹⁰ Porov. DRAVECKÝ, J.: Kresťanská pedagogika. In: http://www.jan.dravecky.org/data/krestanska_pedagogika.pdf (18.01.2015).

vo vernosti životnému štýlu podľa evanjelia. Tento ideál životnej zrelosti, sebarealizácie a plodnosti zabezpečuje odsúdenie každého zla, ktoré by tento ideál mohlo zatieňovať.¹¹

Božie slovo vychováva, tvrdí konštitúcia *Dei verbum*

Sväté písmo malo v Cirkvi vždy osobitné miesto, pretože v ňom sa Boh zjavuje a prihovára k svojmu stvorenstvu. Ešte pred Druhým vatikánskym koncilom boli svedkami tohto tvrdenia iné dokumenty, ako napr. *Providentissimus Deus* (pápež Lev XIII., 1883) – bránil Písmo pred útokmi racionalistickej vedy; *Divino afflante Spiritu* (pápež Pius XII., 1943) – bránil Písmo pred útokmi zameranými proti používaniu vedeckých metód pri „spirituálnych výkladoch“; *Humani generis* (pápež Pius XII., 1950) – encyklika vysvetľujúca mienku o evolúcii a polygenizme; *Sancta Mater Ecclesia* (Pápežská biblická komisia, 1964) – dokument o historickej pravde evanjelií.

Dogmatická konštitúcia o Božom zjavení, ako pokračovateľka spomínaných dokumentov, bola koncilom prijatá 18. novembra 1965 a hovorí o zjavení Boha ľuďom. Aj tento dokument Magistéria môžeme prijať na prehlbovanie základných cieľov kresťanskej výchovy, pretože každá kresťanská výchova má byť nasmerovaná k zjavenému Bohu.

Sväté písmo je zdrojom každého štúdia teológie. Písmo je pokrmom života viery, silou a svetlom. Poskytuje princípy i aplikácie, ktoré možno uskutočniť v konkrétnych činnostiach pod vedením Ducha. Umožňuje poznať Boží plán s nami, človeka, koncepciu osoby, odkiaľ pochádza a kam smeruje. Predkladá a dáva poznať dejiny, prostredníctvom ktorých ľudstvo rastie a rozvíja sa k dokonalosti a zjednoteniu s Bohom. Katechizmus Katolíckej cirkvi dáva na zreteľ skutočnosť, že Cirkev povzbudzuje neprestajne kresťanov, aby nadobudli častým čítaním Svätého písma nesmierne vzácne poznanie o Ježišovi Kristovi (KKC 133), „lebo kto nepozná Sväté písmo, nepozná Krista.“ (DV 25) A poznať Krista znamená učiť sa konfrontovať svoj život s obsahom bohatstva evanjelia.

¹¹ Porov. FRANTIŠEK.: *Apoštolská exhortácia Evangelii gaudium*. Trnava : SSV, 2014, s. 105.

Téma apoštolského ohlasovania je opísaná v ôsmom bode tohto dokumentu. Najbližší spolupracovníci Krista, apoštoli, majú za úlohu odovzdávať to, čo oni sami prijali. Ustavičným napomínaním veriacich majú dosiahnuť, aby sa pridržali ako poddaní Bohu, a aby bojovali za vieru, ktorú raz navždy prevzali do svojich životov. V tom, čo apoštoli odovzdali, je všetko, čo pomáha Božiemu ľudu žiť sväto a rásť vo viere. Takto Cirkev vo svojom učení, v živote i v kulte zachováva a odovzdáva všetkým pokoleniam to, čím sama je a všetko, v čo verí (porov. DV 8). Písmo je skutočným prameňom vo výchove. Tento prameň viery vychováva svedomie i myslenie, učí kresťanskému povedomiu, pestuje záľubu čnosti, vzbudzuje odpor k hriechu, učí milovať Boha i ľudí a pripravuje človeka na riešenie každého problému.

Záver

Druhý vatikánsky koncil zaiste ponúka omnoho viac inšpirácií vo vzťahu k výchove, no cieľom autora nebolo suplovať pomyselný rešerš jeho záverov. Cieľom bolo aspoň čiastočne pootvoriť dvere myšlienkam a úmyslom Cirkvi spred päťdesiatich piatich rokov, ktoré však aj dnes zostávajú aktuálnymi. Keď sa Svätý Ján XXIII. prihováral koncilovým otcom, ukončil svoj prejav obrazom koncilu, ktorý „*sa v Cirkvi objavuje ako brieždenie, ako predzvesť nádherného svetla.*“ Teraz, uzavrel pápež, „*ešte len svitá.*“ Až do dnešného dňa môžeme byť svedkami toho, že ak sa v pastoračnej službe a v živote Cirkvi opierame o výsledky opisovaného koncilu, vždy cítime akoby svitanie, ktoré je však vždy jasnejšie a je predzvesťou krásneho dňa zaliateho slnkom.

BIBLIOGRAFIA

- BORŽÍK, Š.: *Integrita duchovného povolania v premenách času Cirkvi*. Spišská Kapitula : Vydavateľstvo Michala Vaška Prešov, 2002.
- DRAVECKÝ, J.: Kresťanská pedagogika. http://www.jan.dravecky.org/data/krestanska_pedagogika.pdf (18.01.2015).
- FRANTIŠEK.: *Apoštolská exhortácia Evangelii gaudium*. Trnava : SSV, 2014. ISBN 978-80-8161-044-8.
- FRANTIŠEK: *Katolícke školy ako „staveniská“ humanizmu* (videoposolstvo počas Svetového kongresu katolíckeho vzdelávania OIEC – Office International de l'Enseignement Catholique v New Yorku dňa 5. – 8.7.2014). In: <https://www.vaticannews.va/>

- sk/papez/news/2019-06/katolicke-skoly-ako-staveniska-humanizmu-videoposolstvo-papez.html (22.3.2020).
- CHARTA ĽUDSKÝCH PRÁV: Všeobecná deklarácia ľudských práv a slobôd. http://www.snsfp.sk/CCMS/files/Vseobecna_deklaracia_ludskych_prav.pdf (15.01.2015)
- JÁN PAVOL II.: *Encyklika Evangelium vitae*. Trnava : SSV, 1995.
- JARAB, J.: Problematika celoživotného procesu výchovy a formácie. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:FWX7a1zUuUcJ:www.kapitula.sk/files/jarab/prednaska_hodnota_vychovy_a_formacie.doc+&cd=31&hl=sk&ct=clnk&gl=sk (15.01.2015)
- KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA: Základná zmluva medzi Svätou stolicou a Slovenskou republikou s komentárom. 1. vyd. Bratislava : Lúč, 2001. ISBN 80-7114-351-0.
- MAJZEL, M.: Problematika celoživotného procesu výchovy a formácie. <http://dkuspis.sk/download.php?page=1&cat=2&art=20110307112232&id=58865> (17.01.2015)
- MUDROŇ, J.: Odvážne zmeny Druhého vatikánskeho koncilu. In: http://sk.radiovaticana.va/storico/2012/09/03/odv%C3%A1%C5%BEn%C3%A9_zmeny_druh%C3%A9ho_vatik%C3%A1nskeho_koncilu/slo-618069 (15.01.2015)
- REBLE, A.: *Dejiny pedagogiky*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1995. ISBN 80-08-02011-3.

Výchovné aspekty hudby a spevu vo filozofii Platóna a Aristotela

Daniel Porubec

Abstract: *In the works of Plato and Aristotle, in connection with the education of the future citizen of an ideal state, we find the first systematic discussions on the performing arts, and above all on the educational value of music and singing. Music indeed is and has always been an expression of human mastery of space and time available and it remains the most common artistic expression found in every society. It is beautiful when it is sincere and when it has a positive influence on both, human mind and actions. Within the work of Plato our interest will be taken in his most famous book The Republic and his last and the most extensive work the Laws, in the case of Aristotle, it will be the two books Politics and Poetics.*

Key words: *Education. Philosophy. Plato. Aristotle. Music. Singing.*

Starí Gréci boli presvedčení o tom, že kozmos znie, doslova „hrá“. Schopnosť počúvať a načúvať kozmu je človeku daná prirodzene, ale môžeme ju aj kultivovať vlastným úsilím a výchovou. V starogréckej muzike často vytvárali hudba, poézia a tanec organickú jednotu, aby tak spoločne prispievali k celkovej harmónii človeka. Spev sa pevne viazal na rytmickú a veršovú stavbu poézie. Hudobné umenie si tak našlo svoje nezastupiteľné miesto vo výchovnom procese. Neskôr sa stáva súčasťou vzdelávania na univerzitách ako jedna z disciplín siedmych slobodných umení.¹

V dielach Platóna a Aristotela nachádzame, v súvislosti s výchovou budúceho občana ideálneho štátu, prvé systematické pojednávajú o múzickom umení, ale predovšetkým výchovnej hodnote hudby a spevu. Hudba predsa bola, je a stále zostáva výrazom ľudského osvojenia si priestoru a času a najrozšírenejším umeleckým prejavom všetkých ľudských spoločenstiev. Je krásna vtedy, ak je úprimná, ak

¹ Porov. „Corpus Thomisticum [Ignoti Auctoris] (XIII. sec.),” in Arte e Teologia, Dire e fare la bellezza nella Chiesa, a cura di Natale Benazi, Bologna: EDB, 2003, s. 530.

pozitívne vplýva na myslenie a konanie človeka.² Z diel Platóna nás budú zaujímať jeho najznámejší spis *Ústava* a posledný najrozsiahlejší spis *Zákony*, v prípade Aristotela to bude spis *Politika* a *Poetika*.

Platónova Ústava

Platón v tretej kapitole *Ústavy* pojednáva o možnostiach hudobného umenia vyjadriť vďaka slovu, harmónii a rytmu, pričom harmónia a rytmus majú sledovať slovo, (Καὶ μὴν τὴν γε ἁρμονίαν καὶ ῥυθμὸν ἀκολουθεῖν δεῖ τῷ λόγῳ.)³ morálne kvality, alebo stavy duše. Platón odmieta príliš „nariekavé“ harmónie a to prísne lýdsku (aiolskú) a zmiešanú lýdsku (mixolýdsku) a následne aj harmóniu iónsku a niektoré lýdske harmónie, ktoré nazýva harmonicky uvoľnené. Zo všetkých gréckych harmónii mu tak ostáva harmónia frýgická a dórska.⁴ Tieto dve harmónie majú napodobniť a tým povzbudiť v ťažkých chvíľach, vo svojich zvukoch a rytmoch činnosť strážcu, či udatného vojaka, alebo napodobniť činnosť „muža, ktorý vykonáva pokojnú, nenásilnú a dobrovoľnú činnosť: pre toho, ktorý niekoho o niečom presviedča, alebo o niečo žiada, či už Boha modlitbou, alebo človeka poučením a nabádaním – alebo naopak pre toho, kto sa k nejakému žiadajúcemu, poučujúcemu, alebo prehovárajúcemu človeku skláňa; a keď dosiahol to, čo zamýšľal, nechová sa pyšne a je spokojný s priebehom vecí. Tieto dve harmónie, prvú naliehajúcu a druhú dobrovoľ-

² Porov. DEREVJANÍKOVÁ, A.: Bohoslužobný spev Pravoslávnej cirkvi. In: *Pravoslávny teologický zborník*, Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Zväzok XXI (6), Prešov 1998, s. 166.

³ Porov. PLATÓN: *Politeia*, 398d, Grandi Tascabili Economici Newton, 2005. Český preklad: PLATÓN: *Ústava*. (preklad a poznámky prof. dr. Radislav Hošek, CSc.), Nakladatelství Svoboda-Libertas, 1993.

⁴ Porov. PLATÓN: *Ústava*, 398e – 399c. Kým naše tóniny podľa rozdielu veľkej a malej tercie sa obmedzujú na dur a mol, Gréci mali podľa základného tónu a ním určených intervalov práve toľko tónin, alebo druhov výplni oktávy, koľko je v nej tónov, teda sedem. Je zaujímavé, že Platón zo siedmich gréckych tónin, t. j. lýdskej, frýgickej, dórskej, hypolýdskej, iónskej, mixolýdskej (zmiešanej lýdskej) a aiolskej (prísne lýdskej), takpovediac „favorizuje“ iba dve tóniny dórsku a frýgickú. Porov. ARISTOTELES: *Politika*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1988, (uvedené vo vysvetlivkách k textu) s. 305.

nú a pokojnú, ktoré najlepšie napodobnia reč nešťastných, šťastných, rozumných a mužných, ponechaj!“⁵

Čo sa týka používania hudobných nástrojov Platón najviac preferuje grécku flautu aulos, kitharu, či lýru, ale trojhrannú harfu a všetky ostatné pre mnoho harmónii uspôsobené a viacstrunné nástroje chce z používania v ideálnej obci odstrániť. Pri spevoch a piesňach ich už nebude za potreby.⁶ Vyrovnanému a mužnému životu v ideálnom štáte by mali zodpovedať aj vybrané rytmy z ktorých sa skladajú takty. Okrem troch rytmov *daktylu*, *trocheja*, *jambu* spomína aj zložený *enoplios* a *hérojský* rytmus. Posúdenie správnosti používania vo výchovnom procese niektorého z nich, alebo ich kombinácie, prenecháva na skúseného Dámóna, pretože si to bude vyžadovať obsírný výklad. V jednom sa však diskutujúci Sokrates a Glaukón ohľadom rytmu zhodnú. Rytmus a harmónia majú v hudbe vyplývať zo slova, nikdy však slová z nich.⁷

Hudba je schopná nie len napodobniť, či vyjadriť stavy duše človeka, ale je aj príčinou navodenia istých duševných stavov, prináša súlad, vyrovnanosť, alebo naopak nesúlad do duše. Hudba v človeku už v útlom veku formuje istý „habitus“ rozlišovania medzi dokonalým, harmonickým, krásnym a nedokonalým výtvarom, dokonca ešte skôr než „deklarujú“ svoju prevalentnú moc rozumové schopnosti individua.

Výchova hudbou „má vedúce postavenie z toho dôvodu, že sa pri nej rytmus a harmónia vnoria do hlbín duše najviac a ďaleko najsilnejšie sa duše dotýkajú, pretože so sebou prinášajú súlad a súladnou činia dušu toho, kto je vychovávaný správne... (...) ...človek, ktorý bol v nej patrične vychovaný, by mohol najprenikavejšie vycítiť, čo bolo

5 PLATÓN: *Ústava*, 399b-c. ...καὶ ἄλλην αὖ ἐν εἰρηνικῇ τε καὶ μὴ βίῳ ἄλλ' ἐν ἐκουσίᾳ πράξει ὄντος, ἢ τινὰ τι πειθοντός τε καὶ δεομένου, ἢ εὐχῇ θεὸν ἢ διδασχῇ καὶ νουθετῇσι ἄνθρωπον, ἢ τοῦναντίον ἄλλω δεομένῳ ἢ διδάσκοντι ἢ μεταπειθοντι ἑαυτὸν ἐπέχοντα, καὶ ἐκ τούτων πράξαντα κατὰ νοῦν, καὶ μὴ ὑπερηφάνως ἔχοντα, ἀλλὰ σωφρόνως τε καὶ μετρίως ἐν πᾶσι τούτοις πράττοντά τε καὶ τὰ ἀποβαίνοντα ἀγαπῶντα. ταύτας δύο ἁρμονίας, βίαιον, ἐκούσιον, δυστυχούντων, εὐτυχούντων, σωφρόνων, ἀνδρείων ἁρμονίας αἵτινες φθόγγους μιμῶσινται κάλλιστα, ταύτας λέειπε.

6 Porov. PLATÓN: *Ústava*, 399c-d.

7 Porov. PLATÓN: *Ústava*, 400a-d.

opomenuté a čo je nedostatočné na ľudských výtvoroch i čo sa nedokonale zrodilo – nad tým všetkým by bol právom rozčúlený a naopak by chválil všetky pekné výtvory, s radosťou by ich prijímal do svojej duše, živil by sa nimi a tak by sa stával krásnym a dobrým. Všetko škaredé by však právom odmietal a nenávidel už ako mladík, ešte skôr než by sa mohol poradiť so svojim rozumom. Ako náhle však dostane rozum, začne svoj rozum milovať, pretože ten, kto je takto vychovaný, ho najlepšie pozná vďaka svojej príbuznosti s ním. Zdá sa mi teda, povedal, že zo všetkých týchto dôvodov sa výchova zakladá na hudbe.⁸

Pojednávanie o múzickom vzdelávaní v Platónovej Ústave podľa jej autora končí tam, kde končiť má, pretože „všetko, čo sa týka hudby a múzického vzdelania, má končiť v opravdivej láske ku kráse.“(*δεῖ δέ που τελευτᾶν τὰ μουσικὰ εἰς τὰ τοῦ καλοῦ ἐρωτικά*).⁹

Platónove Zákony

V jednom z posledných Platónových diel *Zákony*, v ktorom sa filozof opäť vracia k téme ideálneho štátu a výchovy, nachádzame ďalšie zaujímavé analýzy týkajúce sa hudobného umenia a spevu. Hneď v úvode druhej kapitoly Platónovi leží na srdci výchova detí v ich útlom veku. Do detskej duše sa dobrota, alebo zlo dostávajú prostredníctvom prvých detských pocitov ľúbosti, alebo neľúbosti. Dobrota, ktorej sa v rannom procese formovania osobnosti dostáva deťom spolu s vypestovaným pocitom pre ľúbosť a neľúbosť, Platón viac krát po sebe nazýva jednoducho výchovou. Hneď od počiatku, až do konca svojho života, vďaka takejto výchove človek nenávidí, čo je potreb-

⁸ PLATÓN: *Ústava*, 401e – 402a. ἄρ' οὖν, ἦν δ' ἐγώ, ὁ Γλαῦκων, τούτων ἕνεκα κυριωτάτη ἐν μουσικῇ τροφῇ, ὅτι μάλιστα καταδύεται εἰς τὸ ἐντὸς τῆς ψυχῆς ὁ τε ρυθμὸς καὶ ἁρμονία, καὶ ἔρρωμένεστατα ἀπτεται αὐτῆς φέροντα τὴν εὐσχημοσύνην, καὶ ποιεῖ εὐσχημονα, ἐάν τις ὀρθῶς τραφεῖ, εἰ δὲ μή, τούναντίον; καὶ ὅτι αὐτῶν παραλειπομένων καὶ μὴ καλῶς δημιουργηθέντων ἢ μὴ καλῶς φύντων ὁξύτατ' ἂν αἰσθάνοιτο ὁ ἐκεῖ τραφεὶς ὡς ἔδει, καὶ ὀρθῶς δὴ δυσχεραίνων τὰ μὲν καλὰ ἐπαινοῖ καὶ χαίρων καὶ καταδεχόμενος εἰς τὴν ψυχὴν τρέφοιτ' ἂν ἀπ' αὐτῶν καὶ γίγνοιτο καλὸς τε κάγαθός, τὰ δ' αἰσχροῦ ψέγοι τ' ἂν ὀρθῶς καὶ μισοὶ ἔτι νέος ὢν, πρὶν λόγον δυνατὸς εἶναι λαβεῖν, ἐλθόντος δὲ τοῦ λόγου ἀσπάζοιτ' ἂν αὐτὸν γνωρίζων δι' οἰκειότητα μάλιστα ὁ οὕτω τραφεὶς; ἐμοὶ γοῦν δοκεῖ, ἔφη, τῶν τοιούτων ἕνεκα ἐν μουσικῇ εἶναι ἡ τροφή.

⁹ PLATÓN: *Ústava*, 403c.

né nenávidieť a miluje, čo je potrebné milovať. Táto v rannom detstve vypestovaná schopnosť rozoznať ľúbosť a neľúbosť, teda cit pre dobro a zlo, sa časom v živote človeka vo veľkom rozsahu kazí a ochabuje.¹⁰ V tejto neútešnej situácii sa nad nami bohovia zľutovali a človeku „dali zároveň aj rytmický a harmonický cit, spojený s ľúbosťou, ktorí nami pohybujú a riadia nás, združujúc nás vospolok spevmi a tancami, ktoré pomenovali „chóry“ podľa mena chará „radosť“, im prirodzene patriaceho. ... Teda nevychovaný bude pre nás znamenať toľko, čo neznalý chórov, zborov, a vychovaného je potrebné pokladať za náležite vycvičeného v zboroch?... A zborové umenie je celok, zahrňujúci v sebe tanec a spev dohromady. ... Teda krásne vychovaný človek následne dokáže krásne spievať a tancovať. ... Potom teda musíme zase ako sliediace psy preskúmať tieto veci, krásny útvar a nápev v speve a tanci; ak nám však tieto veci uniknú, bola by naša ďalšia reč o správnej výchove, či už helénskej alebo barbarskej, márna.“¹¹

Spev a hudba, v ktorých sa človek systematicky cvičí, sú v tomto kontexte isté determinanty rozpoznania toho, čo je dobré a zlé v asociácii s našim pocitom ľúbosti a neľúbosti. Ostáva už len odpovedať na dve otázky. Aké kritéria dobroty a ľúbosti ma spĺňať spomínaný spev a hudba a aké duševné kvality sa predpokladajú v prípade osoby, ktorá v nich hľadá záľubu?! Na prvú otázku Platón čiastočne odpovedá už v *Ústave*, keď hovorí vybraných nástrojoch, či hudobných harmóniách, ktoré harmóniu duše človeka nenarúšajú ba nao-

¹⁰ PLATONE: *Nómoi*, 653a-d, Grandi Tascabili Economici Newton, 2005. Český preklad: PLATÓN: *Zákony*. (preklad a poznámky prof. dr. František Novotný), Nakladatelství Československé Akademie Věd, 1961.

¹¹ PLATÓN: *Zákony*, 654a – b; ε. εἵπομεν τοὺς θεοὺς συγχορευτάς δεδόσθαι, τούτους εἶναι καὶ τοὺς δεδωκότας τὴν ἐνρυσθμόν τε καὶ ἐναρμόνιον αἴσθησιν μεθ' ἡδονῆς, ἥ δὴ κινεῖν τε ἡμᾶς καὶ χορηγεῖν ἡμῶν τούτους, ᾧδαίς τε καὶ ὀρχήσεσιν ἀλλήλοις συνείροντας, χορούς τε ὀνομακέναι παρὰ τὸ τῆς χαρᾶς ἐμφυτον ὄνομα. ... οὐκοῦν ὁ μὲν ἀπαιδευτός ἀχόρευτος ἡμῖν ἔσται, τὸν δὲ πεπαιδευμένον ἱκανῶς κεχορευκότα θετέον; ... χορεία γε μὴν ὀρχησῖς τε καὶ ᾧδῃ τὸ σύνολόν ἐστιν. ... ὁ καλῶς ἄρα πεπαιδευμένος ἄδειν τε καὶ ὀρχεῖσθαι δυνατός ἂν εἴη καλῶς. ... ταῦτ' ἄρα μετὰ τοῦθ' ἡμῖν αὐτὸ καθάπερ κυσὶν ἱχθυούσας διερευνητέον, σχῆμά τε καλὸν καὶ μέλος καὶ ᾧδὴν καὶ ὀρχησιν: εἰ δὲ ταῦθ' ἡμᾶς διαφυγόντα οἰχίρεται, μάταιος ὁ μετὰ ταῦθ' ἡμῖν περὶ παιδείας ὀρθῆς εἶθ' Ἑλληνικῆς εἴτε βαρβαρικῆς λόγος ἂν εἴη. Taktiež porovnaj komentár v slovníku: The New GROVE Dictionary of Music and Musicians. ed. Stanley Sadie, vol.14, Macmillan/Grove, 1995, s. 855.

pak „imponujú“ jej. Naproti tomu v *Zákonoch* nachádzame odpoveď, i keď nie vcelku systematickú, na druhú omnoho komplikovanejšiu otázku týkajúcu sa predispozícii osoby reflektujúcej umelecké dielo. Od človeka Platón vyžaduje, aby bol rozumným posudzovateľom ako maliarskeho, tak i múzického umenia a mal jasné tri veci: „predovšetkým poznať, čo je vyobrazené, ďalej, ako správne, a ďalej za tretie, ako dobre je vyhotovený ktorýkoľvek z obrazov čo do slov, nápevov a rytmov.“ (*πρῶτον γινώσκειν, ἔπειτα ὡς ὀρθῶς, ἔπειθ' ὡς εὖ, τὸ τρίτον, εἴργασται τῶν εἰκόνων ἥτισοῦν ῥήμασί τε καὶ μέλεσι καὶ τοῖς ῥυθμοῖς;*)¹² Zo všetkých druhov umenia si hudba vyžaduje najväčšiu pozornosť, pretože „ak by niekto pochybil, utrpel by veľkú škodu, pretože by si obľuboval zlé mravné vlastnosti, a tak isto je to veľmi neľahké spozorovať, pretože naši skladatelia sú horší tvorcovia než Múzy samotné.“ (*ἀμαρτῶν τε γάρ τις μέγιστ' ἂν βλάπτοιτο, ἦθη κακὰ φιλοφρονούμενος, χαλεπώτατόν τε αἰσθέσθαι διὰ τὸ τοὺς ποιητὰς φαυλοτέρους εἶναι ποιητὰς αὐτῶν τῶν Μουσῶν.*)¹³

Kým v útlom veku bolo dieťa formované pocitom ľúbosti a neľúbosti ako jediným kritériom pre rozpoznanie dobra a zla, v dospelosti sa človek na spomínaný pocit ľúbosti už nemôže spoliehať, pretože „kto pociťuje ľúbosť stáva sa podobným tomu alebo onomu, čo si zaľúbil, i keď sa snáď hanbí to chváliť.“ (*τότε ὁμοιοῦσθαι δῆπου ἀνάγκη τὸν χαίροντα ὁποτέρους ἂν χαίρῃ, ἐὰν ἄρα καὶ ἐπαινέιν αἰσχύνηται.*)¹⁴ Ľúbosť, či neľúbosť už nemôže byť kritériom správnosti a tak sa ňou stáva správnosť sama. Správnosť, opravdivosť, jednoducho pravda sama sa stáva pre Platóna jedinou zmysluplnou entitou. I keď ľudia „väčšinou hovoria, že správnosť múzického umenia spočíva v pôsobení poskytujúcom duši ľúbosť“ (*καίτοι λέγουσιν γε οἱ πλεῖστοι μουσικῆς ὀρθότητα εἶναι τὴν ἡδονὴν ταῖς ψυχαῖς πορίζουσαν δύναμιν.*), Platón sa razantne distancuje od takéhoto postoja. „Ale táto myšlienka je neznesiteľná a je priamo hriech ju vôbec vyslovovať.“ (*ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὔτε ἀνεκτὸν οὔτε ὀσιον τὸ παράπαν φθέγγεσθαι, τότε δὲ μᾶλλον εἰκὸς πλανᾶν ἡμᾶς.*)¹⁵

¹² PLATÓN: *Zákony*, 669b.

¹³ PLATÓN: *Zákony*, 669b-c.

¹⁴ PLATÓN: *Zákony*, 656b.

¹⁵ PLATÓN: *Zákony*, 655c-d.

V speve a hudbe je potrebné hľadať nie ľúbosť, ale jeho podobnosť so vzorom krásna, teda s pravdou bytia. „Tak teda i títo, ktorí vyhládávajú najkrajší spev najkrajšie múzické umenie, majú hľadať, ako sa podobá (so vzorom krásna), nie ktoré je ľúbivé, ale ktoré je správne; veď správnosť napodobňovania spočívala podľa nášho súdu v tom, že je napodobňovaná vec vo svojej pravej veľkosti a kvalite.“¹⁶ Vo svojom diele *Timaios* sa Platón vyjadruje obdobne, keď tvrdí, že hudobná harmónia nám bola prostredníctvom zvuku a sluchu daná od bohov, aby sme napodobňovali božie cesty a tak usporiadali bludné cesty vo svojom vnútri, neslúžiac iba bezmyšlienkovej zábave. V hudobnej harmónii sú totiž obsiahnuté isté pohyby súrodé s pohybmi a okruhmi našej duše, pomáhajúce jej tak dosiahnuť vnútorný súlad.¹⁷

Vo výchovnom procese veľmi záleží na tom „v akom umení človek strávi život od detstva až po usadený a rozumný vek: ak je to umenie rozumné a vhodné, tu keď počuje opačné, cíti k nemu odpor a nazýva ho hlúpym, ak je však vychovaný v umení všeobecnom a sladkom, tvrdí o jeho opaku, že je to umenie nudné a neľúbivé; takže, ako bolo práve povedané, dojem ľúbosti alebo neľúbosti nie je v žiadnom z oboch druhov nijako v prevahe, avšak rozdiel je v tom, že jedno robí ľudí v ňom vychovaných lepšími, druhé horšími.“¹⁸

Hľadať v hudbe a speve v prvom rade podobnosť so vzorom krásna je neklamným znakom toho, že naše racionálne poznanie má podľa Platóna charakter intuície, náhleho videnia, akéhosi osvietenia. Týmto osvietením preniká do pomínuteľného sveta tieňov prostredníctvom hudby a spevu nemenná pravda. Aj tu svet ideí vládne nad pomínuteľným svetom javov. Naše racionálne poznanie nám tak

¹⁶ PLATÓN: *Zákony*, 668b. Καὶ τοῦτοις δὴ τοῖς τὴν καλλίστην ᾠδὴν τε ζητοῦσι καὶ μοῦσαν ζητητέον, ὡς εἰκεν, οὐχ ἥτις ἡδεῖα ἀλλ' ἥτις ὀρθή: μιμήσεως γὰρ ἦν, ὡς φαμεν, ὀρθότης, εἰ τὸ μιμηθὲν ὅσον τε καὶ οἷον ἦν ἀποτελοῖτο.

¹⁷ Porov. PLATÓN: *Timaios*, 47c-d. Praha : OIKOYMENH, 2014.

¹⁸ PLATÓN: *Zákony*, 802c-d. ἐν τῇ γὰρ ἂν ἐκ παίδων τις μέχρι τῆς ἐστῆκυίας τε καὶ ἔμφρονος ἡλικίας διαβίῃ, σὺφφρονι μὲν μοῦσῃ καὶ τεταγμένῃ, ἀκούων δὲ τῆς ἐναντίας, μισεῖ καὶ ἀνελευθέρον αὐτὴν προσαγορεύει, τραφεῖς δ' ἐν τῇ κοινῇ καὶ γλυκεῖα, ψυχρὰν καὶ ἀηδὴ τὴν ταύτη ἐναντίαν εἶναι φησιν: ὥστε, ὅπερ ἐρρήθη νυνδὴ, τὸ γε τῆς ἡδονῆς ἢ ἀηδίας περὶ ἐκατέρας οὐδὲν πεπλεονέκτηκεν, ἐκ περιττοῦ δὲ ἢ μὲν βελτίους, ἢ δὲ χεῖρους τοὺς ἐν αὐτῇ τραφέντας ἐκάστοτε παρέχεται.

umožňuje bezprostredné uchopenie pravdy a krásy, ak je ono samo spätne formované samou Pravdou a Krásou. Ak by sa človek vydal na cestu hľadania pravdy a krásy v hudbe, či speve výlučne svojimi silami, tým pádom riskuje, že upadne do stavu prchavej fatamorgány ľúbosti, či naopak neľúbosti, ktorá s darom múzického umenia absolútne nekorešponduje a ak, tak jedine s falošným vedomím sebauspokojenia.

„Čo je teda správne? Človek má prežívať život tak, že hrá isté hry, obetuje a spieva a tancuje, vďaka čomu je schopný zjednávať si milosť bohov, potom sa brániť nepriateľom a v boji nad nimi zvíťaziť. ... spoliehajúc aj na správnosť básnikových slov: Niečo si, Telemach, svojím vlastným rozumom zmyslíš, niečo ti boh zas na rozum dá; veď nemyslím predsa, že by si bez vôle bohov mohol zrodený a vychovaný byť.“¹⁹

Aristotelov pohľad na hudbu a spev v Politike

Po Platónovi rozvíjal dialektiku medzi užitočnosťou a záľubou v hudobnom umení a speve jeho žiak Aristoteles. V jeho diele *Politika* sa už nesústredí na výber vhodných nástrojov a melódii, ktoré napomáhajú správnej výchove budúceho vládcu pre posilnenie tradícií a hodnôt spoločnosti, ako to bolo v prípade jeho učiteľa. Aristoteles skôr poukazuje na všeobecnú potrebu hudobnej výchovy, ktorá síce počíta s každým druhom hudobného umenia známym vo vtedajšej spoločnosti, avšak jasne v ňom rozpoznáva tri dôležité výchovné funkcie a to výchovno-vzdelávaciu (*paideia*), zábavno-relaxačnú (*paidia*) a zotavujúcu, či zušľachtľujúcu funkciu nášho intelektu (*diagoge*) (*τριῶν, πότερον παιδείαν ἢ παιδιὰν ἢ διαγωγὴν*).²⁰ Všetky spomínané funkcie Aristoteles skoncentruje do jedného pojmu – pôžitok, či príjemnosť, presnejšie neškodný pôžitok, ktorý je pre človeka

¹⁹ PLATÓN: *Zákony*, 803e-804a. τίς οὖν ὁρθότης; παίζοντά ἐστιν διαβιωτέον τινὰς διὰ παιδείας, θύοντα καὶ ἄδοντα καὶ ὀρχούμενον, ὥστε τοὺς μὲν θεοὺς ὕλεως αὐτῷ παρασκευάζειν δυνατόν εἶναι, τοὺς δ' ἐχθροὺς ἀμύνεσθαι καὶ νικᾶν μαχόμενον: ... προσδοκῶντα καὶ τὸν ποιητὴν εὖ λέγειν τὸ—

“Τηλέμαχ', ἄλλα μὲν αὐτὸς ἐνὶ φρεσὶ σῆσι νοήσεις, ἄλλα δὲ καὶ δαίμων ὑποθήσεται: οὗ γὰρ οἶο οὗ σε θεῶν ἀέκητι γενέσθαι τε τραφέμεν τε.

²⁰ Porov. ARISTOTELES: *Politika*, 1339b, Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1988.

vhodný vzhľadom na vyšší cieľ, ako aj na terajšie zotavenie (*ὅσα γὰρ ἀβλαβῆ τῶν ἡδέων, οὐ μόνον ἀρμόττει πρὸς τὸ τέλος ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἀνάπαισιν*).²¹

„Účelom hry je zotavenie a zotavenie musí byť príjemné (lebo je istým liekom proti bolestiam z námahy) a aj zábava musí byť podľa všeobecného súhlasu nielen krásna, ale aj príjemná (lebo blaženosť sa skladá z jedného i z druhého). O hudbe všetci hovoríme, že patrí k najpríjemnejším veciam, tak sama o sebe, ako aj so spevom (aj Musaios hovorí, že „najsладšou vecou pre ľudí je spev“; preto ho aj právom priberajú na spoločenské schôdzky a zábavy, lebo môže rozveseľovať). A tak aj z toho sa dá usúdiť, že mladí ľudia sa majú vzdelávať v hudbe.“²²

Na hudbu a spev nemôžeme uplatniť kritérium užitočnosti, alebo nevyhnutnosti pre výchovu v spoločnosti, ako je to v prípade gramatiky, gymnastiky, či kreslenia. Predkovia totiž hudbu vôbec nezaraďovali do výchovy pre jej striktnú utilitárnosť, akou disponuje gramatika vzhľadom na zárobkovú činnosť, hospodárenie a iné politické činnosti, ktoré z nej vyplývajú, alebo akou disponuje kreslenie, ktoré pomáha lepšie posúdiť prácu remeselníkov a umelcov, či gymnastika podporujúca zdravie a silu. Prirodzene nepozorujeme, aby telesné zdravie a sila vznikali z hudby. Pri hudbe je možné podľa Aristotela dokonca aj pochybovať o jej účele (*τὴν δὲ μουσικὴν ἥδη διαπορήσειεν ἄν τις*).²³ No všetky spomínané argumenty nevyvrátia fakt, že „väčšina ju pestuje pre potešenie, pôvodne však bola zaradená do výchovy ako jej časť preto, že sa sama príroda usiluje o to, ako sa už často poveda-

²¹ Porov. ARISTOTELES: *Politika*, 1339b.

²² ARISTOTELES: *Politika*, 1339b. V texte a v poznámkach uvedený grécky text *Politiky* je citovaný z knižnej publikácie: ARISTOTLE: *Aristotle's Politica*. ed. W. D. ROSS, Oxford: Clarendon Press, 1957. ἡ τε γὰρ παιδιὰ χάριν ἀναπαύσεώς ἐστι, τὴν δ' ἀνάπαισιν ἀναγκαῖον ἡδεῖαν εἶναι (τῆς γὰρ διὰ τῶν πόνων λύτης ἰατρεία τις ἐστιν, καὶ τὴν διαγωγὴν ὁμολογουμένως δεῖ μὴ μόνον ἔχειν τὸ καλὸν ἀλλὰ καὶ τὴν ἡδονήν (τὸ γὰρ εὐδαιμονεῖν ἐξ ἀμφοτέρων τούτων ἐστίν): [20] τὴν δὲ μουσικὴν πάντες εἶναι φαμεν τῶν ἡδίστων, καὶ ψυχὴν οὖσαν καὶ μετὰ μελωδίας (φησὶ γοῦν καὶ Μουσαῖος εἶναι 'βροτοῖς ἡδίστον ἀεῖδεν': διὸ καὶ εἰς τὰς συνουσίας καὶ διαγωγὰς εὐλόγως παραλαμβάνουσιν αὐτὴν ὡς δυναμένην εὐφραίνειν, ὥστε καὶ ἐντεῦθεν ἂν τις ὑπολάβοι παιδεύεσθαι [25] δεῖν αὐτὴν τοὺς νεωτέρους.

²³ Porov. ARISTOTELES: *Politika*, 1337b.

lo, aby bola nielen správne činná, ale aby sa mohol správne vyplniť aj voľný čas.“²⁴

Nielen utilitárne kritéria sú potrebné pre zdravú spoločnosť, ale aj kritéria ušľachtilosti a krásy. O hudbe a speve je teda slovami Aristotela zrejmé, „že je toto akési vzdelanie, ktoré treba dať synom nie preto, že by bolo užitočné alebo nevyhnutné, ale preto, že je ušľachtilé a krásne.“²⁵ Veď aj pri učení užitočných disciplín akými sú gramatika, gymnastika a kreslenie sa môžu získavať aj iné vedomosti, ktoré necibria len schopnosť nedať sa oklamať pri kúpe a predaji tovaru, ale aj schopnosť stávať sa vnímavejším na telesnú krásu. „Všade hľadať len to, čo je užitočné, najmenej zo všetkého sluší veľkomyselným a slobodným mužom.“²⁶

Aristoteles sa však zamýšľa aj nad tým, či hudba samou svoju povahou nestojí za viac, len než za voľnočasovú, sprijemňujúcu aktivitu. Sám si vzápätí aj odpovedá. Hudba totiž spĺňa iné kategórie „užitočnosti“, pretože spôsobuje prirodzený pôžitok a je vítaná v každom veku a pre každú povahu (*ἔχει γὰρ ἡ μουσική τιν' ἡδονὴν φυσικὴν, διὸ πάσαις ἡλικίαις καὶ πᾶσιν ἤθεσιν ἢ χρήσις αὐτῆς ἐστὶ προσφιλέης*).²⁷ Pôsobí na charakter a na dušu človeka tak, že ju nadchýna a nadšenie je obmenou povahy duše. Počúvanie hudby aj bez tanca a spevu vzbudzuje vo všetkých rovnaké city. „Rytmy a melódie sú veľmi podobné prirodzeným prejavom hnevu, pokoja, mužnosti, rozvážnosti a všetkých ich protikladov a ostatných mravných vlastností (je to zrejmé zo skutočnosti; lebo keď niečo také počujeme, aj duša sa nám mení).“²⁸

²⁴ ARISTOTELES: *Politika*, 1337b. νῦν μὲν γὰρ ὡς ἡδονῆς χάριν οἱ πλεῖστοι μετέχουσιν αὐτῆς: οἱ δ' ἐξ ἀρχῆς ἔταξαν ἐν παιδείᾳ [30] διὰ τὸ τὴν φύσιν αὐτὴν ζητεῖν, ὅπερ πολλάκις εἴρηται, μὴ μόνον ἀσχολεῖν ὀρθῶς ἀλλὰ καὶ σχολάζειν δύνασθαι καλῶς. αὕτη γὰρ ἀρχὴ πάντων μία: καὶ πάλιν εἰπωμεν περὶ αὐτῆς.

²⁵ ARISTOTELES: *Politika*, 1338a. ὅτι μὲν τοῖνυν ἐστὶ παιδεία τις ἦν οὐχ ὡς χρησίμην παιδευτέον τοὺς υἱεῖς οὐδ' ὡς ἀναγκαίαν ἀλλ' ὡς ἐλευθέριον καὶ καλὴν, φανερόν ἐστιν:

²⁶ ARISTOTELES: *Politika*, 1338b. τὸ δὲ ζητεῖν πανταχοῦ τὸ χρήσιμον ἥκιστα ἀρμόττει τοῖς μεγαλοψύχοις καὶ τοῖς ἐλευθερίοις.

²⁷ ARISTOTELES: *Politika*, 1340a. Ohľadom významu hudby v procese výchovy porovnajte taktiež komentár v slovníku: The New GROVE Dictionary of Music and Musicians. ed. Stanley Sadie, vol.1, Macmillan/Grove, 1995, s. 588.

²⁸ ARISTOTELES: *Politika*, 1340a. ἔστι δὲ ὁμοιώματα μάλιστα παρὰ τὰς ἀληθινὰς φύσεις ἐν τοῖς ῥυθμοῖς καὶ τοῖς μέλεσιν ὀργῆς [20] καὶ πραότητος, ἔτι δ' ἀνδρείας καὶ σωφροσύνης

Pri všetkých ostatných predmetoch našich zmyslov, či už predmetoch hmatu, chuti, alebo zraku, niet nikde takejto podobnosti s mravnými javmi. Len v malej miere existuje spomínaná podobnosť pri zrakových vnemoch, ale aj to nie u všetkých ľudí, pričom sa nejedná o skutočné obrazy mravných stavov, ale iba ich náznaky. V hudbe a speve tak dochádza v najvyššej možnej miere napodobenia mravných javov, či už vďaka príslušnej tónine, alebo rytmu.

„Ale v piesňach sú už napodobeniny mravov – a to je zrejmé; lebo už v druhu tónin sú rozdiely, takže poslucháči sú pri každej z nich rozdielne naladení a nie sú rovnako dojatí, pri niektorých smutnejšie a melancholickejšie, napríklad pri takzvanej zmiešanej lýdskej, pri iných skôr mäkko, napríklad pri neviazaných, pri iných zasa mierne a vážne, čo pôsobí, ako zdá sa, len dórska tónina, a nadšene pri frýgickej tónine. O tom správne hovoria znalci v tejto oblasti výchovy, lebo to môžu dokázať zo samej skutočnosti. To isté platí aj pre rytmy – jedny sú pokojnejšie, druhé prudšie a z týchto opäť jedny hrubšie, druhé jemnejšie.“²⁹

Z vyššie povedaného je podľa Aristotela jasné, že hudba naozaj ovplyvňuje povahu duše a preto je mladých potrebné k hudbe viesť a vychovávať. Mladým hudba, ktorá svojou prirodzenosťou patrí k príjemným veciam, navyše pomáha život „oslaďť“ a tak prekonať aj ich nestálosť, pretože vo svojom veku dobrovoľne nevydržia dlho pri ničom. Aristoteles tak dospeje ku konštatovaniu: „Zdá sa, že medzi dušou, tóninami a rytmi je istá príbuznosť. A tak sa mnohí

καὶ πάντων τῶν ἐναντίων τούτοις καὶ τῶν ἄλλων ἠθικῶν (δῆλον δὲ ἐκ τῶν ἔργων: μεταβάλλομεν γὰρ τὴν ψυχὴν ἀκροώμενοι τοιούτων)

²⁹ ARISTOTELES: *Politika*, 1340a-b. ἐν δὲ τοῖς μέλεσιν αὐτοῖς ἔστι μιμήματα τῶν ἠθῶν (καὶ τοῦτ' ἐστὶ φανερόν: [40] εὐθὺς γὰρ ἡ τῶν ἁρμονιῶν διέστηκε φύσις, ὥστε ἀκούοντας ἄλλως διατίθεσθαι καὶ μὴ τὸν αὐτὸν ἔχειν τρόπον πρὸς ἐκάστην αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸς μὲν ἐνίας ὀδυρτικώτερος καὶ συνεστηκώτερος μᾶλλον, οἷον πρὸς τὴν μιζολυδιστὶ καλουμένην, πρὸς δὲ τὰς μαλακωτέρας τὴν διάνοιαν, οἷον πρὸς τὰς ἀνειμένας, μέσως δὲ καὶ καθεστηκώτερος μάλιστα πρὸς ἐτέραν, οἷον δοκεῖ ποιεῖν ἡ δωριστὶ μόνη τῶν ἁρμονιῶν, ἐνθουσιαστικούς [5] δ' ἡ φρυγιστὶ. ταῦτα γὰρ καλῶς λέγουσιν οἱ περὶ τὴν παιδείαν ταύτην πεφιλοσοφηκότες: λαμβάνουσι γὰρ τὰ μαρτύρια τῶν λόγων ἐξ αὐτῶν τῶν ἔργων). τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἔχει καὶ τὰ περὶ τοὺς ῥυθμούς (οἱ μὲν γὰρ ἦθος ἔχουσι στασιμώτερον οἱ δὲ κινητικόν, καὶ τοῦτων οἱ μὲν φορτικώτερας [10] ἔχουσι τὰς κινήσεις οἱ δὲ ἐλευθεριωτέρας).

z múdrych mužov domnievajú, že duša je harmóniou, druhí, že ju má v sebe.“³⁰

V závere Politiky sa Aristoteles zmieni ešte o delení piesní na tri skupiny, tak, ako to urobili niektorí učenci pred ním. Piesne sa podľa nich delia na *etické*, *praktické* a *entuziastické* v závislosti od prirodzenosti tónin jednotlivých druhov piesní. Na základe tohto delenia je vidieť, že hudba neslúžila iba jedinému účelu. Aristoteles tu zopakuje nami uvedenú diferenciáciu hudobného umenia, t. j. výchovno-vzdelávaciu, zábavno-relaxačnú a zotavujúcu, či zušľachťujúcu funkciu hudby a spevu avšak s jednou dôležitou zmenou. Hudba v ponímaní Aristotela „neslúžila jedinému účelu, ale viacerým (totiž vzdelaniu, katarzii, čo rozumieme katarziou nateraz len všeobecne, presnejšie to vysvetlíme v Poetike – a potretie zábave, oddychu a zotaveniu po práci).“³¹ Môžu sa používať všetky tri skupiny piesní avšak sledujúc spomínaný účel. Pre výchovu sú pochopiteľne najvhodnejšie piesne etické, k počúvaniu druhých, ktorí hrajú, sú najvhodnejšie piesne praktické a entuziastické. V rámci entuziastických piesní sa Aristoteles zmieňuje aj o posvätných piesňach, ktoré pripravujú dušu na náboženské vytrženie. Posvätné piesne majú výnimočnú schopnosť upokojiť, ako keby ľudia užili liek, a zároveň prežiť skúsenosť akéhosi druhu očisty – katarzie, spojenej s príjemnou úľavou. Zdá sa teda, že posvätné piesne predstavujú akési prelínanie piesní entuziastických a praktických.³²

Pokiaľ sa jedná o výchovu Aristoteles rázne prikazuje, že sa musia používať len etické melódie a tóniny. Etického melodického druhu je najmä dórska tónina, ale pripúšťa sa aj použitie inej tóniny, napríklad

³⁰ ARISTOTELES: *Politika*, 1340b. καὶ τις εἰκοι συγγένεια ταῖς ἀρμονίαις καὶ τοῖς ῥυθμοῖς εἶναι: διὸ πολλοὶ φασὶ τῶν σοφῶν οἱ μὲν ἀρμονίαν εἶναι τὴν ψυχὴν, οἱ δ' ἔχειν ἀρμονίαν. Aristoteles sa tu odvoláva na Pytagora a Platóna. Pytagoras pokladal samotnú dušu za harmóniu, t. j. duša je harmóniou. Filozof Platón hovorí zasa o tom, že duša má harmóniu v sebe. Aristoteles: *Politika*, (komentár k textu), s. 299.

³¹ ARISTOTELES: *Politika*, 1341b. τῇ μουσικῇ χρῆσθαι δεῖν ἄλλα καὶ πλείονων χάριν (καὶ γὰρ παιδείας ἕνεκεν καὶ καθάρσεως—τί δὲ λέγομεν τὴν καθάρσιν, νῦν μὲν ἀπλῶς, πάλιν δ' ἐν τοῖς περὶ [40] ποιητικῆς ἐροῦμεν σαφέστερον—τρίτον δὲ πρὸς διαγωγὴν πρὸς ἀνεσίς τε καὶ πρὸς τὴν τῆς συντονίας ἀνάπαυσιν). Porovnaj taktiež: *The New GROVE Dictionary of Music and Musicians*. ed. Stanley Sadie, vol.1., s. 589.

³² ARISTOTELES: *Politika*, 1342a.

frýgickej. „Pokiaľ ide o dórsku tóninu, všetci sa zhodujú v tom, že je najpokojnejšia a najväčšmi vyjadruje mužný charakter. Keďže ďalej chválime stred medzi krajnosťami a tvrdíme, že ho treba vyhľadávať, a práve dórska tónina má túto vlastnosť vzhľadom na ostatné, je zrejmé, že sa mladí ľudia majú vychovávať viac v dórske melódiách.“³³ V závere *Politiky* Aristoteles poukáže na tri zásady, ktoré je potrebné dodržiavať pri hudobnej výchove. Okrem už spomínaného stred medzi krajnosťami sa má každý usilovať o to, čo je pre neho možné a primerané, predovšetkým vzhľadom na jeho vek. Miernejšie tóniny sú určené pre ľudí zoslabnutých vekom, ktorí už nebudú môcť ľahko spievať vzrušené tóniny. Chlapčenskému veku najlepšie zodpovedá lýdska tónina, pretože podporuje zmysel pre súlad a vzdeláva.³⁴

Aristotelova reflexia umenia v Poetike

Ďalším významným spisom Aristotela pojednávajúcim o umeleckej tvorbe je *Poetika*. V *Poetike* sa Aristoteles snaží hlbšie vysvetliť podstatu umenia. Pojednáva v nej prevažne o básnickom umení. Popisuje v nej, ako má vyzeráť tragédia, porovnávajúc ju s epickou básňou. *Poetika* mala údajne ešte jeden diel, ktorý pojednával o komédii, ten sa nám však nezachoval.³⁵ Pre nami sledovaný argument etických aspektov hudby a spevu nám však môže napomôcť v dvoch momentoch. Umenie je totiž bytostne spojené s napodobením skutočnosti a zároveň očistením, t. j. katarziou ľudskej duše, ktorú Aristoteles spomína práve v súvislosti s hudbou a spevom.

Podľa Aristotela existuje päť spôsobov, ako dospieť k poznaniu, t. j. umením, vedeckým poznaním, praktickou múdrosťou, filozofickou múdrosťou a intuíciou. *Poetiku* môžeme chápať ako tvorbu a tvorba

³³ ARISTOTELES: *Politika*, 1342b. περὶ δὲ τῆς δοριστὶ πάντες ὁμολογοῦσιν ὡς στασιμωτάτης οὔσης καὶ μάλιστα ἡθος ἐχούσης ἀνδρεῖον. ἔτι δὲ ἐπεὶ τὸ μέσον μὲν τῶν ὑπερβολῶν ἐπαινοῦμεν [15] καὶ χρῆναι διώκειν φαμέν, ἡ δὲ δοριστὶ ταύτην ἔχει τὴν φύσιν πρὸς τὰς ἄλλας ἁρμονίας, φανερόν ὅτι τὰ Δώρια μέλη πρέπει παιδεύεσθαι μᾶλλον τοῖς νεωτέροις.

³⁴ Porov. ARISTOTELES: *Politika*, 1342b.

³⁵ STEHLÍKOVÁ, E.: *Antické divadlo*. Praha : Karolinum, 2005, s. 68.

je predmetom umenia, alebo vedeckého poznania.³⁶ Umenie má svoj pôvod v tom, že je vytvorené umelcom. Z tohto autorovho presvedčenia vyplýva fakt, že umelecké predmety neexistujú samy o sebe, ale ich podstata závisí na ich tvorcovi. Hudobné umenie, básnické umenie, je umenie práve preto, že hudobník, či básnik je pôvodca vzniku hudobného diela, alebo básne. *Poetika* teda nič nevytvára. *Poetika* je jednoducho pozorovaním a popisovaním umenia, to znamená, že nie je umením, ale vedou.³⁷

V prvých kapitolách *Poetiky* sa Aristoteles zaoberá podstatou umenia, predovšetkým básnického umenia. Umenie je pre Aristotela napodobnenie. Rozdeľuje umenie podľa prostriedkov, aké sú k napodobneniu využité. Básnické umenie prináleží k takým umeniam, ktoré využívajú k napodobneniu hlas, teda aj reč a rytmus.³⁸ Básnické umenie, a vlastne každé umenie, podľa Aristotela vzniklo z dvoch príčin. Jedna z príčin spočíva v silnom sklone k napodobňovaniu, ktorý je ľudom vrodený, a druhá spočíva v radosť, ktorú majú ľudia z napodobňovania. Obidve príčiny sú ľudom od prírody dané.³⁹ Pojem *mimésis* je odvodený z gréckeho *mimeisthai*, čo znamená napodobňovať.⁴⁰ Aristoteles tento pojem nikde nedefinuje, preberá ho jednoducho od Platóna. Platón však vidí v napodobňovaní iba kopírovanie už existujúceho premetu v zmyslovom svete, ktorý je naviac sám napodobeninou pravej a dokonalejšej idey. Aristoteles to nikde priamo nevyvracia, hoci s Platónovým učením o ideách nesúhlasí, avšak špecifikuje, že umenie nenapodobňuje zmyslový svet, ale svet v ľudskej myšli.⁴¹ Podľa Aristotela je napodobňovanie prirodzené. Človek má sklon k napodobňovaniu už od detstva, napodobňovaním sa učí. Okrem toho nachádzajú ľudia v napodobňovaní radosť a potešenie.⁴²

³⁶ DOLEŽEL, L.: Kapitoly z dějin strukturální poetiky: od Aristotela k Pražské škole. Brno: Host, 2000, s. 22.

³⁷ DOLEŽEL, L.: Kapitoly z dějin strukturální poetiky: od Aristotela k Pražské škole, s. 23.

³⁸ Porov. ROSS, D.: Aristotle. London, New York: Routledge, 1995, s. 291.

³⁹ Porov. ARISTOTELÉS: Poetika, 1448b 5, Praha: Orbis, 1962.

⁴⁰ Porov. STEHLÍKOVÁ, E.: Antické divadlo. Praha: Karolinum, 2005, s. 165.

⁴¹ Porov. ROSS, D.: Aristotle. London, New York: Routledge, 1995, s. 291.

⁴² Porov. SHIELDS, C.: Aristotle. Londýn, New York: Routledge, 2007, s. 384.

Podľa Aristotela môže byť napodobňované aj to, čo neexistuje. Človek môže napodobniť, zobraziť, či stvárniť aj svoje predstavy a fantázie, ktoré nenapodobňujú žiadny konkrétny predmet.⁴³ Povinnosťou hudobníka, speváka, či básnika nie je zobrazovať iba to, čo je krásne, pretože tvorba samotná je krásna, pokiaľ vytvorené zobrazenie dokáže esteticky pôsobiť na človeka. Napodobňovanie prináša poznanie a radosť z hudobnej, či básnickej tvorby.⁴⁴ Umelec navyiac môže zobrazenie prikrášľovať, opravovať skutočnosť a meniť ju k lepšiemu, jednoducho povedané idealizovať ju.⁴⁵

Aristoteles v *Politike* spomenutý pojem katarzie, v súvislosti s hudbou, už nikde presne nevysvetľuje. V *Poetike* ho spomína iba raz, a to v súvislosti s tým, že prostredníctvom vzbudenia súcitu a strachu spôsobuje umenie spätné katarziu, t. j. očistenie od spomínaných vášní.⁴⁶ Katarzia sa netýka iba poézie, či tragédie, ale k očisteniu od vášní dochádza v každom z umení. Umelecké dielo privádza toho, kto ho vníma, do určitého citového rozpoloženia, ktorým sa dotýčný človek zbavuje prebytočných citov a dochádza tak k duševnej rovnováhe.⁴⁷ Skutočnosť, že sa človek skrze umenie očisťuje od vášní však neznamená, že by sa ich zbavil úplne. Nie je dobré, aby bol človek úplne zbavený pocitu súcitu a strachu. Ide predovšetkým o to, aby boli emócie uvedené do rovnováhy, a aby sa človek cítil vyrovnaný.⁴⁸

Eticko-estetická konfrontácia Platónovej a Aristotelovej filozofie

Platón a Aristoteles pojednávajúci vo svojich spisoch o fenoméne hudobného umenia a spevu nám dodnes odkrývajú nemálo podnetných zistení. Platón vykladá svoje názory formou dialógov, v kto-

⁴³ Porov. SHIELDS, C.: *Aristotle*. Londýn, New York : Routledge, 2007, s. 392.

⁴⁴ Porov. AL'TMAN, I.: *Dramatické princípy Aristotelovy*. In: ARISTOTELÉS: *Poetika*, s. 21.

⁴⁵ Porov. AL'TMAN, I.: *Dramatické princípy Aristotelovy*. In: ARISTOTELÉS: *Poetika*, s. 22.

⁴⁶ Porov. STEHLÍKOVÁ, E.: *Antické divadlo*. Praha : Karolinum, 2005, s. 142.

⁴⁷ Porov. VOLEK, J.: *Kapitoly z dějin estetiky 1. Od antiky k počátku 20. století*. Praha: Panton, 1985, s. 65.

⁴⁸ Porov. ROSS, D.: *Aristotle*. London, New York: Routledge, 1995, s. 297.

rých sa snaží prevažne deduktívnou metódou dopátrať v múzickom umení všeobecnej definície dobra, pravdy a krásy, ktorá je nevyhnutným predpokladom umenia. I keď využíva rôzne konkrétne príklady k tomu, aby dosiahol svoj cieľ, pohybuje sa skôr v teoretickej rovine, presnejšie povedané v rovine intuície. Aristoteles v porovnaní s Platónom viac využíva praktických poznatkov, rozoberajúc tak rôzne možnosti uplatnenia hudobného umenia každého druhu. Vo svojich dielach dochádza, ako k teoretickým záverom, tak i k praktickým poznatkom, ktorými sa môžu umelci riadiť pri koncipovaní svojich umeleckých diel.

V spisoch *Ústava* a *Zákony*, ktoré patria k najrozsiahlejším Platónovým dielam, autor nevyjadril iba svoje politické názory o podobe ideálneho štátu, ale aj hlboké etické, estetické a výchovné pohľady.⁴⁹ Pochopiteľne tým nastoľuje aj otázku hodnôt, čo je vlastne v ľudskom živote cenné a dôležité. Sám odpovedá na túto otázku tým, že najlepší je život filozofa, ktorý hľadá pravdu, je ovládaný rozumom a celý svoj život zasväti tomuto učeniu hľadania pravdy.⁵⁰ Od človeka to vyžaduje nemalé úsilie aj v prípade hľadania pravdy o morálne dobrom múzickom umení, v ktorom predovšetkým hudba a spev disponuje širokým poľom pôsobnosti pri správnom formovaní charakteru budúceho občana. Mohli by sme povedať, že spoločným menovateľom *Ústavy* i *Zákonov* je v prípade hudby a spevu autorom ponúkaný istý „asketický spôsob života“ (eliminovať v hube pocit ľúbosti pre ľúbosť samú) a prepojiť ho s hlbokým filozofickým obsahom (samotnou ideou dobra a krásy). Výchova má tak prostredníctvom hudby vybudovať lásku k pravde rozumnou cestou.

V *Ústave* prevláda Platónov názor, že mladým ľuďom sa v žiadnom prípade nesmie ponúkať názor, v ktorom by nespravodlivosť a nespravodlivý život boli vykreslené, či hudobným umením napodobené, lepšie ako spravodlivosť. Hudobné umenie má v konečnom

⁴⁹ Porov. GRANT, M.: *Klasické Řecko*. Praha: BB/art, 1999, s. 239.

⁵⁰ Porov. NUSSBAUM, M. C.: *Křehkost dobra: náhoda a etika v řecké tragédii a filozofii*. Praha: OIKOYMENH, 2003, s. 296-297.

dôsledku odrážať krásu a všetko to, čo je krásne, má byť milované.⁵¹ V Zákonoch sa Platón snaží presvedčiť svojich čitateľov, aby svoj život prežili rozumne a riadili svoje konanie v zmysle dobra, pravdy a krásy, ako v etickej, tak i v estetickej rovine. Hudba a spev má zrkadliť ideu večného nadpozemského dobra a krásy, a preto nemôže raz sýtiť rozum a inokedy zmysly. Hudba a spev viac, ako ktorékoľvek iné umenie pôsobí komplexne na „celú dušu“ človeka. V Platónovej filozofickej koncepcii jednoty dobra a krásy, jednoty poznania a bytia, teda jednoty inteligibilnej a senzibilnej, je možné rozpoznať jednotu ľudskej duše. Duši je neodcudziteľne daná istá znalosť absolútna, poznanie o cieľi ako dar, ale zároveň zas a znova nesmierna túžba hľadať absolútno.⁵² Napätie medzi daným, či zákonným a predsa stále novým očakávaným poznaním a bytím, je vlastná práve hudbe. Platónovi tak v konečnom dôsledku v hudbe a speve nejde ani tak o „učenie sa niečomu“, ako skôr o obrátenie „celej duše“ k Slnku k Dobru, ako k príčine poznania a pravdy.⁵³ V tomto obrátení sa „celej duše“ nič tak z umení efektívne nezapôsobí na harmóniu, či disharmóniu duše ako hudba.

Platón si v *Ústave* a zvlášť *Zákonoch* uvedomuje jednu skutočnosť, že je koniec koncov zbytočné „empiricko-analyticky“ hľadať v čom konkrétne spočíva sila ľúbosti (*hedoné*) hudby a spevu, či už harmónii, rytme, alebo slove, ak hudba nezrkadlí, jednoducho nevyjadruje samotné Dobro a Krásu a tak sa stáva dobrom a krásou duše. Hudba a spev je tak v Platónovom ponímaní špecifickým druhom intuície spojenej s náhlým preblesknutím, nezaloženom na pojmových úvahách, ale na akomsi vnútornom nadrozumnom úsilí samotnej duše, ktorá v sebe nesie tušenie svojho cieľa. Tento stav duše podľa Platóna už nie je v našej rézii. Zrodí sa v duši ako svetlo, ktoré zažiarí od ohňa, ktorý vzplanie a je živý sebou samým.⁵⁴ Okolitý svet tak

⁵¹ Porov. NOVOTNÝ, F.: *O Platonovi. Díl druhý. Dílo*. Praha: Nová Akropolis, 2013, s. 163-164.

⁵² Porov. IVÁNKA, E.: *Plato christianus*. Praha: OIKOYMENH, 2003, s. 47.

⁵³ Porov. GADAMER, H.- G.: *Idea Dobra medzi Platónem a Aristotelem*. Praha: OIKOYMENH, 2010, s. 58, 60.

⁵⁴ Porov. PLATONE: *Epistole VII, 341c-d.*, Grandi Tascabili Economici Newton, 2005.

môže človek – umelec vidieť v pravde až potom, čo Krása pretvorila jeho samého, „krása, ktorá existuje stále, ktorá sa nerodí a neumiera, ktorá nerastie a neupadá.“⁵⁵ Pred hudobným umením sa preto človek musí mať „na pozore“. Jeho sféra vplyvu, ako hovorí Ján Kalvín odvolávajúc sa na Platóna, má „tajomnú schopnosť, takmer neuveriteľnú, hýbať dušami. Hudba odkiaľsi zostupuje a preto o ňu musíme dbať, kultivovať ju a regulovať takým spôsobom, aby nám bola na úžitok a nie na škodu.“⁵⁶

Ako Platón, tak i Aristoteles považujú umenie za napodobnenie vecí, avšak každý ho vníma z iného uhla pohľadu. Platón umenie ako napodobneninu skutočnosti nehodnotí až tak vysoko ako Aristoteles. Umelecký predmet je napodobeninou veci zo zmyslového sveta, a táto je napodobeninou jej dokonalého vzoru zo sveta ideí. Umelecký predmet navyše pôsobí viac na city, než na rozum, čo môže byť podľa Platóna nebezpečné, pretože umenie spočíva predovšetkým v askéze, zrieknutí sa svojich citov a nie v ich utvrdení.

Aristoteles vychádza z predpokladu, že ľudia majú sklon k napodobňovaniu už od útleho veku, a z napodobňovania majú prirodzenú radosť, ktorá potom prirodzene vyúsťuje do ich kreativity. Tu možno poodhaliť isté súvislosti, prečo Aristoteles na rozdiel od Platóna nežiada od akéhokoľvek umenia presné napodobňovanie skutočnosti. Naopak umenie má možnosť skutočnosť idealizovať, ukazovať ju v lepšom, či naopak v horšom svetle. Skutočnosť, že umenie pôsobí na city, je podľa Aristotela úplne regulárna. Pri vnímaní umeleckého diela by človek mal pociťovať emócie a nie sa ich za každú cenu zriekať. V prípade divadelnej tragédie by sa mal divák stotožniť s hlavným hrdinom a tak prežívať pocity súcitu a strachu, od ktorých sa prostredníctvom umenia očistí.

U Aristotela sa v *Politike* i *Poetike* stretávame s pojmom, ktorý Platón pri špecifikácii dobra, pravdy a krásy v múzickom umení nepoužíva. Jedná sa o pojem je *katarzia*. Ako sme už spomenuli, najčastejšie sa tento pojem vysvetľuje tak, že prostredníctvom emócií, ktoré prežíva človek pri pôsobení umenia na jeho dušu, sa duša očisťuje

⁵⁵ Porov. PLATONE: *Symposion*, 211a., *Grandi Tascabili Economici Newton*, 2005.

⁵⁶ CAUVIN, J.: „Origine e senso del canto cristiano,“ in *Arte e Teologia*.... s. 547.

od prebytku týchto emócií, prichádzajúc tak do akéhosi vyrovnaného stavu. Veľmi zaujímavý výklad pojmu *katarzia* podáva Sir David Ross. Podľa jeho názoru ľudia zvyčajne netrpia prebytkom emócií akými sú súcit, či strach. Je to skôr naopak. V ľuďoch je nedostatok spomínaných emócií, lebo neprežívajú tak ťažké osudy ako hrdinovia tragédií, t. j. osudy zmietaných hraničnými situáciami. Vnímaním umeleckého diela, konkrétne tragédie, majú ľudia možnosť prežiť osudy hrdinov, získavajúc tak pocity, ktoré sa im nedostávajú v bežnom živote. Takýmto spôsobom získava človek nové poznanie seba samého.⁵⁷

Na rozdiel od Platóna, sa Aristoteles vyhýbal hudobnému symbolizmu, hlavne kvôli svojmu úplne odlišnému postoju k Pytagorovej teórii čísel. Numerológia v dobe Aristotela bola totiž veľmi rozšírenou a umelo neraz vyprodukovala nejednu fantazmagorickú teóriu za druhou. Aristoteles preto fundamentálnu Pytagorovu myšlienku, že všetky skutočne jestvujúce veci sú čísla, razantne odmieta.⁵⁸ Platón naopak ostáva Pytagorovej teórii čísel verný. Pretransformuje ju totiž do doposiaľ nevidaného idealizmu dvoch na sebe nezávislých, ale prelínajúcich sa svetov, sveta pozemského, t. j. sveta tieňov, a sveta ideálnych podstát, pra-vzorov všetkých vecí (na spôsob Pytagorových čísel). Tieni však môžu vrhať iba reálne existujúce veci, a nie prízraky a tak si Aristoteles i Platón ostávajú aj napriek svojim špecifikám veľmi podobní. Pytagoras totiž videl svet ako dokonalú matematickú architektúru s numerickou štruktúrou, z ktorej povstáva nielen viditeľná krása, ale aj krása hudobná. Hudobná krása sa stáva účinným prostriedkom preniknutia do transcendentna a mala harmonizovať dve základné sily v človeku, a to *Apolónsku*, ktorá predstavuje svetlo, rozum, harmóniu a *Dionýzovskú*, predstavujúcu silu, eros, ale aj deštruktívne impulzy.⁵⁹

⁵⁷ Porov. ROSS, D.: *Aristotle*. London, New York: Routledge, 1995, s. 297.

⁵⁸ The New GROVE Dictionary of Music and Musicians. ed. Stanley Sadie, vol.1., s. 588. (Aristotle: *Metaphysic*, §985b, I.32, -986a, I.2; §1090a, II.20-23; §1093a, I.28-b, I.4; Aristotle: *De caelo*, §290b, II.21-3)

⁵⁹ Porov. SEQUERI, P.: „*Musica mundana. Ascolto dell'origine sacra e ricerca musicale contemporanea*,“ in *Communio*, č. 171, (máj – jún 2000), s. 8-18.

Záver

Pri hľadaní výchovných aspektov hudby a spevu v konečnom dôsledku zreteľnou túžbou ako Platóna, tak aj Aristotela, bolo zrodenie vnútorne slobodného, vznešeného človeka, ktorý sa nenechá zotročiť ani zmäkčujúcim pôžitkom, či citom vzostupného dionýzovského živlu, ani neoblomným iba podstaty vecí hľadajúcim rozumom zostupného apolónskeho živlu, ale dokáže ich udržať „na uzde“ vytvárajúc tak harmonickú osobnosť.

Most, po ktorom kráčajú Platón a Aristoteles hľadajúc vo výchovnom procese podstatu umenia, je jeden a ten istý, most spájajúci Apolóna s Dionýzom, avšak videný z jeho opačného konca. Každý si totiž viac uvedomuje nevyhnutnosť hľadaného náprotivku a nie svojej východiskovej pozície. Platón ako intuitívny, vzletný mysliteľ zapálený erosom poznania túži po stálosti a zrozumení hudobného umenia a po svete Dobra, Pravdy a Krásy odstránením každého povrchného pôžitku, ktorý mu v jeho poznaní bráni. Aristoteles svojou triezvou nerozpálenou rozumnosťou a harmóniou úsudku skrotenou empiricko-analytickou metódou túži po vzlete a po vyrušení, či narušení čisto rozumových konštrukcií, ktoré nielen v hudbe, ale aj akomkoľvek umení sprostredkujú emócie, ktoré môžu mať očisťujúci charakter.

BIBLIOGRAFIA

- AL'TMAN, I.: „Dramatické princípy Aristotelovy,“ in *ARISTOTELES: Poetika*. Praha: Orbis, 1962.
- ARISTOTELES: *Poetika*. Praha: Orbis, 1962.
- ARISTOTELES: *Politika*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1988.
- W. D. ROSS (ed.): *Aristotle: Aristotle's Politica*. Oxford : Clarendon Press, 1957.
- Arte e Teologia, Dire e fare la bellezza nella Chiesa*, a cura di Natale Benazi, Bologna: EDB, 2003.
- CAUVIN, J.: „Origine e senso del canto cristiano,“ in *Arte e Teologia, Dire e fare la bellezza nella Chiesa*, a cura di Natale Benazi, Bologna: EDB, 2003.
- DEREVJANÍKOVÁ, A.: Bohoslužobný spev Pravoslávnej cirkvi. In: *Pravoslávny teologický zborník*, Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Zväzok XXI (6), Prešov 1998.
- DOLEŽEL, L.: *Kapitoly z dějin strukturální poetiky: od Aristotela k Pražské škole*. Brno: Host, 2000.

- GADAMER, H. – G.: *Idea Dobra medzi Platónem a Aristotelem*. Praha: OIKOYMENH, 2010.
- GRANT, M.: *Klasické Řecko*. Praha: BB/art, 1999.
- IVÁŇKA, E.: *Plato christianus*. Praha: OIKOYMENH, 2003.
- NOVOTNÝ, F.: *O Platonovi. Díl druhý. Dílo*. Praha: Nová Akropolis, 2013.
- NUSSBAUM, M. C.: *Křehkost dobra: náhoda a etika v řecké tragédii a filozofii*. Praha: OIKOYMENH, 2003.
- PLATÓN: *Timaios*. Praha: OIKOYMENH, 2014.
- PLATONE: *Epistole VII*. Grandi Tascabili Economici Newton, 2005.
- PLATONE: *Nómoi*. Grandi Tascabili Economici Newton, 2005. Český překlad: Platón: *Zákony*. (překlad a poznámky prof. dr. František Novotný), Nakladatelství Československé Akademie Věd, 1961.
- PLATONE: *Politeia*. Grandi Tascabili Economici Newton, 2005. Český překlad: Platón: *Ústava*. (překlad a poznámky prof. dr. Radislav Hošek, CSc.), Nakladatelství Svoboda-Libertas, 1993.
- PLATONE: *Symposion*. Grandi Tascabili Economici Newton, 2005.
- ROSS, D.: *Aristotle*. London, New York: Routledge, 1995.
- SEQUERI, P.: „Musica mundana. Ascolto dell'origine sacra e ricerca musicale contemporanea“, in *Communio*, č. 171, (máj – jún 2000).
- SHIELDS, C.: *Aristotle*, Londýn, New York: Routledge, 2007.
- STEHLÍKOVÁ, E.: *Antické divadlo*. Praha: Karolinum, 2005.
- The New GROVE Dictionary of Music and Musicians*, ed. Stanley Sadie, vol.14, Macmillan/Grove, 1995.
- The New GROVE Dictionary of Music and Musicians*. ed. Stanley Sadie, vol.1, Macmillan/Grove, 1995.
- VOLEK, J.: *Kapitoly z dějin estetiky 1. Od antiky k počátku 20. století*. Praha: Panton, 1985.

Factors affecting the education of middle school aged pupils with diagnosis phenylketonuria

Dáša Porubčanová – Albert Oláh – Gabriela Gabrhelová

Abstract: The essential of presented paper is the education of middle school aged pupils diagnosed with phenylketonuria. Phenylketonuria is an inherited metabolic disorder that cannot be cured. The only treatment option is a very strict lifetime low-protein diet. The aim of this paper is to identify the impact of the disease in the context of a lifetime diet on the educational process. In relation to rare diseases we assess the pupil's school performance and its school success. We map out the issues of education of middle school aged pupils with PKU, by means of realized research we summarize the outputs of 5 case studies. The formulated aim of the paper is achieved using normative and empirical approaches. We combine several variants of research whose methodology is based primarily on methods of induction and deduction, comparison, analysis and synthesis. A qualitative method using case studies was used for the research, using research techniques such as semi-structured interviews with parents, a class teacher, family observation, Our classroom questionnaire by Lukášová (2010). In the first part of the paper we use the content-causal analysis. Four respondents aged 8 to 11 years and one responder aged 3 years participated in the research. There are no circumstances in the families of respondents 1,3,4,5 such as increased anxiety of parents, anxiety education, or condemning education. The parents carefully take care about the health of their children, the diet, but there is no exaggeration of anxiety, so the healthy formation of the child's identity is not endangered; All boys and girls do sports and parents support them in this extracurricular activity. They support their involvement in activities such as school trips, school trips in nature, thus helping to engage them in the collective, they are not excluded. These circumstances contribute to shaping the respondents' healthy identity and their perception of personal fitness. None of the respondents has a pedagogical support plan or an individual education plan. Also, no one cooperates with a special pedagogue at the school or school counselling centre.

Key words: Phenylketonuria. Case study. School success. Education.

In Europe, there is a generally accepted definition that refers the rare diseases as occurring in less than 5 inhabitants per 10 000 inhabitants. These include numerous genetic diseases, metabolic diseases, rare malignancies and childhood malignancies. For most rare diseases, there is no causal treatment, one that could focus on the cause of the disease. However, research, diagnosis and development of

suitable therapeutic agents are continually supported. Diseases with a high incidence are the most important.

Rare diseases are a very diverse group of most genetically conditioned cases with a very low incidence in the population. Diseases belonging to this group are chronic, progressive, and simultaneously affect various organ systems. Most of these diseases are difficult to treat or incurable. It is precisely this fact that nearly one third of patients with rare diseases live to a very low age. This list also includes metabolic defects.

The essential of presented paper is the education of middle school aged pupils diagnosed with phenylketonuria. Phenylketonuria (PKU) is an inherited metabolic disorder that cannot be cured. The only treatment option is a very strict lifetime low-protein diet. The aim of this paper is to identify the impact of the disease in the context of a lifetime diet on the educational process. In relation to rare diseases we assess the pupil's school performance and its school success. We map out the issues of education of middle school aged pupils with PKU, by means of realized research we summarize the outputs of 5 case studies.

The main aim of this paper is to identify factors affecting the education of a middle school aged pupil diagnosed with phenylketonuria. Depending on the stated main aim of the paper, we have formulated the following key and research question. In their formulation and verification, we proceed from the assumption of ceteris paribus and we do not expect any other additional (internal / external) impacts on the analysed respondents:

The key question of the research KQ is: Can the violation of diet regimen affect the middle school aged pupil's diagnosed with PKU school performance and success? How? In this context, the following research question RQ was formulated: Does an increase of the Phe level in the blood of a middle school aged pupil affect its school performance and its success?

The formulated aim of the paper is achieved using normative and empirical approaches. The normative approach tries to offer the right solution for the problem under investigation. This solution consists in responding to predefined circumstances, in this case the procedu-

res associated with the education of middle school aged pupils with the diagnosis of phenylketonuria. Empirical theories strive for the most accurate description of how to educate pupils diagnosed with phenylketonuria. The main emphasis is put on the most complete description of the current practice.

We combine several variants of research whose methodology is based primarily on methods of induction and deduction, comparison, analysis and synthesis. All obtained results are processed by method of synthesis with detailed description in discussion.

A qualitative method using case studies was used for the research, using research techniques such as semi-structured interviews with parents, a class teacher, family observation, Our classroom questionnaire by Lukášová (2010). The research sample of the presented case studies is predefined. The output is the identification and description of the recent state of quality of education of middle school aged pupils diagnosed with phenylketonuria.

In the first part of the paper we use the content-causal analysis focusing on literary resources dealing with the issue of access to people with chronic disease in the context of their education, with the impact of phenylketonuria on the educational process of an individuals, with the legislation of education of pupils diagnosed with rare disease, with the school performance of individuals with phenylketonuria. We use the resources of both domestic and foreign authors, professional articles, monographs, scientific articles and journals, conference proceedings, professional publications and other available sources of information. These documents were arranged using a historical-logical method into a complex whole.

Four respondents aged 8 to 11 years and one responder aged 3 years participated in the research:

Respondent 1: Adam, 11, lives with his family in a big city. The family is complete, parents have university degree. He has an older sister who is free of PKU. Previously, no diagnosis was made to anyone in the family. However, after the birth of the boy, both parents and older sister underwent a genetic examination, where both parents and the sister were found to have the aptitude for this rare disease.

Respondent 2: Jakub, 3 years old, lives with his family in a village. A grandfather also lives with them. The boy has no siblings yet. Previously, this metabolic disorder has not been discovered by anyone in the family. After the birth of the son, both parents underwent a genetic examination to show that they both possessed an aptitude for phenylketonuria.

Respondent 3: Ondrej, 9 years old, lives with his family in a small town. The family is complete, mother's education is university, father is trained in mechanic, repairman. David has an older sister at the age of 13 who is healthy and a younger brother at the age of eight months, who was also diagnosed with phenylketonuria. Previously, no one in the family had this diagnosis. After the birth of the boy, neither the parents nor the older sister underwent a genetic examination.

Respondent 4: Tomas, 12 years old, lives with his family in a small town, has an older brother who is free of PKU. No one has been diagnosed with this disease in the past. The older brother has not yet undergone a genetic examination. Parents were offered the possibility of genetic examination after the capture of phenylketonuria in their son. The parents underwent it. Both are healthy carriers of the PKU gene.

Respondent 5: Anna, 10 years old, lives with her family in a village. She has a younger sister free of PKU and a two-year-old younger brother with PKU. The parents underwent a genetic examination to prove that they both possessed an aptitude for this rare disease.

Phenylketonuria was diagnosed by the respondents immediately after birth as part of a neonatal screening, and a low-protein diet was set up as soon as this was detected.

Cooperation with respondents was established through the National PKU Association.

Observations and interviews with respondents and respondents' parents took place in their home environment, where respondents live between July and August 2019. Interviews were recorded in writing. Four respondents attend elementary school, while fifth attends the nursery school.

Communication with their teachers took place via e-mails in September 2019. A questionnaire survey in the classes of school respondents using the questionnaire „Our Class“ was conducted through their teachers in September 2019. The questionnaire was sent to teachers by e-mail.

Little is known about the experience of living with a rare disease and how people with rare diseases cope with not only the disease but also the reactions of others at school, at work, in every society. There is not enough research paper about this topic. But people with rare diseases are among us. We should know, how to communicate with them, how to work with them, how to educate children.

One of few research papers solving this topic is Joachim and Acorn (2003). The aim of their study was to understand, from the individual's perspective, the experience of living with scleroderma. *„Scleroderma is a rare chronic connective tissue disease that results in fibrotic changes involving all or some organs of the body. The two types of scleroderma are systemic scleroderma, which involves the skin and internal organs and is the more serious type, and local scleroderma, which attacks the skin and surrounding tissues. Some people with scleroderma have signs that are visible to outsiders, while others have invisible signs. Having this chronic condition and being different from the general population may subject people with scleroderma to stigmatization by others“* (Joachim and Acorn, 2003, p. 598). They concluded, that teachers have little knowledge about education of pupils with rare diseases. It is possible that they, *„through their ignorance of such rare conditions, may stigmatize individuals“* (Joachim and Acorn, 2003, p. 605). Through understanding about rare diseases will they be able to teach pupils the skills necessary to help them cope with their symptoms, as well as the reactions of others to their diagnosis and appearance.

Knotová (2014) states that it is necessary to create the optimal conditions for inclusive education for education of pupils who are ill or handicapped. These are not only material conditions, but also other needs related to their disease, such as their experiences, need

to be known. Similar view is taken by Aymé et al. (2008), Griggs et al. (2009) or Molster et al. (2016)

Sick, weakened or physically handicapped children need to be well known, it is necessary to communicate with them correctly and empathically, to resolve situations and to be their guide to a specific goal (Delve et al., 2006), (Zurynski et al., 2017).

The educational goal is to help the child to develop into a balanced and harmonious personality (Glenn, 2015).

The disability pedagogy is called a scientific discipline aimed at the affecting of the pupils and students through the application of such educational principles and methods that develop the ability of a child suffering from a certain type of disease or disability (Pridemore and Pridemore, 2004). *„It is without a doubt that education is liberation and when individuals are marginalized, segregated, and have no access to education, there exists, as Paulo Freire the founder of critical pedagogy would note, oppression (1997). People are of course oppressed for a diversity of reasons -- race, class, gender, age, nationality, ethnicity, religion, sexuality, and ability (Nocella, 2008).* The disability pedagogy is realized with an emphasis on the uniqueness of the child so that it can live its own life happily and, if possible, be a full member of society. This effect on the individual is complex, several workers participate in its development. The most important role is played by the family, the place of primary education, as well as by health care professionals, psychologists and educators in the institutions the child will go through (Frank, 1992). All of them take care of the mental health of the child and participate in developing its abilities. Disturbances or loads in one part of the system are manifested in the functioning of the whole. The disease not only weakens individual organs, but also the whole personality of the individual (Matějček, 2001).

As Linton (1998) notes, disability studies is not an approach or based on the classroom, but a dynamic philosophy looking at the macro socio-economically constructed relationships which create the dominator versus the dominated. Linton, Mello and O'Neill (1995) state that, *„disability studies challenges the idea that the social and*

economic status and assigned roles of people with disabilities are inevitable outcomes of their condition, and idea similar to the argument that women's roles and status are biologically determined. But disability studies goes beyond cataloguing discrimination and arguing for social change. It challenges the adequacy of the content and structure of the current curriculum. As with women's studies, disability studies redresses omitted histories, ideas, or bodies of literature and also analyzed the construction of the category 'disability,' the impact of that construction on society, and on the content and structure of knowledge“.

Disability studies is further defined by Linton (1993):*“Disability Studies reframes the study of disability by focusing on it as a social phenomenon, social construct, metaphor, and culture utilizing a minority group model. It examines ideas related to disability in all forms of cultural representations throughout history, and examines the policies and practices of all societies to understand the social, rather than the physical or psychological, determinants of the experience of disability. Disability Studies both emanates from and supports the Disability Rights Movement, which advocates for civil rights and self-determination. This focus shifts the emphasis from a prevention/treatment/remediation paradigm, to a social/cultural/political paradigm. This shift does not signify a denial of the presence of impairments, nor a rejection of the utility of intervention and treatment. Instead, Disability Studies has been developed to disentangle impairments from the myth, ideology, and stigma that influence social interaction and social policy. The scholarship challenges the idea that the economic and social statuses and the assigned roles of people with disabilities are inevitable outcomes of their condition“.*

Similar idea takes Mareš (2013, p. 22) citing Farrell's opinions: *„As the education and training of all children, both healthy and handicapped, in developed countries is linked, the psychological problems associated with it are becoming increasingly important. It's not just about the inclusion of handicapped individuals into the educational mainstream, but about the specificity of their learning in new conditions“.*

If a pupil is disadvantaged by a disease, by a defect or a social situation, there must be some help, support, under the law. A disadvantaged individual should be favoured to equalize its chances. We are talking about equality in access to opportunities, because all individuals should have the same opportunity to fulfil their potential and meet their needs. Children of school age are shaping their identity, e.g. their self-consciousness, their awareness of own social value according to the gender, to which is added the question of attitude to itself, self-evaluation, self-respect. This attitude is associated with the awareness of physical fitness, beauty, self-sufficiency, independence from the middle school aged (Picci, 2015), (Anderson, 2013), (Kleiderman, 2014).

Each child can react differently to the same disease. It depends on the main features of its mental basis, which it inherits as a genetic input from its parents and ancestors. The intelligence with its various components like the degree of irritability or resistance of the nervous system, the temperament features, as well as other character traits such as introversion, dominance and sub-passivity also plays a very important role (Matějček, 2001).

Pupils with rare diseases are attending the regular primary schools. At the level of basic education, the state is obliged to construct the conditions for participation in this education. In the system of pre-primary education, kindergarten is a more complicated situation. Education is not mandatory, except for the last year, but it is also necessary to ensure that there is no discriminatory behaviour. It is in pre-school education that parents of children with rare diseases often do not meet with understanding. A school that accepts a child with a rare disease should not only meet the technical requirements for inclusion, but first and foremost, the overall atmosphere at school. It is affected by teachers and pupils. In order to ensure a positive climate in the classroom, at school and for the overall stay of the child with the disease, the degree of motivation of the classmates and their relationship to education is also important. Behavioural disorders tend to be more of a problem than the disease itself. The ability of the pedagogical staff to communicate is important for the inclusion of

the pupil – discussion between teachers, exchange of experiences and examples are necessary. Children with the same disease can be seen to have different features and different impact of the disease on their personality. A pupil with rare disease needs an individual approach. Thus, e.g. increased supervision and support, changes in evaluation, ensuring conditions for the dietary regime. In some schools, there is a tendency to limit the participation of a pupil with rare diseases in extracurricular activities, which is unhealthy for establishing relationships in the children's community. Teachers of children with rare diseases can use the information published on websites that bring together families caring for a sick child. Methodological recommendations for the education of pupils with rare diseases can also be found somewhere (Michalík 2012), (Carter, 2015)

As soon as the teacher finds that a pupil with a rare disease will meet the class, he should prepare for it in advance. To learn as much as possible about the pupil's disease from available sources, to pass on the information tactfully to the teaching staff. If the parents are not against it, hand over the information to the whole class in an appropriate form and with respect to the age of the classmates. He should inform them about the fact that a classmate with rare disease will meet them, that children will have to be tolerant, respectful, they should naturally have fun with him, play, accept him among themselves (Palmeri, 2006). Palmeri (2006) and Hickey-Moody (2014) critically analyse how technical communication practices both construct and are constructed by normalizing discourses, which can marginalize the experiences, knowledges, and material needs of people with disabilities. They explore how disability studies theories can offer critical insights into research in two areas: safety communication and usability. They offer ways that disability studies can intervene in the pedagogy of usability, communication technology, linguistic bias, narrative, and discourse communities.

As a rule, assistants are not available in pupils with rare diseases. Given the situation where all children are educated in one mainstream, teachers should also be prepared for educational problems that arise from health problems. It is not necessary to know all the dis-

ases, diagnostics, symptoms, course, but it is necessary to focus on general strategies which should lead to improvement of the situation and results of education. Staying at school can improve the physical and mental condition of an individual by staying in a team, among peers, by distracting attention from the disease. At the same time, however, it can also make its situation worse through high demands and requirements. The teacher is not aware of all diseases, but in these cases communication and close cooperation with parents or special pedagogue is very important. Basic information on health and mental condition must be provided by parents. However, it is important to know the manifestations of the disease, the manifestations in the behaviour of the child, which the disease may affect, such as e.g. reduced ability to concentrate, restlessness, sleepiness, increased need for drinking regime. It is important that parents report to teachers the difficulties that result from a child's disease. Sometimes it is enough to relieve the pupil, let it rest, sometimes to support it in an activity and work when it is seen, it feels good. It is also good to use information from the child.

A good practice is to construct an individual plan, which will mention the regime measures rather than adjusting the content and forms of the curriculum. It is also appropriate to include dates when there will be regular consultation between parents and school on the child's behaviour, possible difficulties or the development of the disease. Informing classmates is also an important topic. If the parents agree, it is good to take over the situation at the classroom and provide the information we are entitled to, i.e. the functioning of the child within the class. It is not necessary to go into details, but it is usually good to tell children how such a disease occurs (Krejčová et al., 2010), (Krejčová et al., 2012).

The topic of disability pedagogy is further elaborated e.g. by Galagher (2004), Erevelles (2005), Florian and McLaughlin (2008) or Gabel (2005).

Due to the character of the disease, which is a chronic disease, PKU requires a strict diet from the birth, an adherence to medical procedures, a regular attendance for examination, and a patient awa-

renewal from pre-school age (Cabalska et al., 1997), (Belanger-Quintana et al., 2012). At the same time, it is desirable that such a child leads, as far as possible, normal life, establishes enough social contacts, or finds other compensation for the necessary restrictions. It is necessary to have patience, indulgence, tolerance, to consider the disease (Sibinga and Friedman, 1971).

People with chronic disease have more difficult lives than those without disease. The consequences are manifested in the limitation of activities that bring joy, satisfaction, content to life. These are social ties, partnerships, sport, culture, interests, hobbies and especially education. It is good to lead the child to self-discipline and not to protect him more than necessary. It is necessary to consider that long-term health restraint imposes increased demands on the individual: it constantly must adapt to new life situations; its life is complicated with the disease. It must adapt just like the intact child and take on the role of a schoolchild (Pers et al., 2014), (Cechák et al., 1996).

In the school environment, the child is compared with other peers. At a younger school age, opinions of the authorities such as of a parent or of a teacher are important for the formation of a personal identity, in the middle school aged the opinions of peers become more important. The teacher then plays an important role in the field of education. Here it is considered important to establish mutual communication and find out how the pupil experiences its illness, how it has developed its relationship to itself, how it is accepted by the environment (Michalík et al., 2012). Murphy et al. (1979) in the long term-monitored not only inclusion in life, but also the issue of education and school success in two women and their children with PKU, and he agreed with the higher cited Michalík's et al. (2012) opinions.

The aim of all experts, e.g. Vetrone (1989), Thimm et al. (2013), Shaw-Smith (2004) or Gurry et al. (1973) is to fully include the child into the society. However, PKU affects the area of diet, the area of treatment regimen, i.e. consumption of the preparation, and the area of socialization, i.e. the position within the collective. Eating, which is different because of the diet, makes the child different from its peers. It should be ensured in schools, kindergartens and elementary

schools, that the child is not mocked or separated from the school-mates because of the different stamina and the use of amino acid preparations of unpleasant taste and specific odour.

For children with PKU, every school or extracurricular event is a big problem, because it is not possible to buy food in the conventional retail chain or groceries (Abdelaziz et al., 2019). In case where the tolerance of phenylalanine intake is lower, the child must not eat even fruits or vegetables freely. All these aspects are a burden on the psyche not only of the child but also of the parents, as cited in many papers, e.g. Simon et al., (2008), Sibinga (1971), Campbell and Ross (2003) or Antshel (2010). Any violation of a specific diet regimen may cause phenylalanine fluctuations and decompensation of the individual. If this occurs repeatedly, complications usually arise in the psychological-psychiatric field. Both the child and the teacher will have to deal with the consequences. This situation could in extreme cases lead to a feeling of inferiority, frustration or even isolation. If there is also psychological imbalance, all complications in the child will be manifested as a simple attention deficit disorder or ADHD. In the worst case, they may also manifest themselves as depression or obsessive-compulsive disorder, or in the worst case as suicidal tendencies. From the medical point of view, it is possible to support the attention of children at school by using e.g. Ritalin, or treatment with psychopharmaceuticals (Michalík et al., 2012).

The psychological-psychiatric complications that may occur upon the decompensating of an individual with PKU may translate into school performance, as researched by Schmidt et al. (1996), Weglage (1993), Gassió (2005a) or Gonzáles et al. (2011). Depression inhibits motivation for schoolwork. Child's results are indifferent, its mental reactivity is slowed down. It is unable to concentrate on learning, and if it works, it works very slowly. New knowledge in memory it will not hold. The learning process is always adversely affected by this condition. The teacher may not recognize that the child's behaviour is an abnormal emotional response (Vágnerová, 1997), (Husová, 2017).

Chronic diseases and their manifestations have a great influence on the management of the curriculum in schools of all levels. Pupils

with chronic disease must deal with the psychological and physical stress that is associated with the type of disease. There may also be frequent absences or exclusion from the school environment and difficulties in reintegrating (Čadová, 2012), (Michalík et al., 2015), (Průcha, 2013).

The Education Act 561/2004, according to amendment no. 82/2015 Coll., Decree no. 27/2016 Coll. regulate the rules of education of children, pupils and students with special educational needs. In Slovakia, education of pupils with the same needs is in addition to The Education Act No. 245/2008 amended by the National Program of Education for 2018-2027.

Pupils and students with special educational needs are individuals who need to provide supportive measures to fulfil their educational opportunities or to exercise their rights on an equal basis with others (Průcha, 2013). These measures represent a minimum adjustment of methods, organization and evaluation of education. They are provided to a pupil who shows the need for these adjustments in education or involvement in a collective (Vítková, 2003). Should the provision of first-level support measures be insufficient to meet the pupil's educational needs, the school recommends the pupil to visit a school counselling facility. This will assess his special educational needs. Stage 2 to 5 support measures are provided on the recommendation of the school counselling facility, provided alone or in combination of different types and degrees. A specific type of support measure can only be granted in one step (Kaleja, 2013).

An individual educational plan of a pupil with special educational needs is prepared by the school based on the recommendation of the school counselling facility. The individual educational plan is a binding document for the provision of special educational needs of the pupil, it contains data on the composition of types and degrees of support measures, it is processed without undue delay, but no later than 1 month from the day the school received the recommendation and application. The individual educational plan can be supplemented and adjusted throughout the school year according to the pupil's needs. The school acquaints itself with the individual educational

plan of all the pupil's teachers and at the same time the pupil and the pupil's legal representative. The school counselling facility, in cooperation with the school, monitors and evaluates the fulfilment of the individual educational plan (Markéta, 2012), (Bělská, 2009).

For pupils with specific educational needs, rather for those with disabilities, it is necessary to identify all health restrictions that could affect their school performance (epilepsy, asthma, rare diseases). The differences in special educational care are based on the severity of the disease and whether the disease is of a transient or permanent characteristic (Arnoldová, 2015). The school counselling centre can also prepare a pedagogical assistance plan only for a transitional period. In the case of long-term disease, it is better to use the individual educational plan as a support in finding appropriate teaching strategies (Jičínská, 2014). The school special pedagogue can be involved in the specific work with the pupil. He may try to find out how its illness has an impact on its education. He can support the individual cognitive strategies, prepare worksheets and support pupils' school success (Kuchárska, 2013).

The school according to Gillernová et al. (2012) helps pupils to learn:

- to live together with other schoolmates,
- to control their emotions,
- to stand in front of a group of peers,
- to collaborate in a group,
- to submit to the common goals, to bear consequences,
- to deal with different opinions,
- to survive a sense of belonging,
- to accept the evaluation of their performance and behaviour.

The classroom is one of the most important socializing agents, and it also enables the transition from adult dependence to independence and responsibility. The school, as stated by Mareš (2013), sets out external goals for pupils, leads them to work together, and strives to create desirable competences. Pupils' classes may differ in their representation of head, developmental level, motivation for learning, skills, learning outcomes, goals, extracurricular interests, origin, eco-

nomic status, social or health status. There are often pupils with chronic diseases such as asthmatics, diabetics, or pupils with disabilities. The school class then has the character of a social network, whose members create different relationships with individual classmates. These relationships change over time. Each class has its own hidden social norms and social impacts, some groups motivate pupils to learn, others discourage them (Slowík, 2007), (Kocurová, 2017).

Common school problems can occur in the field of work and performance, where pupil's performance is poor, either in all subjects or only in an area (Marková, 2010). The teacher can overestimate the pupil's abilities and look for a problem in motivation. This may be due to the reduced disposition in pupils with specific learning and attention disorders. Furthermore, in the area of behaviour, if the pupil does not respect the basic rules. Its behaviours may be taken as an unwillingness when the child knows how to behave, but deliberately behaves differently (Husová, 2007), (Jiráňková, 2014). Problems may also arise in the field of social inclusion in the group, inadequate response to the group, relationship avoidance or relationship anxiety, as cited by Rozvadský Gugová et al. (2014).

Part of mastering a school fitness is mastering of the role of a classmate. Pupils in the classroom occupy certain positions. Individuals who are somewhat out of line may fall into a group of dislikes and rejections. These individuals do not have to feel awkward in the school environment and try to merge with their classmates. Therefore, according to Vágnerová (2005), their results often fall below their true abilities. There may also be difficulties with self-esteem and emotional survival, as cited in Pasternáková and Gabrhelová (2018).

Research made by Gassió et al. (2005) in Spain involved 37 persons with PKU (17 girls and 20 boys). These were subjects with early diagnosis of PKU and early onset of dietary treatment, with a mean age of 9 years and 9 months. Those individuals who were later diagnosed with PKU and those who did not follow dietary treatment were excluded from the research. The aim of the research was to assess the cognitive functions of persons with this disease and to examine the relationship between functions and metabolic regulation in patients.

In this study, participants were evaluated by neuropsychological tests, always considering the age of the individual. These tests were used:

- Wechsler Intelligence Scale for Children; Wisco-R),
- Rey-Osterrieth Complex Figur (RCFT),
- Rey Audítorimi Verbal Learning Test (RAVLT),
- Purdue pegboard test of motorics,
- Conners Continuous Performance test (CPT),
- Wisconsin Card Sorting test,
- speech skills were tested according to the patient's age using verbal subtests – Kaufman's test (K-ABC).

Gassió et al. (2005b) found, that patients with PKU have lower intelligence, spatial orientation, fine motor skills, performance and attention compared to the control group. The number of executive functions was significantly lower compared to the control group. It is important to maintain the correct level of Phe in the blood, i.e. below 600 mg / day. This is necessary to prevent cognitive impairment.

This conclusion was confirmed by Gassió et al. (2005c) in their next study investigated the relationship between school performance, cognitive functions, and dietary control in a group of 26 early and continuously treated phenylketonuric patients, in comparison with 21 sex- and age-matched control subjects. The cognitive functions study included intelligence measurement, visual and auditory memory and auditory verbal learning abilities, attention, visuospatial, fine motor, language, and executive functions. Participants were asked about school performance. The indexes of dietary control for the first 6 years of life and for the 6 months before the study were calculated. The intelligence score was significantly lower in phenylketonuric patients ($P < 0.0001$). The percentage of patients with attention problems ($P = 0.02$), fine motor ($P = 0.001$) and executive dysfunctions ($P = 0.013$) was significantly higher than that for control subjects. Patients had more school problems than controls ($P = 0.028$). Intelligence score was also significantly lower in these patients ($P = 0.046$). The index of dietary control for the last 6 months was significantly higher than the index for the first 6 years of life, but only in the patients with school problems ($P = 0.033$). In conclusion, phenylketonuric patients pre-

sented more school problems than control subjects, probably related to the disturbed cognitive functions observed. The index of dietary control for the last 6 months yielded a close relationship with school performance.

Costello (1994) reported that individuals with phenylketonuria, regardless of adherence to or non-compliance with dietary therapy, have significantly lower IQs than the estimated average IQs. This was studied in 82 subjects.

Weglage et al. (1996a) found the evidence that even dietary treated children with PKU were suffering from impaired attentional control mechanisms despite a normal IQ. The deficits might be the result of impaired frontal lobe functions. Twenty normally intelligent children with early treated phenylketonuria (PKU) (IQ: mean=101.4, SD=10.0; age: mean=10 years 11 months, SD=1.3 years) and 20 healthy controls, matched for age, sex and IQ, were assessed for their selective (Stroop Task) and sustained attention (Test-d-2). Using positron emission tomography an activation of the frontal lobe during the Stroop task had previously been demonstrated. In addition to the Stroop Task and the Test-d-2, a short-term memory test as a „non-frontal-lobe-function-task“ was administered to all subjects. Group comparisons demonstrated that PKU children had specific deficits in selective and sustained attention, which were significantly correlated with the concurrent serum phenylalanine concentration.

Different results were reached by Schmidt et al. (1996). They described the intellectual status and professional careers of 51 young adults with phenylketonuria whose treatment started before 3 months of age. Their mean IQ was 97 (SD=16). Of the IQs, 4% were more than 2 SD below the norm. The distribution of types of schooling of the patients was comparable to that in the German population. The professional careers of nearly all the patients were according to their educational level. Within the sample the outcome was significantly correlated with phenylalanine (Phe) control, even when the patients' social background was statistically considered. The main influence of Phe on intelligence seems to occur during the first decade of life since IQ data remain stable even after Phe levels increased during adolescence.

Simon et al. (2008) confirm this. They conclude, that PKU does not preclude healthy emotional adjustment when the disease is diagnosed early and treated well. The analysis of the social state of PKU patients revealed a tendency towards lower or delayed autonomy, and a low rate of forming normal adult relationships in which to have children. Schooling and professional career corresponded approximately to the control collective.

Similarly, Weglage (1993) in his retrospective study, 34 treated adolescents with phenylketonuria and their relatives were tested with scale 2 of the Culture Fair Intelligence Test (CFT 20) and self-developed questionnaire concerning their development in school. The patients also filled in the Anxiety Questionnaire for Children. With an IQ of 93.6, the patients reached a normal mean intellectual performance but this was significantly below the mean IQ of the general population (100, $p < 0.01$), the IQ of their mothers (98.2, $p < 0.05$), their fathers (105.4, $p < 0.05$) and their siblings (110.3, $p < 0.05$). The patients' IQs correlated significantly with the IQs of their mothers, the socioeconomic status of their families, the quality of dietary control since birth and the serum phenylalanine concentration at the moment of testing. With respect to age at which the patients started school, type of school attended and number of school years which had to be repeated, there were no significant differences between the patients and their siblings. The patients did not display a markedly higher degree of general anxiety, nervousness at examination time or a greater reluctance to attend school. In next Weglage's et al. studies (1997, 2000), primarily oriented towards older individuals than are respondents of our research, their average age was 19 years, and not only the IQ level, but also the selective and sustained attention and motor skills were monitored. No significant deviations were found in subjects with phenylketonuria compared to a group of healthy individuals.

A few other studies are available, for example Diamond et al. (1997), Gassi6 et al. (2005c) or Weglage et al. (1996b, 2001) investigating the cognitive functions of individuals with this metabolic disorder, but the results of these studies are ambivalent and the samples are very difficult to compare, mainly because of the choice of very

diverse criteria (different age groups) and low consistency of the individuals analysed (different levels of Phe in the blood, different degrees of adherence to the diet). Primarily, these studies are focused on IQ studies. Diamond (1997) in his 4-year research conducted on children aged between 6 months to 7 years found that children with phenylketonuria following dietary restrictions do not suffer from any cognitive disorders that could subsequently affect their education and school success, their IQs determined by the Stanford-Binet test did not show significant deviations from the expected average IQ of the given age group. However, it points out that IQ is significantly dependent on the Phe level.

Of course, to further identify the specificities of education in individuals with phenylketonuria, it would be necessary to conduct much more research in the form of both case studies and exact studies in the context of level identification and Phe variation in the subjects studied during their follow-up education.

As the research revealed, adherence to dietary treatment is an essential prerequisite for the school's success. If the family had not followed this diet since the birth of a child with PKU, it would most likely be mentally impaired. It has been shown that despite the diet being carefully followed, respondents still experienced an increase in blood Phe levels due to illness, which reduced appetite, loss of appetite and lack of regular food intake. This is not because the diet is violated by the intake of unsuitable foods and the dietary diet is compromised. As a result of colds, virosis or other diseases, the blood levels of Phe increases. This increase should not affect the school success of these pupils. However, it can affect their school performance and benefit. This has been demonstrated for respondent 1. Respondent 2 attends kindergarten. For respondents 3 and 4, this was not demonstrated.

School success depends on several factors. These include intelligence, diligence, performance, the benefit of the pupil, its individual peculiarities, the quality of the family background, social influences, remembering the curriculum, the style of its learning, the daily routine.

School performance for respondents 1, 3, 4 and 5 is excellent from the first class. The family background is of high quality, the family is complete, the education of parents is at least secondary school, the educational climate of the family is positive. Parents' attitudes towards school are positive, as is their relationship to education. Their daily routine is organized, and there is also parental control. Relations with classmates in the school are good. Restriction of the diet by diet therapy is an individual peculiarity. In the group, respondents are popular, they cooperate with others, they have sports talent.

Respondent 1 was observed to have mood swings, restlessness, tiredness, irritability, and lack of concentration when the boy's blood levels of Phe caused by the long-term illness (cold, then tonsillitis and antibiotic use) increased. There is also restless sleep, frequent waking and bad dreams. As far as the school area is concerned, during the period of convalescence, there was a more frequent forgetfulness, a slight deterioration of the benefits and concentration problems. His class teacher observed fluctuations in school activity, minor mistakes, which are not customary or reduced interest in teaching. There was attenuation, the boy did not report and was not focused.

Respondent 2 attends kindergarten, parents observe mood swings or, on the contrary, great fatigue.

In respondent 3, mum observes mood swings, sometimes excess energy, sometimes lack. This happens in illness, omission of snack or meal, simply because of starving.

Respondent's mother 4 does not observe behavioural changes or other attention-related changes at high levels of Phe in the boy's blood.

Respondent 5 has increased forgetfulness, motor awkwardness, sometimes forgets to set up tasks for school. It is immediately recognizable in her mood, weeping prevails, she has no desire to go anywhere, be active. Thus, school performance may be affected due to pupil's disease.

Pupil's school failure may also occur because of poor socialization, poor inclusion, or even detachment from the classroom (Pasternáková and Gabrhelová, 2018). Therefore, it was important to determine

whether this was not the case with these analysed respondents. This fact has not been confirmed, this situation has not occurred in the respondents in any case. A good position in the school class helps an individual to achieve its school success.

Middle school age can be a critical period for an individual. During this period, physical fitness, dexterity and courage will often ensure that the boys are accepted by the collective. Merging with a child group is of a great value to the individual and is very difficult to experience the ridicule (Gáborová and Porubčanová, 2017). One could conclude that sporting talent helps to recruit individuals among peers.

If the individual's intellect is in order, it follows the dietary treatment from birth, if the child is well-behaved in the family, the daily routine and the schooling assistance is set, there is no school failure in individuals with PKU, or due to fluctuations in Phe blood levels.

The family influences adherence to the diet, the educational effect on the child, its daily regime and supervision, it ensures the care of the child in case of illness. A child's illness is a circumstance that cannot be influenced. Not only the success of an individual's dietary treatment depends on the attitude and care of the family. The attitude of the family and the style of upbringing in the family also affects the individual's educational success.

There are no circumstances in the families of respondents 1,3,4,5 such as increased anxiety of parents, anxiety education, or condemning education. It does not focus on children, nor does it receive too much positive attention that is unhealthy. There is no perceptible anxiety or overload. The parents carefully take care about the health of their children, the diet, but there is no exaggeration of anxiety, so the healthy formation of the child's identity is not endangered; All boys and girls do sports and parents support them in this extracurricular activity. They support their involvement in activities such as school trips, school trips in nature, thus helping to engage them in the collective, they are not excluded. These circumstances contribute to shaping the respondents' healthy identity and their perception of personal fitness. None of the respondents has a pedagogical support plan or an individual education plan. Also, no one cooperates with

a special pedagogue at the school or school counselling centre. Respondent 2's family works with an early-care centre.

Various studies, e.g. Blau et al. (2010), Surtees and Blau (2000) or Walter et al. (2002) confirm that diseases such as vomiting, diarrhoea or other infections can reduce protein and energy replacement intake, thereby increase blood phenylalanine concentration, and also increase the daily phenylalanine dose, to cause fluctuations. Differences in the individual's growth rate may also affect the variation in blood phenylalanine concentration if overall energy intake is not enough to support the growth. Blood phenylalanine levels may increase due to protein catabolism.

Studies like Bušljeta (2009), Kanufre (2007) or Hegge et al. (2009) further suggest that in patients with PKU the increase in phenylalanine concentration in the brain is less than in the blood. Exactly, however, only Phe blood levels can be measured. High blood concentrations occur later in the brain, they are less steep but last longer. In patients with PKU, blood phenylalanine concentrations vary every hour, every day of the week, month and year. Such fluctuations can be caused by various factors including dietary intake of phenylalanine, protein intake, change in growth rate and disease.

This theory is confirmed by the information of all parents of the above-mentioned respondents. Our study concludes, that normal intellectual and personal development can be expected in early-diagnosed and treated PKU patients. This is confirmed by Simon et al. (2008), Schmidt (1996), Weglage (1993) or Gonzáles et al. (2011).

The presented paper is aimed at pupils with rare hereditary diseases, which is called phenylketoneuria. It is a rare autosomal, recessive, congenital metabolic disorder. In individuals born with this disorder, early detection of the disease and initiation of dietary therapy, consisting of adherence to a low-protein diet and regular consumption of protein preparations excluding phenylalanine, are important. If not treated with diet, the individual would develop mental disability, convulsions, behavioural or concentration disorders. Treatment is essential in the early years of life when the brain develops. In adolescence and adulthood, it is recommended not to interrupt the tre-

atment. Increased phenylalanine concentrations may result in neurological or psychological problems.

The information was deepened on the impact of the disease on the educational process. Increasing the level of phenylalanine in the pupil's blood can affect its school performance. Significant changes have been observed in various infectious or bacterial diseases of the child. This has been proven in one case by the deterioration of the marks. It is also about forgetfulness, fatigue, mood swings, reduced attention. Good socialization of respondents and quality education help to their school success. The communication between the parents of the child and the pedagogical staff should take place regularly in order to inform each other. Since the manifestations may vary from one pupil to another, it would be good to familiarize the teacher with what manifestations occur in an individual. Parents have long been observing and knowing these manifestations. It is this information that seems to be crucial for the work of the teacher, then it is possible to have an individual approach to the pupil and to reconcile the needs arising from the disease. However, information is difficult to obtain because it is a rare disease and therefore more detailed information on the impact of the disease is beneficial.

Four of the respondents are athletes. In this respect, it would be interesting to continue the research and find out how sport helps overcome existing problems and difficulties, not only in health.

BIBLIOGRAPHY

- Abdelaziz, R. B., Chehida, A. B., Chakchouk, H. K., Messaoud, s. B., Hajji, H., Boudabous, H., ... & Tibeb, N. (2019). Self-Reported Anxiety, Depression and Coping in Parents of Children with Phenylketonuria. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 1-24.
- Anderson, M., Elliott, E. J., & Zuryski, Y. A. (2013). Australian families living with rare disease: experiences of diagnosis, health services use and needs for psychosocial support. *Orphanet journal of rare diseases*, 8(1), 22.
- Antshel, K. M. (2010). ADHD, learning, and academic performance in phenylketonuria. *Molecular genetics and Metabolism*, 99, S52-S58.
- Arnoldová, A. (2015). Vzdělávání zdravotně postižených dětí a studentů. *Revision & Assessment Medicine/Revizni a Posudkove Lekarstvi*, 18.
- Aymé, S., Kole, A., & Groft, s. (2008). Empowerment of patients: lessons from the rare diseases community. *The lancet*, 371(9629), 2048-2051.

- Belanger-Quintana, A., Dokoupil, K., Gokmen-Ozel, H., Lammardo, A. M., MacDonald, A., Motzfeldt, K., ... & Ahring, K. (2012). Diet in phenylketonuria: a snapshot of special dietary costs and reimbursement systems in 10 international centers. *Molecular genetics and metabolism*, 105(3), 390-394.
- Bělská, L. (2009). Speciální vzdělávací potřeby zdravotně znevýhodněných žáků.
- Blau, N., van Spronsen, F. J., & Levy, H. L. (2010). Phenylketonuria. *The Lancet*, 376(9750), 1417-1427.
- Bučilová Kadlecová, J., Krejčová, L. & Mertin, V. (2010). *Pedagogická intervence u žáků ZŠ: výklad je zpracován k právnímu stavu ke dni ...* Praha: Wolters Kluwer Česká republika.
- Bušljet, M. (2009). *Dieta pri Fenilketonuriji* (Doctoral dissertation, Univerza v Mariboru, Fakulteta za zdravstveno vede).
- Cabalska, B., Duczyńska, N., Borzymowska, J., Zorska, K., Koślacz-Folga, A., & Bożkowska, K. (1977). Termination of dietary treatment in phenylketonuria. *European journal of pediatrics*, 126(4), 253-262.
- Campistol, J., Gassio, R., Artuch, R. & Vilaseca, M.A. (2010). Neurocognitive function in mild hyperphenylalaninemia. *Developmental Medicine & Child Neurology*. 53(2): 405 – 408.
- Campbell, E., & Ross, L. F. (2003). Parental attitudes regarding newborn screening of PKU and DMD. *American Journal of Medical Genetics Part A*, 120(2), 209-214.
- Cechák, P., Hejmanová, L., & Rupp, A. (1996). Long-term follow-up of patients treated for phenylketonuria (PKU). *European journal of pediatrics*, 155(1), S59-S63.
- Costello, P.M., Beasley, M.G., Tillotson, S.L. & Smith, I. (1994). Intelligence in mild atypical phenylketonuria. *European Journal of Pediatrics*. 153(3): 260 – 263.
- Čadová, E. (2012). *Metodika práce se žákem s tělesným postižením a zdravotním znevýhodněním*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Dellve, L., Samuelsson, L., Tallborn, A., Fasth, A., & Hallberg, L. R. M. (2006). Stress and well-being among parents of children with rare diseases: A prospective intervention study. *Journal of advanced nursing*, 53(4), 392-402.
- Diamond, A., Prevor, M.B., Callender, G. & Druin, D. (1997). Prefrontal cortex cognitive deficits in children treated early and continuously for PKU. *Monogr Soc Res Child Dev*; 62(3): 1 – 208.
- Erevelles, N. (2005). Rewriting critical pedagogy from the periphery: Materiality, disability and the politics of schooling. *Disability studies in education: Readings in theory and method*, 65-83.
- Florian, L., & McLaughlin, M. J. (2008). *Disability classification in education: Issues and perspectives*. Corwin Press.
- Frank, A. W. (1992). The pedagogy of suffering: moral dimensions of psychological therapy and research with the ill. *Theory & Psychology*, 2(4), 467-485.
- Freire, P. (1997). *Pedagogy of the oppressed*. New York: Continuum Publishing Company.
- Gabel, s. L. (Ed.). (2005). *Disability studies in education: Readings in theory and method* (Vol. 3). Peter Lang.
- Gáborová, L. & Porubčanová, D. (2017). *Vývinová psychológia*. Brno: Tribun.
- Gallagher, D. J. (2004). The importance of constructivism and constructivist pedagogy for disability studies in education. *Disability Studies Quarterly*, 24(2).

- Gassió, R., Fusté, E. & Artuch, R. (2005a). Cognitive functions in classic phenylketonuria and mild hyperphenylalaninemia: experience in a paediatric population. *Developmental Medicine & Child Neurology* 47(7): 443 – 448.
- Gassió, R., Artuch, R. & Vilaseca, M.A. (2005b). Cognitive functions in classic phenylketonuria and mild hyperphenylalaninemia: experience in a paediatric population. *Dev Med Child Neurol* 47: 443–8.
- Gassió, R., Fusté, E., López-Sala, A., Artuch, R., Vilaseca, M. A., & Campistol, J. (2005c). School performance in early and continuously treated phenylketonuria. *Pediatric neurology*, 33(4), 267-271.
- Gillernová, I. & Krejčová, L. (2012). *Sociální dovednosti ve škole*. Praha: Grada.
- González, M. J., Gutiérrez, A. P., Gassió, R., Fusté, M. E., Vilaseca, M. A., & Campistol, J. (2011). Neurological complications and behavioral problems in patients with phenylketonuria in a follow-up unit. *Molecular genetics and metabolism*, 104, S73-S79.
- Griggs, R. C., Batshaw, M., Dunkle, M., Gopal-Srivastava, R., Kaye, E., Krischer, J., ... & Merkel, P. A. (2009). Clinical research for rare disease: opportunities, challenges, and solutions. *Molecular genetics and metabolism*, 96(1), 20-26.
- Gurry, D. L., Benson, J., & Simpson, M. (1973). Phenylketonuria in children in special and remedial classes. *Medical Journal of Australia*, 1(13), 645-647.
- Glenn, A. D. (2015). Using online health communication to manage chronic sorrow: mothers of children with rare diseases speak. *Journal of Pediatric Nursing*, 30(1), 17-24.
- Hegge, K. A., Horning, K. K., Peitz, G. J., & Hegge, K. (2009). Sapropterin: a new therapeutic agent for phenylketonuria. *Annals of Pharmacotherapy*, 43(9), 1466-1473.
- Hickey-Moody, A., & Crowley, V. (Eds.). (2014). *Disability matters: Pedagogy, media and affect*. Routledge.
- Husová, K. (2017). Edukační materiál pro děti s fenylketonurií v předškolním a mladším školním věku.
- Jičínská, J. (2014). Recenze: WILSON, RA Special Educational Needs in the Early Years [Speciální vzdělávací potřeby v raném věku]. London: Routledge Falmer, 2003. 249 s. ISBN 0-415-30346-X.
- Jiráňková, K. (2014). Fenylketonurie-metabolická porucha.
- Joachim, G., & Acorn, S. (2003). Life with a rare chronic disease: the scleroderma experience. *Journal of advanced nursing*, 42(6), 598-606.
- Kaleja, M. (2013). *Etopedická propedeutika v inkluzivní speciální pedagogice*. Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta.
- Kanufre, V. C., Starling, A. L., Leão, E., Aguiar, M. J., Santos, J. S., Soares, R. D., & Silveira, A. M. (2007). Breastfeeding in the treatment of children with phenylketonuria. *Journal de pediatria*, 83(5), 447-452.
- Kleiderman, E., Knoppers, B. M., Fernandez, C. V., Boycott, K. M., Ouellette, G., Wong-Rieger, D., ... & Avard, D. (2014). Returning incidental findings from genetic research to children: views of parents of children affected by rare diseases. *Journal of Medical Ethics*, 40(10), 691-696.
- Kocurová, M. (2017). Individualizace jako těžiště vztahu pedagogiky a speciální pedagogiky. *Pedagogická orientace*, 12(3), 25-39.
- Knotová, D. (2014). *Školní poradenství*. Praha: Grada.
- Kucharská, A. (2013). *Školní speciální pedagog*. Praha: Portál.

- Lukášová, H. (2010). *Kvalita života dětí a didaktika*. Praha: Portál.
- Linton, S. (1998). *Claiming disability. Knowledge and identity*. New York: New York University Press.
- Mareš, J. (2013). *Pedagogická psychologie*. Praha: Portál.
- Markéta, Š., Klára, Š., & Eva, N. (2012). *Speciální pedagogika v praxi*. Grada Publishing as.
- Marková, E. (2010). *Vzdělávání žáka s lehkým mentálním postižením–Případová studie* (Doctoral dissertation, Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta).
- Matějček, Z. (2001). *Psychologie nemocných a zdravotně postižených dětí*. Jinočany
- Michalík, J. (2012). *Metodika práce se žákem se vzácným onemocněním*. Olomouc: Studio Press pro Společnost MPS.
- Michalík, J., Baslerová, P., & Felcmanová, L. (2015). *Podpůrná opatření ve vzdělávání. Člověk v tísni, ops.*
- Molster, C., Urwin, D., Di Pietro, L., Fookes, M., Petrie, D., van der Laan, S., & Dawkins, H. (2016). Survey of healthcare experiences of Australian adults living with rare diseases. *Orphanet journal of rare diseases*, 11(1), 30.
- Murphy, D., & Troy, E. M. (1979). Maternal phenylketonuria. *Irish journal of medical science*, 148(1), 310.
- Nocella, A. J. (2008). Emergence of disability pedagogy. *Journal for Critical Education Policy Studies*, 6(2), 77-94.
- Palmeri, J. (2006). Disability studies, cultural analysis, and the critical practice of technical communication pedagogy. *Technical Communication Quarterly*, 15(1), 49-65.
- Pasternáková, L. & Gabrhelová, G. (2018). School and teachers professional. *R&E-Source*. 5 (13): 111-118.
- Pers, S., Gautschi, M., Nuoffer, J. M., Schwarz, H. P., & Christ, E. (2014). Integration of adult patients with phenylketonuria into professional life: Long-term follow-up of 27 patients in a single centre in Switzerland. *Swiss medical weekly*, 144, w14074.
- Picci, R. L., Oliva, F., Trivelli, F., Carezana, C., Zuffranieri, M., Ostacoli, L., ... & Lala, R. (2015). Emotional burden and coping strategies of parents of children with rare diseases. *Journal of Child and Family Studies*, 24(2), 514-522.
- Pridmore, P., & Pridmore, J. (2004). Promoting the spiritual development of sick children. *International Journal of Children's Spirituality*, 9(1), 21-38.
- Průcha, J. (2013). Speciální vzdělávací potřeby: spor o realizaci ve školách. *Pedagogika*, roč. 63, 242-251.
- Sibinga, M. S., & Friedman, C. J. (1971). Complexities of parental understanding of phenylketonuria. *Pediatrics*, 48(2), 216-224.
- Simon, E., Schwarz, M., Roos, J., Dragano, N., Geraedts, M., Siegrist, J., ... & Wendel, U. (2008). Evaluation of quality of life and description of the sociodemographic state in adolescent and young adult patients with phenylketonuria (PKU). *Health and quality of life outcomes*, 6(1), 25.
- Shaw-Smith, C., Hogg, S. L., Reading, R., Calvin, J., & Trump, D. (2004). Learning and behavioural difficulties but not microcephaly in three brothers resulting from undiagnosed maternal phenylketonuria. *Child: care, health and development*, 30(5), 551-555.
- Schmidt, H., Burgard, P., Pietz, J., & Rupp, A. (1996). Intelligence and professional career in young adults treated early for phenylketonuria. *European journal of pediatrics*, 155(1), S97-S100.

- Slowík, J. (2007). *Speciální pedagogika*. Praha: Grada.
- Smith, M.L., Saltzman, J., Klim, P., Hanley, W.B., Feigenbaum, A. & Clarke, J. (2000). Neuropsychological function in mild hyperphenylalaninemia. *Am J Ment Retard*, 105: 69 – 80.
- Surtees, R., & Blau, N. (2000). The neurochemistry of phenylketonuria. *European journal of pediatrics*, 159(2), S109-S113.
- Thimm, E., Schmidt, L. E., Heldt, K., & Spiekerkoetter, U. (2013). Health-related quality of life in children and adolescents with phenylketonuria: unimpaired HRQoL in patients but feared school failure in parents. *Journal of inherited metabolic disease*, 36(5), 767-772.
- Vágnerová, M. (1997). *Psychologie problémového dítěte školního věku*. Praha: Karolinum.
- Vetrono, P., Leuzzi, V., Zazzara, V., & Antonozzi, I. (1989). Psychological effects on parents of children with early detected phenylketonuria. *Journal of inherited metabolic disease*, 12(3), 345-346.
- Vitková, M. (2003). Integrativní školní (speciální) pedagogika. *Základy, teorie, praxe*, 2.
- Walter, J. H., White, F. J., Hall, S. K., MacDonald, A., Rylance, G., Boneh, A., ... & Vail, A. (2002). How practical are recommendations for dietary control in phenylketonuria?. *The Lancet*, 360(9326), 55-57.
- Weglage, J., Fünders, B., Wilken, B., Schubert, D., & Ullrich, K. (1993). School performance and intellectual outcome in adolescents with phenylketonuria. *Acta Paediatrica*, 82(6-7), 582-586.
- Weglage, J., Schmidt, E., Fünders, B., Pietsch, M. & Ullrich, K. (1996a). Sustained attention in untreated non-PKU hyperphenylalaninemia. *J Clin Exp Neuropsychol*, 18: 343-348.
- Weglage, J., Pietsch, M., Fünders, B., Koch, H. G., & Ullrich, K. (1996b). Deficits in selective and sustained attention processes in early treated children with phenylketonuria—result of impaired frontal lobe functions?. *European journal of pediatrics*, 155(3), 200-204.
- Weglage, J., Ullrich, K., Pietsch, M., Fünders, B., Guttler, F. & Harms, E. (1997). Intellectual, neurologic, and neuropsychologic outcome in untreated females with nonphenylketonuria hyperphenylalaninemia. *Pediatr Res*, 42: 378-384.
- Weglage, J., Grenzebach, M., Pietsch, M., Feldmann, R., Linnenbank, R., Denecke, J., & Koch, H. G. (2000). Behavioural and emotional problems in early-treated adolescents with phenylketonuria in comparison with diabetic patients and healthy controls. *Journal of inherited metabolic disease*, 23(5), 487-496.
- Weglage, J., Pietsch, M. & Feldman, R. (2001). Normal clinical outcome in untreated females with mild hyperphenylalaninemia. *Pediatr Res*, 49: 532 – 536.
- Zuryski, Y., Deverell, M., Dalkeith, T., Johnson, S., Christodoulou, J., Leonard, H., ... & APSU Rare Diseases Impacts on Families Study group. (2017). Australian children living with rare diseases: experiences of diagnosis and perceived consequences of diagnostic delays. *Orphanet Journal of Rare Diseases*, 12(1), 68.

Modernizácia právnického vzdelávania

Simona Farkašová

Abstract: *The subject of the paper is a framework analysis of the Competency model (general competences, professional knowledge and professional skills) of a quality graduate of the Faculty of Law. The purpose of this analysis is to find an answer to the question of what modern legal education should look like in Slovakia. This paper also includes an analysis of the current state of legal education. Based on the results of the analysis, the author formulates ideas for improving legal education in the context of its modern trends.*

Key words: *Quality of law education. Graduate of law school. Law clinic. University teacher.*

Úvod

Právníci majú svojim vzdelaním a profesionálnym zameraním silné predpoklady pre ochranu demokracie a slobody v spoločnosti. Absolventi právnických fakúlt pôsobia vo významných sférach spoločnosti ako advokáti, sudcovia, notári, exekútori, policajti a neraz vo vysokých ústavných funkciách ako predseda vlády, prezident a predseda parlamentu. Z tohto dôvodu je dôležité, aby sme kládli silný dôraz na kvalitu vzdelávania budúcich právnikov. Za účelom kvalitnej prípravy absolventov právnickej fakulty na prax je nevyhnutné vhodne nakombinovať teoretické znalosti s praktickými prvkami vo výučbe.

Najprv je však potrebné zistiť, aké nároky kladie trh práce na významné právnické pozície pre absolventov a následne posúdiť súčasný stav právnickej výučby, či dostatočne zodpovedá nárokom na trhu práce. Podľa výsledkov analýzy načrtnem nové možnosti výučby v právnickom vzdelávaní.

Na základe uvedeného považujem za potrebné sformulovať tri základné okruhy:

Ad. 1) Kompetenčný model kvalitného absolventa právnickej fakulty

Ad. 2) Súčasný stav a problémy právnického vzdelávania

Ad. 3) Budúcnosť v právnickom vzdelávaní

1. Kompetenčný model kvalitného absolventa právnickej fakulty

Kompetenčný model kvalitného absolventa právnickej fakulty budem posudzovať podľa údajov z Národnej sústavy povolání (ďalej aj „NPS“) ktorú definuje zákon č. 5/2004 Z. z. o službách zamestnanosti ako celoštátny, jednotný informačný systém opisu štandardných nárokov trhu práce na jednotlivé pracovné miesta. NSP určuje požiadavky na odborné zručnosti a praktické skúsenosti potrebné na vykonávanie pracovných činností na trhu práce.¹

Na účely tohto článku budem posudzovať najčastejšie druhy právnických pozícií, ktoré môže vykonávať absolvent právnických fakúlt a to aj bezprostredne po ukončení právnickej fakulty:

- advokátsky koncipient,
- vyšší súdny úradník,
- podnikový právnik.²

Pod kompetenčným modelom kvalitného absolventa právnickej fakulty možno subsumovať:

a) Všeobecné spôsobilosti

Všeobecné spôsobilosti možno charakterizovať ako podstatné zložky osobnosti, ktoré predurčujú osobu na úspešné zvládnutie toho ktorého povolania. Ide o charakteristiky, ktorými by mala osoba prirodzene disponovať, aj keď nepochybne ich môže cieľavedomou činnosťou ďalej rozvíjať.

V prípade vybraných právnických povolání ide najmä o tieto všeobecné spôsobilosti, ktoré predstavujú úroveň „vysoká“:

- kultivovaný písomný prejav, kultivovaný slovný prejav, schopnosť vyjadrovania sa (platí pre všetky vybrané povolania),

¹ Národná sústava povolání. [online]. Sektorovo riadené informácie. [cit. 10.03.2020]. Dostupné na: <https://www.sustavapovolani.sk/vz_domov>

² V prípade výkon práce podnikového právnika možnosti uplatnenia absolventi líšia. V niektorých prípadoch túto pozíciu môžu vykonávať aj absolventi, v niektorých prípadoch je nevyhnutná niekoľko ročná prax (väčšinou 3 roky).

- komunikácia – jednanie s ľuďmi (s dôrazom pre advokátskeho koncipienta a podnikového právnika),
- analyzovanie a riešenie problémov, rozhodovanie, samostatnosť organizovanie a plánovanie práce (s dôrazom pre vyššieho súdneho úradníka),
- analyzovanie a riešenie problémov, pružnosť v myslení – adaptabilita, flexibilita, improvizračné spôsobilosti, vyjednávanie (s dôrazom pre podnikového právnika).

b) Odborné vedomosti

Odborné vedomosti predstavujú základ, ktorý si štúdiom rozvíja väčšina študentov. Rozvoj odborných vedomostí je nevyhnutnou podmienkou na porozumenie študovaných javov v širšom kontexte. Odbornými vedomosťami sa osoba stáva odborníkom a lepšie chápe, čo prakticky robí. Medzi odborné vedomosti s úrovňou „vysoká“ patrí najmä znalosť týchto oblastí:

- právna veda, právne princípy a zásady, napr. Občianske právo, Obchodné právo, Trestné právo, Správne právo, Pracovné právo, dejiny práva (platí pre všetky vybrané povolania),
- etika v právnych službách, postupy vymáhania pohľadávok, exekútoré postupy (s dôrazom pre advokátskeho koncipienta a podnikového právnika),
- súdnictvo, náležitosti súdnych rozhodnutí, pravidlá vedenia súdneho pojednávania, výsluchu svedkov a znalcov, organizácia a riadenie súdnictva (s dôrazom na vyššieho súdneho úradníka).

c) Odborné zručnosti

Kým odborné vedomosti sa treba naučiť, odborné zručnosti treba získať a to ich neustálym výkonom, opakovaním, tiež učením sa na vlastných chybách. Medzi odborné zručnosti s úrovňou „vysoká“ patrí najmä:

- vypracovanie právnych rozborov, právnych stanovísk a analýz, navrhovanie možných riešení (platí pre všetky vybrané povolania),

- právne poradenstvo a konzultácia, vyhotovenie zmlúv, listín, zápisov, dokumentov, podávanie návrhov, odvolaní, dovolaaní, odôvodnení, podnetov atď. (s dôrazom pre advokátskeho koncipienta a podnikového právnik),
- príprava podkladov pre konania na súde, posudzovanie dôkazového materiálu, rozhodovanie vo vybraných konaniach, vypracovanie návrhov rozhodnutí vo veci samej atď. (s dôrazom na vyššieho súdneho úradníka).

2. Súčasný stav a problémy právnického vzdelávania

Vzhľadom na dôležitosť právnického povolania potrebujeme takých absolventov právnickej fakulty, ktorí (v zhode s Dlhodobým zámerom UPJŠ, Právnickej fakulty v Košiciach na roky 2018-2023):

- *majú ucelené systematické a analytické poznatky z jednotlivých pozitívnoprávnych disciplín práva verejného a práva súkromného, ale aj z medzinárodného práva a práva Európskej únie,*
- *sú spôsobilí aplikovať získané teoretické poznatky v praxi pri riešení konkrétnych právnych problémov,*
- *dokážu pracovať s jednotlivými právnymi informačnými systémami (ASPI, EPI) a sú schopní orientovať sa v právnom poriadku Slovenskej republiky, ale aj judikatúre všeobecných súdov Slovenskej republiky, Ústavného súdu Slovenskej republiky, Európskeho súdu pre ľudské práva a Súdneho dvora EÚ,*
- *sú morálne bezúhonní a tiež všeobecne právne a spoločensky rozhladení mladí ľudia.*³

Základná otázka znie: *Máme nastavený systém vzdelávania tak, aby sme dokázali dosiahnuť takéto ciele?* Túto otázku budem skúmať užšie a to len vo svetle právnického vzdelávania na Právnickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach (ďalej aj „Právnická fakulta UPJŠ“).⁴

³ Dlhodobý zámer UPJŠ, Právnickej fakulty v Košiciach na roky 2018-2023. [online]. Právnická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. [cit. 11.03.2020]. Dostupné na: <https://www.upjs.sk/public/media/12589/Dlhodoby_zamer_2018-2023.pdf>

⁴ Na Právnickej fakulte UPJŠ v Košiciach – katedra ústavného práva a správneho práva pracujem ako vedecká pracovníčka.

Analyzujúc Študijný poriadok Univerzity Pavla Jozefa Šafárika, Právnickej fakulty, ktorý nadobudol účinnosť dňa 1.9.2014, mám za to, že právnické vzdelávanie disponuje solidnými pravidlami a formami vzdelávacej činnosti; formami vzdelávacej činnosti v dennej forme štúdia sú najmä prednáška, seminár, individuálna konzultácia, klinické cvičenie, praktické cvičenie, kolokvium, kontrolované samoštúdium, záverečná práca, stáž, prax, štátna skúška. Ich kombinácie a súbor pravidiel je zostavený tak, že úspešné absolvovanie týchto vzdelávacích činností pri zachovaní uvedených pravidiel umožňuje získať vysokoškolské vzdelanie.⁵

Navyše Dlhodobý zámer UPJŠ, Právnickej fakulty v Košiciach na roky 2018 – 2023 zreteľne deklaruje svoj strategický cieľ, ktorým je *„moderné a kvalitné vzdelávania zodpovedajúce aktuálnym požiadavkám trhu práce kladené na odborné, osobnostné a morálne kvality absolventa práva.“*⁶

Aj napriek tomu, že systém vzdelávania „na papieri“ možno považovať za kvalitný, v praktických intenciách možno identifikovať nemalé nedostatky, ktoré môžu obmedziť efektivitu výučby. Problémy vo vzdelávaní možno identifikovať na strane právnickej fakulty, na strane vysokoškolských pedagógov a na strane študentov.

Na strane *právnickej fakulty* možno poukázať najmä na *spôsob prijímania študentov*. V súčasnom období sú na Právnickej fakulte UPJŠ prijímaní študenti (ktorí spĺňajú podmienky) bez prijímacej skúšky.

⁵ Študijný poriadok Univerzity Pavla Jozefa Šafárika, Právnickej fakulty. [online]. Právnická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. [cit. 12.03.2020]. Dostupné na: https://www.upjs.sk/public/media/12589/studijny_poriadok_2014.pdf Podľa čl. 3 ods. 1 Študijného poriadku sa vysokoškolské vzdelávanie na fakulte sa uskutočňuje v dennej forme štúdia a externej forme štúdia (v tomto článku sa budem venovať len dennej forme štúdia).

Denná forma štúdia je organizovaná tak, že štúdium podľa odporúčaného študijného plánu zodpovedá v závislosti od študijného programu z hľadiska časovej náročnosti práci študenta v rozsahu 1500 až 1800 hodín za akademický rok vrátane samostatného štúdia a samostatnej tvorivej činnosti (čl. 3 ods. 2).

⁶ Dlhodobý zámer UPJŠ, Právnickej fakulty v Košiciach na roky 2018-2023. [online]. Právnická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. [cit. 11.03.2020]. Dostupné na: https://www.upjs.sk/public/media/12589/Dlhodoby_zamer_2018-2023.pdf

Ostatní záujemcovia (ktorí nespĺňajú podmienky) musia absolvovať prijímaciu skúšku.⁷

Vysokoškolskí pedagógovia J. Husár a K. Csach poukazujú na to, že: „*na prvý pohľad by mal byť vedený boj o najlepšieho študenta.*“ Ďalej dodávajú, že: „*v situácii, keď je pre financovanie univerzity rozhodujúci počet študentov, a nie ich uplatniteľnosť v praxi, nemôže fungovať žiadny takýto boj.*“⁸

Domnievam sa, že prijímacie konanie (primárne) bez absolvovania prijímacej skúšky vylučuje akýkoľvek boj o kvalitného, resp. najlepšieho študenta.

Na strane niektorých vysokoškolských učiteľov právnickej fakulty predstavuje najvypuklejší problém ich (možné) vnímanie pedagogického pôsobenia ako vedľajšieho zárobku.

Je nepochybné, že vysokoškolský pedagóg právnickej fakulty by mal mať určitú praktickú skúsenosť s výkonom právnického povolania, aby dokázal študentom efektívne sprostredkovať aj praktickú časť výučby (nie len teoretickú). Na právnických fakultách je bežnou praxou, že pedagóg je zároveň advokátom.

Problém však môže nastať vtedy, ak napr. výkon advokácie do veľkej miery pohltí všetok čas vysokoškolského pedagóga, ktorý následne

⁷ V súčasnom období, t. j. akademický rok 2019/2020 sa uskutočňuje na Právnickej fakulte UPJŠ v Košiciach prijímacie konanie v dvoch odboroch a to „*právo v slovenskom jazyku*“ a „*právo v slovenskom, anglickom a francúzskom jazyku*“. Z hľadiska prijímacieho konania majú obidva študijné programy spoločné to, že v prípade splnenia podmienok pre prijatie bez prijímacej skúšky, t. j. študijného priemeru do 1,50 vrátane (priemer koncoročných študijných priemerov za posledné 3 roky štúdiá na strednej škole predchádzajúce roku, v ktorom sa koná maturitná skúška) nemusia absolvovať prijímaciu skúšku. V „bilingválnom“ študijnom programe je potrebné aj predloženie certifikátu z anglického/francúzskeho jazyka.

Viac o podmienkach prijatia por. na internetovej stránke Právnickej fakulty UPJŠ v Košiciach:

Základné informácie o prijímacom konaní v študijnom programe Právo. Dostupné na: < <https://www.upjs.sk/pravnicka-fakulta/PK-20-21-SK/> >

Základné informácie o prijímacom konaní v študijnom programe Právo poskytovanom v slovenskom, anglickom a francúzskom jazyku – 4 roky. Dostupné na: < <https://www.upjs.sk/pravnicka-fakulta/PK-20-21-SK-EN-FR/> >

⁸ HUSÁR, J.- CSACH, K.: *Úloha právnického vzdelávania v dvadsiatom prvom storočí*. In: Acta Iuridica Cassoviensia 26, 2009, 69 s. Dostupné na internete: < <https://www.upjs.sk/public/media/4021/AIC26.pdf> >

nedokáže plniť svoje úlohy a povinnosti vo vzťahu k fakulte, vo vzťahu k študentom a nemá čas na zveľaďovanie právnej vedy. Podobný prípad nastáva aj vtedy, ak jedna osoba pôsobí ako vysokoškolský pedagóg na viacerých právnických fakultách, prípadne iných fakultách.

Na strane študentov možno poukázať na problém s elementárnou poctivosťou a ich (ne)aktivitou.

Vyrastá nám generácia seabavedomých študentov, ktorí chcú mať čo najviac práv a minimum povinností. Nezastupiteľnú úlohu vo vzdelávaní však predstavuje aktívny prístup študentov, ktorí by si mali na seba zobrať viac povinností a venovať viac úsilia štúdiu.

Inými slovami možno povedať, že využívanie foriem vzdelávacej činnosti na právnickej fakulte vo veľkej miere závisí od aktivity študenta; účasť na seminároch je povinná, na prednáškach je účasť dobrovoľná. Od aktivity študenta závisí aj intenzita individuálnych konzultácií u pedagógov. Dobrovoľný je aj výber právnych kliník⁹, či možnosti uchádzať sa o stáž, či prax.¹⁰ Študenti majú možnosť zúčastniť sa na vysokoškolskej vedeckej činnosti a to napr. účasťou na pravidelnom študentskom sympóziu z medzinárodného a európskeho práva¹¹ alebo na súťaži „študentská vedecká a odborná činnosť (ŠVOČ)“.¹²

Ďalší problém vo vyučovacom procese súvisí aj so *sťaženou kooperáciou vo vzťahu vyučujúci – študent*, predovšetkým na (povinných) seminárnych cvičeniach. Prejavuje sa to najmä nepripravenosťou prevažnej skupiny študentov na seminár (z 20 študentov sú aktívni 5 – 6 študenti), neprítomnosťou na prednáške, na ktorej sa preberá učivo,

⁹ Viac informácií o právnickom klinickom vzdelávaní je dostupné na internetovej stránke Právnickej fakulty UPJŠ v Košiciach: <<https://pravnekliniky.sk/>>

¹⁰ Na právnickej fakulte UPJŠ je pravidelne zverejňovaná výzva prihlášok na študentskú mobilitu ERASMUS+ -STÁŽ, miesto stáže je advokátska kancelária, medzinárodná organizácia správnym oddelením a pod.

Viac informácií o možnostiach uchádzať sa o stáž alebo prax je dostupné na internetovej stránke Právnickej fakulty UPJŠ: <https://www.upjs.sk/public/media/22591/Vyber_staz_2020_21.pdf>

¹¹ Viac informácií XIII. Ročníku študentského sympózia je dostupné na internetovej stránke Právnickej fakulty UPJŠ: <<https://www.upjs.sk/pravnicka-fakulta/22290/>>

¹² Viac informácií o vyhlásení fakultného kola študentskej vedeckej a odbornej činnosti je dostupné na internetovej stránke Právnickej fakulty UPJŠ: <<https://www.upjs.sk/public/media/21071/svoc.pdf>>

ktoré sa má následne na seminári precvičiť. Študenti tak v najextrémnejších prípadoch nevedia, čo sa má prebrať. Ďalším nedostatkom na strane študentov je to, že opomenú „domácu úlohu“, ako napríklad naštudovanie dôležitého súdneho judikátu, resp. kauzy, ktorú im pedagóg týždeň pred seminárom zadá. Týmto sa výučba stáva neefektívnou a je objektívne nemožné prebrať požadovaný rozsah a hĺbku učiva.

3. Budúcnosť v právnickom vzdelaní

Za základ úspechu považujem kvalitne zvládnuť základnú teoretickú prípravu, vhodne nakombinovanú s praktickými zručnosťami. Za vhodné rozhodne nepovažujem, aby praktická stránka právnického vzdelávania bola len doplnková forma výučby, ale aby bola rovnocenná s tou teoretickou. Za týmto účelom možno rozdeliť možné spôsoby právnickej výučby so zreteľom na prax rozdeliť do týchto skupín v závislosti od toho, či sa výučba realizuje na alebo mimo seminárov:

a) Výučba na seminároch

V tejto súvislosti je potrebné si uvedomiť, že každé právne odvetvie je špecifické a od toho sa vyvíja spôsob výučby. Niektoré predmety sú skôr teoretické (napr. Teória štátu a práva, Ústavné právo) a niektoré sú skôr praktické (napr. Občianske právo, Trestné právo, Obchodné právo atď.) Za vhodné považujem tieto spôsoby výučby:

- Popri klasickej seminárovej výučbe navrhujem zaviesť novú povinnú formu výučby ako napr. praktikum z ústavného práva, z obchodného práva, európskeho práva a pod., na ktorom by sa výlučne riešili praktické prípady, analyzovali judikáty, písali podania, prípadne zmluvy alebo alternatívne
- zamerať sa na problémovo ladené semináre, čo znamená riešenie praktických prípadov priamo na seminári. Bolo by však vhodné znížiť počet študentov na seminárnej výučbe, aby bola výučba efektívnejšia.

V oboch prípadoch však narážame na už vyššie spomínaný problém pasivity študentov. Kvalitne vedený seminár s naštudovanými judikátmi si nevyhnutne vyžaduje aktívny prístup študentov. Ak sa

nedostatočne pripravia alebo sa vôbec nepripravlia, prakticky a problémovo ladený seminár, či iná (nová) forma vzdelávania stráca zmysel.

b) Výučba mimo seminárov – prostredníctvom právnych kliník

Klinické právne vzdelávanie predstavuje samostatný vzdelávací program určený pre študentov práva. Je založený na inovatívnom prístupe k vzdelávaniu na právnických fakultách a predstavuje prepojenie medzi právnou teóriou a praxou.

Myšlienka klinického právnického vzdelávania nie je nová. Prvá právna klinika bola založená v roku 1910 na Právnickej fakulte Northwestern v americkom meste Chicago. V Spojených štátoch amerických boli právne kliniky založené z dôvodu absencie pozície supervízora v právnických povolaniach. Klinické vzdelávanie v USA v dnešnom ponímaní začali svoje pôsobenie v šesťdesiatych rokoch 20. storočia. Rýchlo sa rozšírili – v roku 1973 až 125 právnických fakúlt z celkového počtu 147 poskytovalo niektoré formy klinického vzdelávania. V Británii bol vývoj právnického klinického vzdelávania omnoho pomalší; v roku 1994, aj napriek všetkým problémom s „umiestnením“ právnického vzdelávania v tradičnom vzdelávaní, 13% univerzít vytvorilo „živú“ klientsku kliniku.¹³

Klinické právne vzdelávanie našlo svoje uplatnenie aj na Právnickej fakulte UPJŠ v Košiciach, kde sa rozlišujú dva druhy právnych kliník a to:

- *Tzv. živé kliniky* ako priame vykonávanie stáží, poskytovanie právneho poradenstva klientom v určitej oblasti alebo realizovaním vzdelávania v oblasti práva
- *Tzv. simulované kliniky* so zameraním na vypracovanie právnych analýz, stanovísk k určitému právnemu problému, na simuláciu prípadov.

Cieľom právnych kliník je pomôcť študentom práva učiť sa z vlastnej skúsenosti, učiť sa profesijnej zodpovednosti a etike pri výko-

¹³ LEWIS, R. *Clinical Legal Education Revisited*, 16. s [online].. [cit. 12.03.2020]. Dostupné na: <<http://orca.cf.ac.uk/27655/1/CLINICED.pdf>>

ne právnického povolanie a overovať si svoje teoretické vedomosti v praxi. Právne kliniky sa orientujú na rozvoj kľúčových kompetencií budúcich právnikov ako sú schopnosť riešiť právne problémy (schopnosť identifikovať problém a hľadať riešenia, stratégie a pod.), kritické myslenie, analytické zručnosti (právna analýza, formulácia právnych otázok, využitie relevantnej teórie), argumentačné schopnosti, schopnosť realizovať právny výskum (vyhľadávať, zhodnotiť a následne implementovať právne informácie) a tiež komunikačné zručnosti (ústny a písomný prejav, schopnosť sebaaprezentácie).¹⁴

Okrem špecifických cieľov a spôsobu výučby právnych kliník je ich nepochybnou výhodou aj limitovaný počet študentov – priemerne 12 študentov. Ďalším pozitívom je skutočnosť, že právne kliniky sa zväčša prihlasujú študenti, ktorí sú aktívni a ktorí majú záujem na sebe pracovať a tým sa takáto forma výučby stáva efektívnejšou.

Záver

Za jeden z najdôležitejších krokov k zlepšeniu právnického vzdelávania považujem, (slovami J. Husára a K. Csacha) „... priblíženie sa k stavu, kedy učitelia budú presvedčení, že robia niečo, čo robiť chcú a že študentov baví študovať. Priblíženie sa k tejto méte však bude nepochybne ťažké a zdĺhavé.“¹⁵

V právnickej výučbe môžu byť zavedené aj najmodernejšie formy výučby, môže byť prítomná aj snaha o čo najširšiu aplikáciu praktického vzdelávania, no ak absentuje priaznivá atmosféra vo vyučo-

¹⁴ V súčasnosti (akademický rok 2019/2020) si študenti práva môžu vybrať z 9 právnych kliník:

1. Klinika azylového práva
2. Klinika daňového práva
3. Klinika medicínskeho práva
4. Klinika občianskeho práva
5. Klinika obchodného práva
6. Klinika pracovného práva
7. Klinika stavebného práva
8. Stážová klinika
9. Street Law / Právna klinika pre vybrané komunity

¹⁵ HUSÁR, J. – CSACH, K.: *Úloha právnického vzdelávania v dvadsiatom prvom storočí*. In: *Acta Iuridica Cassoviensia* 26, 2009, s. 79.

vacom procese a elementárna úcta vo vzťahu učiteľ a študent, tak právnické vzdelávanie zažíva stagnáciu. Z tohto dôvodu považujem za nevyhnutné zamyslieť sa nad výzvami, pred ktorými stojí súčasné právnické vzdelávanie:

- výber čo najlepších a najkvalitnejších študentov, ak je to možné, tak to prostredníctvom prijímacích skúšok,
- pôsobiť motivačne na študentov, rozvíjať vzájomnú úctu vo vzťahu učiteľ – študent a tiež vytvárať vhodnú atmosféru na právnickej fakulte, aby mali študenti (ale aj vysokoškolskí pedagógovia) záujem na sebe pracovať a rozvíjať sa,
- zamerať sa na rozširovanie praktickej formy výučby a
- podporovať pôsobenie a rozvoj právnického klinického vzdelávania.

BIBLIOGRAFIA

HUSÁR, J.- CSACH, K.: *Úloha právnického vzdelávania v dvadsiatom prvom storočí*. In: Acta Iuridica Cassoviensia 26, 2009.

LEWIS, R. *Clinical Legal Education Revisited*, 16 s. [online]., [cit. 12.03.2020]. Dostupné na: <<http://orca.cf.ac.uk/27655/1/CLINICED.pdf>>

Internetové zdroje:

https://www.sustavapovolani.sk/vz_domov

https://www.upjs.sk/public/media/12589/Dlhodoby_zamer_2018-2023.pdf

https://www.upjs.sk/public/media/12589/studijny_poriadok_2014.pdf

<https://www.upjs.sk/public/media/4021/AIC26.pdf>

https://www.upjs.sk/public/media/22591/Vyber_staz_2020_21.pdf

<https://www.upjs.sk/public/media/21071/svoc.pdf>

<https://pravneklliniky.sk>

Ponowoczesne wymiary tożsamości społecznej w kreowaniu postaw osobowościowych

Lubomír Jankura – Hameni Blaise

Abstract: *In the context of the above facts, it is clear that the egoistic emphasising of the individual's importance has become a prevailing lifestyle. Too much importance is attached to economic wealth, powerful positions, social prestige and delights. These determinants are closely connected with a searching for individual benefits that logically contradicts the existence of the authentic collectiveness. We live in a modern, rushed and over-technological era where the decisive factors of man's success are to be the best, the first and the only, all at the same time.*

Key words: *Identity. Society. Social Actor. Pluralism. Socialization*

W niniejszym artykule poruszamy temat tożsamości zawodowej, która jest tematem ważnym i odgrywającym istotną rolę w życiu każdego człowieka. Tworzenie tożsamości zawodowej to proces rozpoczynający się od podjęcia pracy w danym zawodzie, a kończący się, gdy tożsamość zawodowa człowieka jest w pełni rozwiniętą, zintegrowaną całością, dzięki której jednostka może skutecznie realizować zadania związane z pracą, którą wykonuje. Poczucie tożsamości zawodowej jest niezbędne do prawidłowego funkcjonowania w organizacji i spełniania się w wykonywanej pracy, bycia zadowolonym z tego, czym się zajmujemy, a także czerpania z tego pełnej satysfakcji.

W dzisiejszych czasach żyjemy w społeczeństwie skoncentrowanym na pracy, która to pozwala nam czerpać ze źródła zasobów, korzystać z materialnych wymiarów życia dzięki jej zarobkowemu aspektowi. Praca jest także przywilejem, swoistym ograniczonym dobrem, niedostępnym dla każdego w takim samym wymiarze. Co więcej, praca jest uznawana za wyznacznik wysokiej pozycji społeczno – ekonomicznej. Świadczy o statusie człowieka, może przynosić dumę i hańbę, społeczne uznanie, ale też dezaprobatę, dawać satysfakcję, bądź powodować korozję tożsamości, czy poczucie wypalenia zawo-

dowego. Przestrzeń pracy jest konstrukcją wielu znaczeń i tożsamości, które wzajemnie na siebie wpływają.¹

W artykule poruszamy kolejno następujące kwestie: pojęcie tożsamości – wymiary różnicujące (podejście normatywne i deskryptywne, proces czy stan, kontynuacja czy odmienność, konsekwencja konformizmu czy buntu), tradycyjne ujęcie tożsamości, koncepcja tożsamości społecznej w różnych podejściach badawczych, typy tożsamości składające się na tożsamość zawodową, konstruowanie tożsamości zawodowej (zjawiska wpływające na tworzenie się tożsamości zawodowej, składniki tożsamości zawodowej, procesy odnoszenia i rozróżnienia).

Wokół pojęcia tożsamość społeczna i zawodowa

„Pojęcie tożsamości odnoszone do świata społecznego to zbiór właściwości opisujących istotne cechy aktora/podmiotu społecznego w jego własnych przekonaniach.”² Ze względu na złożoność pojęcia tożsamości i wielu aspektów z nim związanych, jego interpretacja oparta jest o cztery wymiary – każdy składający się z pary opozycji.

Normatywna i opisowa interpretacja tożsamości stanowi pierwszy wymiar analizy tożsamości. Są to dwie opozycyjne względem siebie perspektywy, które tożsamość ujmują w różnych aspektach. Normatywne podejście do tożsamości zakłada, że jest ona „istotą” człowieka, która nadaje znaczenie i sens jego istnieniu. Pojęcie tożsamości wiąże się w tym nurcie z *samopoznaniem*, *odnalezieniem własnego ja*, oraz *samorealizacją*. Deskryptywne podejście dąży do strukturalnego opisu tożsamości w jej pełnym wymiarze, nawiązuje do tworzenia się tożsamości, czy też podkreśla jej dynamiczny charakter.³

W kontekście tożsamości pojawia się także sporna kwestia dotycząca tego, czy jest ona stanem, czy raczej procesem. I tak, interakcyoniści (szkoła chicagowska: H. Blumer, A.L. Strauss, H. Becker)

¹ Domecka M., *Konstrukcja kariery, konstrukcja biografii, konstrukcja siebie.*, [w:] Konecki K.T., Kacperczyk A., *Procesy tożsamościowe. Symboliczno – interakcyjny wymiar konstruowania ładu i nieładu społecznego*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010, str. 212.

² Cyt. Bokszański Z., [w:] *Tożsamości zbiorowe*, PWN, Warszawa 2005, str. 15 – 16.

³ Ibidem, 30 – 33.

wskazują na procesualność tożsamości jednostkowej. Jednak, biorąc pod uwagę fakt, że to dzięki E. Eriksonowi koncepcja tożsamości znalazła się w nurcie socjologii, interakcjonistyczne ujęcie tożsamości kłóci się z definicją Eriksona, który tożsamość pojmował jako stałą sieć jednostkowych autodefinicji, znajdującą afirmację w jej otoczeniu społecznym. Zatem w tym ujęciu procesualność jest jednoznaczna z brakiem posiadania przez jednostkę stabilnego obrazu siebie, co w koncepcji Eriksona oznacza dyfuzję tożsamości. Zatem, istnieją zarówno zwolennicy ujmowania tożsamości jako procesu oraz ci, którzy traktują ją jako pewien stan. Jedni rozpatrują tożsamość w kategorii *czym jest*, inni zaś w *jaki sposób jest konstruowana i jak się zmienia*. Pomimo rozbieżności w postrzeganiu tożsamości, panuje zgoda co do tego, że „posiadanie tożsamości lub raczej doświadczanie jej posiadania uważane jest za warunek niezbędny zdrowia psychicznego i społecznego ładu.”⁴

Kolejną opozycją w ramach ujmowania tożsamości jest kontynuacja versus odmiennność. Zatem tożsamość możemy pojmować w kategorii „pozostawania tym samym (ang. sameness) – ciągle pozostawanie tym samym, bycie tożsamym z sobą – z myślami, wartościami i działaniami, „kontynuowanie” siebie, lub też w kategorii odróżnienia (ang. distinctiveness) – postrzeganie siebie jako odróżniającego się, odmiennego od innych podmiotów, „bycie odróżnialnym”. Z rozróżnienia tego wynika, iż jednostkowe doświadczenia tożsamościowe znajdują się na dwóch biegunach. Jeden związany z zachowaniem ciągłości jednostki, jej właściwości charakteru, niezależnie od czasu i okoliczności. Drugi, mający związek z odrębnością względem innych, wyjątkowość cech będąca potwierdzeniem owej odrębności.⁵

Ostatni wymiar terminu tożsamość przejawia się w dychotomii konformizm – bunt. Opozycja ta wiąże się poniekąd z poprzednim wymiarem. Bowiem konstruowanie tożsamości w kontekście konformizmu lub nonkonformizmu (buntu) możemy analizować w kategorii identyfikacji lub indywidualizacji. Identyfikacja jako efekt zinternalizowania przez jednostkę uznawanych w danym społeczeństwie

⁴ Cyt. Jawłowska A. [w:] Bokszański Z., Tożsamości zbiorowe, op. cit., str. 34.

⁵ Bokszański Z., Tożsamości zbiorowe, op. cit., str. 35 – 37.

wzorców „bycia – sobą”. Indywidualizacja jako tworzenie unikatowej, nieprzeciętnej i nieodtwarzalnej tożsamości, nie dającej się odnieść do powszechnych norm i wzorów zachowań.⁶

Tradycyjne, esencjalistyczne ujęcie tożsamości, podkreśla, że tożsamość jest efektem procesualnej internalizacji funkcji i ról społecznych dokonywanej przez człowieka żyjącego w społeczeństwie. Ludzie posiadają pewnego rodzaju swoisty wachlarz tożsamości, którego poszczególne elementy prezentują w zależności od społecznego kontekstu i oczekiwań innych uczestników interakcji. To stan psychiczny, w którym człowiek definiuje siebie przez „bycie tym samym i takim samym” w odniesieniu do przyjętych społecznie kategorii.⁷

W analizie dyskursu i w podejściach badawczych występujących w jej obrębie, tożsamość rozumiana jest inaczej, mniej tradycyjnie i raczej antyesencjalistycznie. Traktuje się ją bowiem jako kategorię, która w toku komunikacji społecznej podlega procesowi konstruowania i interpretowania. Zatem istotne są tutaj środki językowe, które aktorzy społeczni wykorzystują w rozmowach, by prezentować i negocjować, a także tworzyć i podtrzymywać swoje poczucie tożsamości. Ważne jest co i w jaki sposób aktorzy dyskursu mówią o sobie samych oraz o innych aktorach. w takim rozumieniu, tożsamość jest czymś społecznym, nietrwałym i niespójnym, zależnym od wielu różnych interakcyjnych sytuacji. w odniesieniu do tożsamości, interakcja odgrywa ważną rolę, gdyż sama tożsamość nie jest niezmiennym, raz osiągniętym, czy nadanym stanem, a procesem – nieustannie negocjowanym i reinterpretowanym. Np. w krytycznej analizie dyskursu zakłada się, że tożsamość może być przez jednostkę odrzucona, dzięki krytyczno – refleksyjnej postawie i analizie.⁸

⁶ Ibidem, str. 39.

⁷ Bielecka – Prus J., *Koncepcja tożsamości zbiorowej w analizie dyskursu* [w:] Konecki K.T., Kacperczyk A., *Procesy tożsamościowe. Symboliczno – interakcyjny wymiar konstruowania ładu i nieładu społecznego*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010, str. 17.

⁸ Ibidem, str. 17; 27.

Poniżej opisane zostało jak tożsamość – sposoby jej konstruowania, prezentowania i negocjowania – pojmowana jest w innych nurtach analizy dyskursu.

Analiza konwersacyjna zajmuje się pojęciem tożsamości w kontekście jej ujawniania w konwersacji. Zatem podejście to analizuje tylko te tożsamości, które ukazały się podczas rozmowy, a pomija te, które nie zostały ujawnione przez aktorów. Takie badanie tożsamości spotyka się z krytyką ze strony innych badaczy, którzy uznają to podejście za zbyt wąskie.⁹

Analiza kategoryzowania przynależności zajmuje się analizą reguł nadawania kategorii, które wykorzystywane są w rozmowach i pozwalają na identyfikację aktorów. Kategoryzowanie podlega pewnym ujednoliconym wzorom, a kategorie występują w hierarchii znaczeniowej. Tworzenie owych klasyfikacji jest procesem, w którym ludzie dokonują opisu samych siebie i innych. Kategorie nie są trwałe, są nadawane w toku rozmów. Podejście to, podobnie jak analiza konwersacji, analizuje tylko te tożsamości, które przez aktorów zostały uznane za ważne i znaczące.¹⁰

W analizie narracji tożsamość jest analizowana na podstawie opowieści stanowiącej przedmiot badań tego nurtu. Istotne są tutaj zarówno środki językowe, jakimi posługuje się narrator, sposób opowiadania, historyczno – społeczny kontekst prezentowanych zdarzeń, struktura samej opowieści, a także pojawiający się w niej bohaterowie. Narracja stanowi uporządkowaną interpretację, w której opowiadający prezentuje swoją tożsamość. Opowieść umożliwia konstrukcję, rekonstrukcję, czy potwierdzenie jednostkowej tożsamości aktora.¹¹

Teoria pozycjonowania bada proces tożsamości w kontekście osadzenia przez jednostkę siebie i innych aktorów w pozycjach społecznych. Jednostki mogą dokonywać wyboru w jakim dyskursie i w jakiej roli chcą obsadzić samych siebie i innych uczestników interakcji. Partnerzy interakcji mogą odnosić się do kompletnie innych dyskur-

⁹ Ibidem, str. 19 – 21.

¹⁰ Ibidem, str. 22.

¹¹ Ibidem, str. 23 – 24.

sów. Dlatego też, w ramach jednej sytuacji interakcyjnej, uczestnicy mogą przemieszczać się między dyskursami i rozpatrywać zachowania partnera z punktu widzenia, który daje im zajmowana pozycja. w tym rozumieniu, jednostkowe tożsamości są niejednoznaczny-
mi, nierzadko sprzecznymi procesami.¹² Powyżej zaprezentowane zostało pojęcie tożsamości, jego różne ujęcia i koncepcje, w tej części omówiona zostanie tematyka tożsamości zawodowej i jej komponentów.

Tożsamość zawodowa jest ściśle związana z trzema innymi rodzajami tożsamości: osobistą, zawodu i subiektywną.

Tożsamość osobista jednostki to układ wyjątkowych cech charakteru, który pozwala wyodrębnić daną osobę od innych ludzi. To bagaż doświadczeń zebrany w toku powstawania biografii jednostki. Osobista tożsamość umożliwia postrzeganie człowieka przez pryzmat jego personalnej wyjątkowości. Czasami zdarza się tak, że charakterystyka osobista jest tożsama z zawodem, który jednostka wykonuje, jednak często może być spreczna z pracą zawodową.

Tożsamość zawodu to układ identyfikacji społecznych, głównie dotyczy to rozpoznania danego zawodu i wyodrębnienie go od innych. Niektóre zawody odznaczają się ostrymi ramami, łatwymi do identyfikacji i jednoznacznego ich zaklasyfikowania. Inne zawody, nie mają tak precyzyjnych granic, w związku z czym trudniej jest określić ich tożsamość. To, czy dany zawód jest prosty do rozpoznania, czy nie, zależy od aspektów w jakich postrzegana jest sama praca, a zatem, czy ludzie uznają dany zawód za łatwy, trudny, godziwy, niegodziwy, przydatny w społeczeństwie, czy też niekoniecznie. Tożsamość zawodu wiąże się także z oczekiwaniami, wymaganiami płynącymi ze społeczeństwa, w odniesieniu do sposobów wywiązywania się z danej pracy oraz z konkretnymi cechami, jakimi powinna odznaczać się jednostka, która dany zawód wykonuje. Zatem tożsamość zawodowa jest perspektywą, którą odnosimy do wykonywanej przez jednostkę pracy.

¹² Ibidem, str. 25.

Tożsamość subiektywna (ja – tożsamość) stanowi wyobrażenie jednostki na temat samego siebie, to spojrzenie na siebie i na otaczającą rzeczywistość przez swój punkt widzenia.

Ten typ tożsamości wraz z tożsamością zawodu rodzi pytanie o to czy dany zawód jest dla nas odpowiedni, czy nie kłóci się z naszą osobą, naszym światopoglądem. Z kolei połączenie tej tożsamości z tożsamością osobistą, powoduje, że jednostka staje przed sytuacją, w której jej wyobrażenie o sobie jest tożsame lub sprzeczne z wyobrażeniami kierowanymi w jej stronę przez innych. Natomiast, gdy wszystkie trzy rodzaje tożsamości się łączą, następuje proces konstrukcji tożsamości zawodowej człowieka w kontekście zarówno indywidualnym, jak i społecznym.¹³

Tożsamość zawodowa (professional identity) jest aspektem, na który wpływ mają różnorodne kwestie związane z pracą, jej wykonywaniem i społecznym postrzeganiem – funkcja jaką dany zawód pełni w społeczeństwie, prestiż, którym konkretna profesja się odznacza, status jaki dana grupa zawodowa posiada, jak również przemiany ekonomiczne – kulturowe, które wprowadzają zmiany do zasad i treści pracy.¹⁴

Tożsamość zawodowa odznacza się zarówno procesualnością, jak i pragmatyzmem. Procesualny charakter związany jest z faktem, iż tożsamość ulega ciągłym przemianom zachodzącym w praktyce oraz wynikających z transformacji środowiska społecznego. Nawet jeśli tożsamość nie podlega przeobrażeniom, to jej podtrzymywanie także uznaje się za pewien proces, który potwierdza jej procesualność. Pragmatyczne cechy tożsamości przejawiają się z kolei w aktywności ludzi, ich działaniu i stosowanych praktykach. Tożsamość zawodowa ułatwia jednostce ustosunkować się do trudności i problemów, które napotyka w pracy, wchodzić w interakcje ułożone w przestrzeni zawodowych działań, a przede wszystkim pozwala człowiekowi postrzegać siebie jako podmiot refleksji w kontekście pracy wykonywanej przez siebie i pracy innych uczestników życia zawodowego.

¹³ Marciniak Ł.T., *Konstruowanie tożsamości zawodowej: procesy odniesienia i rozróżnienia*, [w:] op. cit., str. 185 – 187.

¹⁴ Ibidem, str. 181.

Zarówno praca, jak i zawodowa tożsamość odznacza się interakcyjnym charakterem, dzięki niej ludzie wyrażają siebie w toku interakcji z innymi. Kontekstualność jest także cechą charakterystyczną tożsamości zawodowej. Chodzi tutaj o nieustanne poddawanie swoich zawodowych przeżyć reinterpretacji i redefinicji, a co za tym idzie wprowadzanie zmian do stosowanych praktyk i napotykaných sytuacji, to z kolei prowadzi do zapoczątkowania procesu konstruowania tożsamości zawodowej.¹⁵

Reinterpretacji przeżyć zawodowych na pewno sprzyjają zmiany miejsca pracy. Obecnie coraz większy nacisk kładziony jest na mobilność. Spotykamy nawet sytuacje, w których zmiana miejsca pracy nie obejmuje zmiany firmy – jest związana z pracą w jej obrębie, ale w innej lokalizacji. Często jest to związane na przykład z awansem. Obecnie wymaga się by pracownicy byli elastyczni, a miejsce zamieszkania dostosowywali do wymagań kariery zawodowej. Dyspozycyjność przestrzenna to wymóg nowoczesnego rynku pracy. w tym miejscu możemy się zastanawiać czy waga kariery zawodowej nie zostaje przedkładana ponad inne sfery życia.¹⁶

W społecznej rzeczywistości występują trzy typy zjawisk, w których tworzenie tożsamości zawodowej stanowi nadrzędny proces. Te zjawiska to: socjalizacja zawodowa, kariera zawodowa i wynikające z niej przejścia statusowe oraz zmiana praktyki pracy.

Socjalizacja społeczna i zawodowa

Socjalizacja zawodowa wiąże się z dostosowaniem posiadanej przez człowieka tożsamości do nowych sytuacji, działań, obowiązków i partnerów interakcji, z którymi spotka się w obliczu nowej pracy. Proces ten nosi miano „stawania się” – nowym pracownikiem, członkiem organizacji, który musi przystosować się i zapoznać z nowym otoczeniem, działaniami i ludźmi. w toku „poznawania nowego” jed-

¹⁵ Ibidem, str. 182 – 183.

¹⁶ Szlachcicowa I., *Tożsamość biograficzna jako strategia życia – ciągłość czy zmiana?*, [w:] Hałas E., Konecki K. T. (red.), *Konstruowanie jaźni i społeczeństwa. Europejskie warianty interakcjonizmu symbolicznego*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2005.

nostka dokonuje reinterpretacji i redefinicji danej sytuacji, tworząc – w toku wtórnej socjalizacji – swoją tożsamość zawodową.¹⁷

W procesie przystosowania zawodowego możemy wyróżnić trzy etapy. Pierwszym z nich jest socjalizacja antycypująca. Pojęcie to obejmuje uczenie się jednostki oraz jej oczekiwania przed włączeniem do organizacji. Oczekiwania te bywają mniej lub bardziej zbieżne z wymaganiami organizacji. Następnie występuje akomodacja, czyli inaczej przystosowanie. Jest to przejście od statusu obcego (*outsidera*) do statusu nowo przybyłego (*newcomer*). Nowy pracownik sprawdza się w wykonywaniu podjętych zadań, ustala relacje z innymi, wyjaśnia swoją rolę i testuje możliwości adaptacyjne. Ostatnim etapem socjalizacji zawodowej jest zarządzanie rolą. Następują w nim procesy lokujące pracownika jako „osobę na swoim miejscu,” staje się on *insiderem*. Taki pracownik panuje nad wymaganiami i potrafi sprostać konfliktom toczącym się w pracy i poza nią. Badacze nie są zgodni czy przedstawione etapy można traktować jako stadia, przez które każda jednostka musi przebrnąć według ustalonej kolejności. Część autorów przychyliła się do stanowiska, że etapy te są w relacji interakcji.¹⁸

Kariera zawodowa to zjawisko związane z zmianą pozycji, zajmowanego stanowiska, w wyniku awansu, czy degradacji, w obrębie tej samej organizacji. w tym kontekście chodzi o spojrzenie na znane jednostce problemy, ludzi, czy działania z innej perspektywy związanej z zmianą swojego statusu na wyższy lub niższy.

Zmiana praktyki pracy wiąże się z przemianami takich aspektów pracy jak jej treść i forma. Chodzi tu zatem o nowe lub inne stosunki z współpracownikami, przemiany kultury organizacyjnej, wprowadzenie nowoczesnych technologii. Znaczące zmiany tego typu powodują, że człowiek staje przed koniecznością dokonania przeformu-

¹⁷ Marciniak Ł.T., *Konstruowanie tożsamości zawodowej: procesy odniesienia i rozróżnienia*, [w:] op. cit., str. 183.

¹⁸ Guichard J., Huteau M., *Psychologia orientacji i poradnictwa zawodowego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005, str. 194 – 195.

łowania swojej dotychczasowej tożsamości zawodowej i dostosowania jej do zmienionych warunków otoczenia.¹⁹

Tożsamość zawodowa jest procesem bardzo złożonym, co wykazał już powyższy opis. Jednak poza typami tożsamości, które składają się na nią składają, oraz społecznymi zjawiskami jej tworzenia, wyróżnić można elementy składowe tożsamości zawodowej. Są to: zbiór profesjonalnych autodefinicji, profesjonalne ramy interpretowania, zbioru definicji sytuacji oraz repertuar strategii interakcyjnych.

Zbiór profesjonalnych autodefinicji to wszystkie odniesienia jakie jednostka adresuje względem siebie. To określenia zarówno opisowe, jak i oceniające. Człowiek konstruuje owe odniesienia w kontekście wykonywanego zawodu i związaną z nim tożsamością.

Profesjonalne ramy interpretacyjne to powszechne wzory postrzegania i rozumienia otaczającego nas środowiska i zachodzących w nim zjawisk. w momencie, gdy tożsamość zawodowa człowieka jest jeszcze w fazie konstrukcji, ramy te funkcjonują przed wszystkim w odniesieniu do sytuacji, które jednostka bezpośrednio przeżywa w swojej pracy, natomiast, gdy tożsamość zawodowa zakorzenia się w człowieku, to wówczas profesjonalne interpretacje stanowią ramy dla wszystkich życiowych doświadczeń – tych związanych z pracą zawodową, i tych dotyczących innych sfer życia człowieka.

Zbiory definicji sytuacji, czyli wyjaśnienia odnoszące się do konkretnych zdarzeń, zjawisk, sytuacji pojawiających się podczas pracy zawodowej. Zbiory te mogą ulegać dezaktualizacji, bądź zawierać niekompletne elementy, szczególnie gdy pewne aspekty pracy znacząco się zmieniają. Repertuar strategii interakcyjnych – są to wzory postępowania, dzięki którym jednostka w sposób efektywny, prawidłowy i wydajny realizuje bazowe zadania związane z wykonywaną pracą i dzięki nim jest zdolna sprostać napotykanym problemom. Strategie te można nabyć poprzez naśladowanie innych – podpatwienie u współpracowników pewnych niezawodnych praktyk i „zapożycze-

¹⁹ Marciniak Ł.T., *Konstruowanie tożsamości zawodowej: procesy odniesienia i rozróżnienia*, [w:] op. cit., str. 183 – 185.

nie” na swoje potrzeby, bądź poprzez indywidualne wypracowanie sposobów radzenia sobie w konkretnych okolicznościach.²⁰

Tożsamość zawodowa konstruowana jest przez dwa procesy: odnoszenia i rozróżnienia. Są one ściśle związane z interakcjami występującymi w pracy zawodowej, a także dostarczają jednostce informacji na temat tego, co jeszcze powinna zrobić, by w danym zawodzie pracować skutecznie.

Proces odnoszenia wiąże się z dążeniem do odnalezienia schematów, które pozwolą jednostce na tworzenie spójnego i właściwego wyobrażenia o samym sobie oraz umożliwią wykonywanie efektywnych działań w pracy zawodowej. Początek procesu następuje wtedy, gdy jednostka zaczyna dostrzegać nowości w swoim środowisku pracy i kiedy zauważa, że tworzone dotychczas przez nią interpretacje są błędne i zbyt wąskie. Wzory naśladowania różnią się między sobą w zależności od jednostkowej tożsamości subiektywnej, jak i od zawodu, który człowiek wykonuje.

Proces rozróżniania natomiast, nie polega na podążaniu za jakimś wzorem stanowiącym punkt odniesienia, a na odbieganiu od określonego sposobu. To znalezienie odpowiedzi na pytanie: *kim nie jestem/ nie powinienem być w kontekście wykonywanego przeze mnie zawodu?* Podobnie jak w procesie odnoszenia, początek następuje w momencie spostrzeżenia czegoś nowego. Niemniej, w tym przypadku, jednostka zaczyna zdawać sobie sprawę z tego, że istnieje pewna podstawowa grupa ludzi (partnerów interakcji), z którą będzie wchodził w najczęstsze relacje (nauczyciel – uczniowie, lekarza – pacjenci, sprzedawca – kupujący). Grupa ta zwykle wywiera decydujący wpływ na wykonywaną przez jednostkę pracę. Człowiek spostrzega, że definiowanie i interpretowanie przez niego danych sytuacji często jest tożsame z definicjami i interpretacjami czynionymi przez partnerów należących do grupy podstawowej. Taka sytuacja stanowi przeszkodę dla podejmowania efektywnych działań na polu zawodowym. Wobec tego, jednostka musi zamienić podstawową grupę partnerów interak-

²⁰ Ibidem, str. 187 – 188.

cji na grupę rozróżniania, a swoją dalszą aktywność zawodową wykonywać w oparciu o kontrastowe zestawianie jej działań, ze swoimi.²¹

Pojęcia pracy i kariery zawodowej zajmują ważne miejsce w refleksji pedagogicznej i socjologicznej. Jest to spowodowane nie tylko tym, że aktywność zawodowa jest jedną z najważniejszych dla człowieka oraz ma ogromny wpływ na kształtowanie się jego tożsamości, ale też dlatego, że na tym polu łączą się dwie perspektywy występujące w socjologii – mikro i makrospołeczna. w niniejszym artykule większy nacisk został położony na perspektywę mikrospołeczną, choć nie udało się uniknąć też szerszego zaprezentowania zjawisk związanych z perspektywą zawodową, jako adekwatnego tła. Przytoczenie wielości pojęć i teorii miało na celu jak najpełniejsze scharakteryzowanie tożsamości zawodowej rozpatrywanej z socjologicznej perspektywy. Jednak warto zaznaczyć, że jest to tylko część dorobku naukowego, którego różnorodność została zaprezentowana na wybranych przykładach.

BIBLIOGRAFIA

- BOKSZAŃSKI, Z.: *Tożsamości zbiorowe*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2005.
- GLINKA, B. – KONECKI, K. T.: *Współczesne problemy socjologii organizacji i zarządzania. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006.
- GUICHARD, J. – HUTEAU, M.: *Psychologia orientacji i poradnictwa zawodowego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005.
- KONECKI, K. T. – KACPERCZYK, A.: *Procesy tożsamościowe. Symboliczno – interakcyjny wymiar konstruowania ładu i nieładu społecznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010.
- KONECKI, K.T.: *Nowi pracownicy a kultura organizacyjna przedsiębiorstwa*, [w:] *Przegląd Socjologii Jakościowej*, Tom III, Nr 1, Luty 2007.
- SZLACHCICOWA, I.: *Tożsamość biograficzna jako strategia życia – ciągłość czy zmiana?*, [w:] Hałas E., Konecki K. T. (red.), *Konstruowanie jaźni i społeczeństwa. Europejskie warianty interakcjonizmu symbolicznego*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2005.

²¹ Ibidem, str. 189 – 192.

Społeczno – pedagogiczne aspekty teorii aktora-sieci (*Actor-Network Theory*) na podstawie dzieła Bruno Latoura

Jowita Ziolek Barczak

Abstract: *The author places his considerations in the framework of “the massive subjective turn of modern culture”. This massive subjective turn means being in harmony with oneself, unveiling (to oneself) the world of one’s own emotions and spiritual experiences. In this approach, conformism becomes a synonym of non-authenticity. Modern culture organized and focused on the imperative of authenticity also becomes a massive turn towards individual autonomy, self-expression and self-fulfillment.*

Key words: *Society. Interaction. Individualization. Networ Theory. Social actor.*

*„My, małe mróweczki, nie powinniśmy poprzestać
na niebie czy piekle,
skoro na ziemi jest tak wiele rzeczy,
przez które trzeba przekopać nasze korytarze.“*

(Latour Bruno)

Teoria aktora-sieci powstała w obrębie Studiów nad Nauką i Technologią pod koniec lat 70. w klasycznej wersji reprezentowana jest przez francuskich socjologów Bruno Latoura, Michela Callona oraz Brytyjczyka Johna Lawa. Jej rodowód jest jednak francuski. Spośród mniej znanych badaczy warto wymienić przede wszystkim Geoffreya Bowkera, Annemarie Mol, Susan Leigh Star i Vicki Singleton. Teoria ta wyrasta z socjologii wiedzy: z socjologii nauki w wydaniu Szkoły Edynburskiej oraz nurtów refleksyjnych w naukach społecznych, których reprezentantem najbliższym interesującej nas teorii jest Steve Woolgar, choć przede wszystkim z nurtu etnografii laboratorium oraz antropologii nauki. Powszechnie znana jest w wersji angielskiej jako *Actor-Network Theory* i równie szeroko występuje pod nazwą skró-

tu ANT. w języku polskim spotyka się też nazwę *socjologia nie-ludzi*. w toku jej rozwoju teoria ta nawiązywała kontakt z różnymi naukami:

ANT opiera się na założeniu *agencyjności* (sprawczości), także tzw. *nieludzi*, czyli również komputerów i maszyn. Podkreśla, że ważne są sieci materialno-semiotyczne, a nie same przedmioty. Przykładowo, rozmowa telefoniczna nie jest tylko interakcją dwojga ludzi, ale złożoną siecią, w której *agentami* są także telefony, łącza, pewne koncepcje, idee, dorożumiane założenia kulturowe i należy je traktować jako całość. Niektóre rodzaje *agentów* czasem działają jak przedmioty, czasem jak osobne jednostki, a czasem występują w relacjach sieciowych (np. banki). Żadna *sieć aktorów* nie jest stała, wymaga ciągłego odgrywania, by przetrwała. w ramach sieci nie należy analizować ludzi i *nieludzi* (*non-humans*) w osobny sposób, zarówno ludzie jak i maszyny, a także relacje między nimi, powinni być poddawani interpretacji.

Główny autor pojęcia teorii aktora sieci Bruno Latour, w jednym ze swoich tekstów z roku 1999 pisze: Rozpocznę od tego, iż powiem, że cztery rzeczy nie działają, jeśli chodzi o teorię aktora-sieci; słowo „sieć”, słowo „teoria” i łącznik! Cztery gwoździe do trumny¹. Jak więc

¹ Latour Bruno, 1999d, *On recalling ANT*, w: John law, John Hasard (red.), *Actor Network Theory and After*, Oxford: Blackwell Publisher, s. 15-25 [za:] Abriszewski Krzysztof, *Poznanie, zbiorowość, polityka. Analiza teorii aktora-sieci Bruno Latoura*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2008.

rozwierać na temat czegoś co według tych słów nie działa? Sprawa jednak wydaje się być bardziej złożona. Obecnie pewne metafory, który dotychczas były mniej kłopotliwe, okazują się również mniej trafne jak kiedyś. Kłopot z pojęciem sieci pojawia się wraz z powstaniem Internetu. Teraz, kiedy mówimy o sieci, każdy ma na myśli błyskawiczne przekazywanie danych bez jakiegokolwiek modyfikacji do niemal dowolnego punktu na całym świecie. Tymczasem pierwotnie termin ten bliski był Deleuzjańskiemu kłączu (rhizome)

i oznaczał coś zupełnie odmiennego: serię transformacji czy translacji². Jeżeli chodzi o aktora połączonego z siecią łącznikiem, to kłopot tutaj polega na tym, że bardzo łatwo można zasugerować się obrazem kogoś, kto porusza się po ogromnej ilości nitek sieci. Co jest jednak istotne, aktor nie musi być kimś, aktor to tylko coś lub ktoś, co/kto działa. Badacze z kręgu Actor-Network Theory, aby unikać nieporozumień w tej kwestii, często posługiwali się słowem aktant, rozumianego jako wykonawca czynności. Aktor jednak nie miał się poruszać po sieci. Sieć to zestaw relacji pomiędzy aktorami, ale jest to zestaw dynamiczny. Niektóre relacje utrwalają się, niektóre nie. Wystarczająco silnie utrwalone relacje, jak mówi się w ANT – zamknięte w czarnej skrzynce, stworzą nowego aktora. Dlatego aktor też jest siecią³. ANT różni się znacznie od innych teorii społecznych. Różnice te sięgają do najbardziej podstawowych rozstrzygnięć filozoficznych, przede wszystkim – ontologicznych. Teoria ta zajmuje się relacjami, a nie esencjami. Esencje traktuje się w ANT jako wynik ustabilizowania się powstałych wiązek relacji. w kontekście tego łatwiej jest wyjaśnić samą nazwę teorii: przez aktora rozumie się tu każdy byt, który konstytuuje się w ramach sieciowych powiązań i który nabiera tożsamości w efekcie relacji z innymi aktorami. Podążanie za takimi aktorami to metodologiczna dyrektywa Bruno Latoura, minimalizująca słownik teoretyczny i umożliwiającą autoprezentację owym działającym bytom relacyjnym. Autor książki *Splatając*

² Latour Bruno, *op.cit.*

³ Abriszewski Krzysztof, *Poznanie, zbiorowość, polityka. Analiza teorii aktora-sieci Bruno Latoura*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2008, s. 10.

na nowo to, co społeczne⁴ stawia interesującą hipotezę interpretacyjną: ANT rezygnuje z kategorii wiedzy na rzecz pojęcia budowania sieci. Śmiały ten krok prowadziłby do traktowania procesów wiedzy-twórczych jako budowania stabilnych sieci, a więc trwałego wiązania ze sobą heterogenicznych aktorów. Poznawanie w takim ujęciu nie należy do porządku odmiennego od ontologicznego, ale przeciwnie: stanowi przekształcanie zbiorowości, konfigurowanie jej od nowa, kontrolę różnych jej obszarów. Socjologia wiedzy to w ANT ontologia przemian zbiorowości. Idąc za Latourem, można określić ANT jako konstruktywizm, ale na pewno nie konstruktywizm społeczny – ponieważ zbiorowość jest tutaj rozumiana jako zbiorowość czynników ludzkich oraz poza-ludzkich (rzeczy).

Latour postawił zrealizować tradycyjne dążenia nauk społecznych, czyli zrozumieć, opisać i wyjaśnić, ale nie w sposób tradycyjny. Jak to często ma miejsce, powszechnie znane słowa często zmieniają swoje znaczenie. Podobnie jest tu z określeniem społeczne. Przestaje ono odnosić się do cechy zbiorowości wyłonionej statystycznie. Społecznie zaczyna na powrót oznaczać sieć powiązań i relacji. Tak więc to co społeczne z monolitu badań jakościowych na powrót przeistacza Latour w dynamicznie się zmieniającą sieć relacji. Pociąga to za sobą poważne konsekwencje, gdyż celem zainteresowania badacza nauk społecznych przestaje być stan społeczeństwa w wybranym aspekcie, a staje się tworzenie i przebieg relacji prowadzących do ukonstytuowania się określonego ładu społecznego. Jak więc ludzie, rzeczy i idee splatają się ze sobą, by dopiero finalnie zastanowić się nad większą jednostką, którą się stały? w ten sposób sama próba definiowania tego co społeczne schodzi na drugi plan. Teoria aktora sieci jest narzędziem tego nowego podejścia badawczego.

Dalej w swojej pracy⁵ Latour zarysowuje kontrowersje związane z aksjomatycznymi twierdzeniami nauk społecznych i w ten sposób kruszy fundament dotychczas uprawianej nauki. Najpierw rozważa

⁴ Latour Bruno, *Splatając na nowo to, co społeczne. Wprowadzenie do teorii aktora-sieci*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2010.

⁵ Latour Bruno, *op.cit.*

status grupy. Czy grupy w ogóle istnieją czy też są nieustannie tworzone i przetwarzane? Latour przychyła się do drugiej opcji. Na jej poparcie wskazuje, że w grupach zawsze istnieją osoby wyznaczone do monitorowania pozostałych członków grupy i granic w jakich się poruszają. Uczni, którzy wybierają jednak pierwszą opcję i starają się jak najściślej definiować, sami mimowolnie stają się pogranicznikami nadającymi grupie cechy organizacyjne i zabezpieczającymi grupę przed rozpadem lub przegrupowaniem. ANT-owcy, jak nazywa zwolenników teorii ANT Latour, skupiają się w swoich badaniach na jednostkach inicjujących zawiązywanie się relacji grupowych lub ich rozpad. w ten sposób badają dynamikę procesów, nie zaś strukturę i jej stałość. Następnie Latour zadaje dziecinne z pozoru pytanie – kto tak naprawdę działa w grupie kiedy efekty działań można zaobserwować? Pierwsza odpowiedź, że jest to aktor, może się zarazem okazać mylną, gdyż przez działanie jednostek/aktorów mogą się wyrażać zespoły cech właściwych całej sieci. Badacze starając się tworzyć zwarte modele odpowiadające ich teoriom mają tendencję do eliminowania z opisów cech rzadkich. Usuwają je traktując jak anomalie, a potem grupują to co pozostało pod wybranym szyldem. Jak pisze Latour: Aby nauki społeczne zachowały swoją wyjściową energię, kluczowe jest to, aby *nie* łączyć wszystkich czynników (*agencies*) przejmujących działanie w jakiegoś rodzaju podmiot (*agency*) – „społeczeństwo”, „kulturę”, „strukturę”, „pola”, „indywidua”, czy jakiegokolwiek noszą one nazwy, który *sam* byłby tym co społeczne.⁶

Skoro nie można w sposób jednoznaczny określić kto jest źródłem jakiejś cechy, czynnika determinującego bieg zdarzeń trzeba skłonić się ku myśli, że źródłem tym może nie być ktoś, a coś. w ten oto sposób Latour jednym płynnym ruchem, zmienia domenę nauk społecznych, która od tej pory obejmować musi zarówno ludzi jaki i nie-ludzi (przedmioty, zwierzęta). Aktor nie jest już synonimem jednostki, pojedynczego *homo sapiens*. Aktorem na równi może być górnik,

⁶ Latour Bruno, *Splatając na nowo to, co społeczne. Wprowadzenie do teorii aktora-sieci*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2010, s. 64.

samochód jak i kolonia mrówek. Z obawy o utratę jasno wyodrębnionej domeny swoich badań badacze nauk społecznych są zaciętrzewieni w różnicowaniu pomiędzy ludźmi – obiektami ich zainteresowania, oraz nie-ludźmi – będącymi przedmiotami innych dyscyplin. w instytucjonalnym uprawianiu nauki podziały te znajdują swoje odbicie już w samej strukturze organizacji i determinują obszary badań. Dlatego cennym projektem zaliczanym do interdyscyplinarnych, tym które mają z zasady przekraczać granice grozi zabrnienie na ziemię niczyją i zapomnienie. w uznaniu za aktorów nie-ludzi nie chodzi o nadawanie im ludzkich cech i uczuć, a jedynie o uznanie ich wkładu w stabilizowanie struktur powiązań. Spisane umowy, wytyczone ulice, strefa klimatyczna – to wszystko są niemi aktorzy determinujący zakres ludzkich działań.

Źródło niepewności Latour widzi również w trudności w rozdzielaniu materii faktów od materii rozważań. Istota tkwi w sposobie ich powstawania. Rozważania mogą podnosić hipotezy do rangi faktów zaś fakty poddawać w wątpliwość lub skazać na zapomnienie. Ile warta jest socjologia jako nauka skoro sprawdza się w odniesieniu tylko do wybranych dziedzin np. religii czy prawa, ale przy naukach przyrodniczych zawodzi? Zastanawiając się nad statusem nauk społecznych Latour umiejscawia teorię ANT poza obrębem konstruktywizmu społecznego w wywodzie utrzymanym w stylu charakterystycznym dla tegoż autora. Konstruktywizm społeczny rozumiany jako stwarzanie, kreowanie faktów społecznych w toku dyskursu naukowego lub praktyki akademickiej jest sprzeczny z ANT, która pod słowem skonstruowany rozumie fakt społeczny zaistniały na skutek splotu niezmierzonej ilości konkretnych czynników i działań, fakt który w innych okolicznościach nigdy by nie zaistniał i ten właśnie niepowtarzalny splot czynników jest twórcą, konstruktorem faktów, nie zaś badacz.

Ostatnim problematycznym zagadnieniem, któremu autor poświęca uwagę w swojej książce, jest pisanie raportów badawczych w naukach społecznych. Skoro tekst jest mediatorem pomiędzy faktami a odbiorcami należałoby dołożyć staranności by był jak najbardziej obiektywny. w obiektywności tkwi jednak pułapka chęci popad-

nięcia w specjalistyczny żargon, który zbliżałby do opracowań w naukach ścisłych. Raporty, opisy, historie nie mają się mierzyć z materią faktów, a z materią rozważań. Owe zawilości interpretacji i rozumień mają starać się jak najtrafniej i najrzetelniej uchwycić bez zbędnego słownego efekciarstwa.

W zakończeniu książki Bruno Latour odnosi się do częstego zarzutu, a mianowicie, że pomija problem dystrybucji władzy. ANT krytykuje klasyczną socjologię za pomieszanie nauki z polityką. Odwołując się do stwierdzenia Zygmunta Baumana, iż społeczeństwo jest bytem stworzonym by zastąpić rewolucyjną politykę,⁷ Latour wskazuje, że owa polityka jest niezbędna dla zachowania stabilności w okresach wielkich przemian, rewolucji, choćby rewolucji technologicznej. w czasie dynamicznych przemian jednocześnie tworzą się niezliczone nowe powiązania, inne zanikają. w takich momentach potrzeba sobie zdać sprawę, że same powiązania nie wystarczą, że muszą one zostać jeszcze *poukładane* (*compose*) po to , by *przygotować* (*design*) *jeden wspólny świat*.⁸

BIBLIOGRAFIA

- LATOUR, B.: *On recalling ANT*, w: John law, John Hasard (red.), *Actor Network Theory and After*, Oxford: Blackwell Publisher, s. 15-25 [za:] Abriszewski Krzysztof, *Poznanie, zbiorowość, polityka. Analiza teorii aktora-sieci Bruno Latoura*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas : Kraków, 2008.
- ABRISZEWSKI K.: *Poznanie, zbiorowość, polityka. Analiza teorii aktora-sieci Bruno Latoura*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas : Kraków, 2008, s. 10.
- LATOUR B.: *Splatając na nowo to, co społeczne. Wprowadzenie do teorii aktora-sieci*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas : Kraków, 2010.

⁷ Latour Bruno, *Splatając na nowo to, co społeczne. Wprowadzenie do teorii aktora-sieci*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2010, s. 364.

⁸ Latour Bruno, *Splatając na nowo to, co społeczne. Wprowadzenie do teorii aktora-sieci*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2010, s. 376.

Peltzova vizitácia Spišského Štvrtka z roku 1731

Stanislav Šveda

Abstract: We can talk about the beginnings of canonical visitations in Spis region since 13th century. Unfortunately, there are no reports about the other visitations from 13th and 14th centuries. We can only assume that they finally took place. Even before the decrees of the Council of Trident were approved, whose visitations directly ordered to carry out visitations in Hungary, were in the Archdiocese of Esztergom held at the initiative of Esztergom Archbishop Nicholas Olah. At the same time we must state that the minute-books from the visitation of Spis were not preserved. We assume that as the neighboring counties of Liptov and Gemer were visited at that time, the Spis County could also be visited. The Peltz visitation from 1731 presents elaborated „puncta“ points with questions for the parish priests of the individual parishes of Spis. This visitation, if we go into detail, has more than hundred questions in which it discusses several areas (church and its inventory, presbytery and parish, church fees, it describes a teacher with education and income, and more). In this article we will present the Peltz visitation from 1731, specifically for the parish of Spis Štvrtok and its affiliates.

Keywords: Canonical visitation. Re-Catholization. Spis prior.

Úvod

O počiatkoch kanonických vizitácií na území Spiša môžeme hovoriť už od 13. storočia. Z roku 1278 máme doloženú dohodu medzi spišským prepoštom Mutimírom a Bratstvom farárov XXIV kráľovských miest, v ktorej spišský prepošt môže vizitovať tieto mestá raz ročne.¹ O ďalších vizitáciách z 13. a 14. storočia žiaľ neexistujú žiadne správy. Môžeme len predpokladať, že sa napokon konali.²

Ešte pred tým, ako boli schválené dekréty Tridentského koncilu, ktoré vizitácie priamo ukladali vykonávať v Uhorsku, boli vizitácie

¹ KAMENICKÁ, M.: *Kanonické vizitácie na Spiši ako historický prameň*. Diplomová práca. Bratislava, 1972, s. 24. Tiež HRADSZKY, J.: *XXIV királyi plébános testvérülete és a reformáció a Szepességén*. Miskolcz, 1895, s. 41.

² BUCKO, V.: *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomu do r. 1564*. Bratislava 1939, s. 79–87.

v Ostrihomskom arcibiskupstve konané³ z iniciatívy ostrihomského arcibiskupa Mikuláša Oláha. Konali sa v rokoch 1560 – 1564, ale zápisky z vizitácie Spiša sa nám nezachovali.⁴ Predpokladáme, že nakoľko vtom čase boli vizitované susedné župy Liptov a Gemer, mohla byť vizitovaná aj Spišská župa.

Peltzová vizitácia z roku 1731 predkladá rozpracované „puncta“ body s otázkami pre farárov jednotlivých farností Spiša. Táto vizitácia, ak by sme išli do detailov, má viac ako sto otázok, v ktorých rozoberá niekoľko okruhov. Ako prvý: skúma kostol a v rámci neho jeho stav, inventár príjmy, založenie, oltáre, bohoslužobné predmety, tiež či sa tam nachádza chór a organ, krstiteľnica, kríže, bohoslužobné predmety a ďalšie. Druhý okruh skúma faru a farnosť, tiež predkladá krátke, ale výstižné životopisy farárov, kde okrem mien sa uvádza aj ich vzdelanie a ako si plnia svoju funkciu ako farári, poplatky za cirkevné úkony a pod. Tretia časť je venovaná reholiam a rehoľníkom. Štvrtá oblasť sa zaoberá vzdelávaním. Opisuje miestneho učiteľa, jeho vzdelanie a vierovyznanie, tiež príjmy a pod. V piatej oblasti sa zaoberá evanjelickými kazateľmi v artikulárnych kostoloch.⁵

Životopis Jána PELTZA

Ján PELTZ (*Joannes PELCZ/PELTZ*) pochádzal z meštianskej rodiny. Narodil sa v roku 1687 v Sabinove. V roku 1711 sa stal spišským kanonikom, ďalej v rokoch 1712 až 1714 bol kapitulným farárom. V rokoch 1715 až 1717 bol dekanom. Ešte v roku 1715 ho vymenovali za apoštolského protonotára. V roku 1721 sa stal koadjutorom spišského prepošta Imricha Pongráca.

V roku 1725 sa stáva spišským prepoštom a titulárnym biskupom v Spišskej Kapitule. Pre nás je zaujímavý najmä preto, že inicioval

³ BUCKO, V.: *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomu do r. 1564*. Bratislava 1939, s. 101.

⁴ LABANC, P. – GLEJTEK, M.: *Spišské prepošstvo na prelome stredoveku a novoveku I*. Príspevok k náboženským dejinám Spiša. Trnava; Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku v spolupráci s Filozofickou fakultou Trnavskej univerzity v Trnave, 2015, s. 65.

⁵ LABANC, P. – GLEJTEK, M.: *Spišské prepošstvo na prelome stredoveku a novoveku I*. Príspevok k náboženským dejinám Spiša. Trnava; Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku v spolupráci s Filozofickou fakultou Trnavskej univerzity v Trnave, 2015, s. 69.

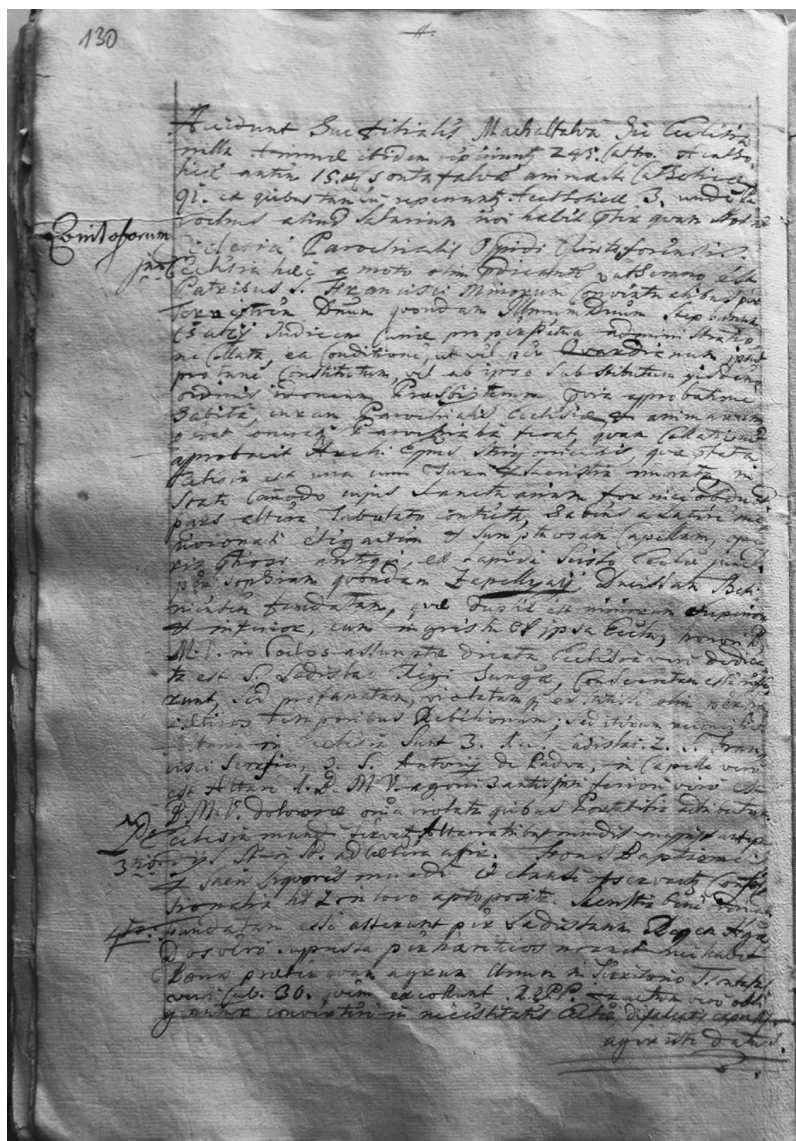
založenie spišského prepoštského archívu a tiež výstavbou krypty v Spišskej Kapitule. V roku 1710 ho povýšili do šľachtického stavu. Zomrel dňa 4. januára 1740 na Spišskej Kapitule.⁶

Peltzova vizitácia farnosti Spišský Štvrtok z roku 1731

Obr. č. 1: Titulná strana kánonickej vizitácie vykonaná spišským prepoštom Jánom Peltzom v roku 1731; Zdroj: ŠAPO, SpA-LE, f.: Spišské biskupstvo, oddelenie: KV, Peltzova vizitácia 1731 (foto: autor)

⁶ MAŤOVČÍK, A. (ed.): *Slovenský biografický slovník IV. zväzok M – Q*, Martin 1990, s. 430.

Obř. ř. 2: *Kánonická vizitácia Spišského Štvrtka (Ecclesia parochialis oppidi Quintofoensis); Zdroj: ŠAPO, SpA-LE, f.: Spišské biskupstvo, oddelenie: KV, Peltzova vizitácia 1731 (foto: autor)*

„Vizitácia cirkevných farnosti na Spiši vykonaná v roku Pána 1731 najjasnejším a vysokocentým pánom Johanom Peltzom, stonským biskupom, spišským prepoštom, generálnym vikárom ostrihomského arcibiskupstva,⁷ ktorý bol na to zvlášť určený.

I. hlava:

Farský kostol v Spišskom Štvrtku.

1. Tento kostol po odstránení luteránskeho kazateľa daroval zeme-pán nebohý dvorský sudca najjasnejší pán Štefan Csáky Menším otcom sv. Františka konventuálom do večnej správy pod tou podmienkou, že sám pre ten čas určený gvardián alebo ním určený vhodný kňaz z rádu ako jeho náhradník prevezme po predošlom odsúhlasení starostlivosť o farský kostol a duše a ponesie farské bremená, kde donáciu odobril ostrihomský arcibiskup.

Tento kostol je spolu s vežou a sakristiou murovaný, je v uspokojivom stave, jeho sanktuárium je pod oblúkom, druhá časť pokrytá tabuľovito, na južnom boku má krásnu a nákladnú kaplnku, starodávne vzácne dielo z tesaného kameňa, ktorá je spojená s kostolom, založenú nebohou Žofiou Zápoľskou, grófkou z Tešína, kaplnka je dvojité, a totiž horná a dolná s vchodom zo samotného kostola, zasvätená cti Nanebovzatia Blahoslavenej Panny Márie.

Kostol bol zasvätený sv. Ladislavovi, kráľovi Uhorska. Tvrdia, že bol vysvätený, ale bol sprofanovaný a poškodený kacírmi v časoch prevratov, ale bol opäť vrátený. V kostole sú 3 oltáre: 1. sv. Ladislava, 2. sv. Františka Serafínskeho, 3. sv. Antona z Padovy. V kaplnke je oltár: 1. Utrpenia Blahoslavenej Panny Márie, v dolnej časti kaplnky je 2. Sedembolestnej Blahoslavenej Panny Márie, všetky boli poškodené, ktoré majú portálie.

2. Kostol sa udržuje v čistote, oltáre sú s tromi čistými pokrývkami a prednými pokrývkami v počte 18. Čo sa týka ostatného, potvrdzuje sa.

⁷ Visitatio ecclesiarum terrae Scepusiensis per illustrissimum ac reverendissimum dominum Joannem Peltz, electum episcopum Stagnensem, terrae ejusdem Scepusiensis praepositum, Archiepiscopatus Strigoniensis generalem vicarium (:fill:)? ad id specialiter deputatum peracta anno Domini 1731.

3. Krstiteľnica (...) ⁸, spovedelnice má 2, postavené na vhodnom mieste, sakristia je dobre zariadená.

4. Tvrdia, že kostol bol založený základinou Ladislavom, kráľom Uhorska. Jeho veno zrušené kacírmí tak aj zostáva, a nemá ho. Majetky v lúkach a poliach, jedno na území Čenčíc (Tsontafalnensi) o výnose 36 gbelov, ktoré obrábajú ctení otcovia, obilie sú zaviazaní obrátiť na potreby kostola, po odrátaní výdavkov. ⁹

Toto pole bolo darované istým šľachticom Szittelovským z toho, čo pre kostol odkázal v záveti. Kaplnka má ako veno 16 jutár ornej pôdy. 1. Na pozemku Gerlati sú 3 jutrá, pri kamennom moste dve jutrá, smerom k mlynu pri Riste (Risutum) 2 jutrá, na pozemku Strelce (Balisstar) ¹⁰ 3 jutrá, tiež pri kráľovskej ceste smerom do Machaloviec (Machalfalvam) 2 jutrá, tiež na pozemku Strelce (Balisstar) pri moste 3 jutrá, tiež smerom ku Skale (Lapidem) 3 jutrá, pri veľkej Skale (Lapidem magnum) 3 jutrá, na pozemku zvanom Mamispol 3 jutrá, 2 lúky. Z týchto polí a dvoch lúk budú povinní súčasný farár Vavrinec Rejszo (Laurentius Rejszo sic.) a budúci farári vo Spišskom Štvrtku plebánovi vyššie spomenutej kaplnky vo Spišskom Štvrtku (Quintoforesis) rovnako súčasnému alebo budúcim alebo jeho nasledovníkom namiesto árendy ročne odovzdať 10 gbelov raže, 10 gbelov jačmeňa, 4 gbely pšenice, ale za tej podmienky, že ak by totiž menované obilie súčasný farár a budúci farári vo Spišskom Štvrtku plebánovi spomenutej kaplnky nemohli ročne prispieť a odovzdať, alebo akýmkoľvek spôsobom sa o to nepostarali, alebo to opomenuli, od toho momentu plebán spomenutej kaplnky alebo úrad plebána môže hneď a reálne tieto polia a lúky silou výlučne tejto našej listiny obsadiť a používať pre úžitok často spomínanej kaplnky, alebo, ak sa tak zapáči, môžu a budú mať moc vyššie uvedení farári súčasní a budúci prijímať úžitok aj z desiatkov bez prekážky protestu, zákazu, odvolania, zamietnutia a iných akýchkoľvek právnych prostriedkov a v tejto časti podporujúcich alebo chcějúcich

⁸ Pozn.: text je žiaľ nečitateľný.

⁹ ŠAPO, SpA–LE, f.: Spišské biskupstvo, oddelenie Kanonické vizitácie, Peltzova vizitácia 1731, s. 130.

¹⁰ Pozn.: dnes osada Strelník v katastri obce Letanovce.

podporovať, čo samé je v plnosti zachované v zakladacej listine vydanvej v meste Rajka, 6. dňa mesiaca júla v roku 1674.

5. Príjem je neistý, v hotovosti nemá nič, v dlhoch má okolo 10 florénov, splatných v blízkej dobe.

6. Má pokladnicu podľa bodu.

7. Vybavenie má nasledujúce: 6 strieborných pozlátených kalichov, toľko isto patén, 1 monštrancia, 10 kazúl rôznych farieb so štólami a manipulami, 12 ál, 4 superpeliciá, 2 pluviále, 4 misále, 2 funebrále, 30 rôznych mantíl, (...),¹¹ 1 nádoba na posvätné čiastočky, 3 zástavy, dva zvony vo veži, 1 v sanktuáriu, 5 zvončekov, 18 svietnikov, 2 knihy Evanjelií, jeden strieborný pozlátený pacifikál, organ 1, v kaplnke 1, pár bubnov a iné doplnky.

8. Prevelebná sviatosť sa uchováva na slušnom mieste v čistote a uzavretá, každé dva týždne sa obnovuje pre prijímanie chorých a verejné uctievanie. Nové časti hostie sa uchovávajú na vhodnom a suchom mieste.

II. a III. hlava

1. Čo sa týka farára, fary a príjmov

Miestny farár je Ludovít Földesy (Ludovicus Földesý),¹² gvardián konventu vo Spišskom Štvrtku, emeritný professor teológie z Rádu sv. Františka konventuálov, kňazom 16 rokov, miestnym farárom druhý rok, prisluguje sviatosti aj v Dravciach (Dravec) a Machalovciach so svojím konventom. Fara je murovaná v uspokojivom stave.

2. Duší má 780, luteránskych 103, obrátené dve, jeden Žid z Polyatiov, druhý Jakub Lenard. Odpadlicke duše žiadne.

3. Dobré sa správa, usilovný vo vykonávaní farských povinností, prezieravý vo vedení záznamov, nie je proti nemu žiadna sťažnosť.

4. a 5. Nič.

6. Potvrdenie.

7. Vyššie spomenutej kaplnky v prvom bode.

8. Celebruje sväté omše.

¹¹ Pozn.: text je žiaľ nečitateľný.

¹² ŠAPO, SpA-LE, f.: Spišské biskupstvo, oddelenie Kanonické vizitácie, Peltzova vizitácia 1731, s. 131.

9. Plat za omšu je 36 gr.,¹³ poplatky za štólu¹⁴: za krst 12 gr., za vôdzku 12 gr., za pohreb novorodencov 18 gr., za pohreb cudzinca 1 fl.,¹⁵ za kázeň 1 fl., za svätoslužbu 36 gr., za spievanú svätoslužbu 42 gr., za sobáš 1 fl., 3 gr., od cudzích môže vyberať ľubovoľné poplatky, od priestupníkov ako od obrátenia.

10. Krstí v kostole.

11. Babice má dobre poučené, dobrého života.

12. Odev farára je podľa stavu a náboženských požiadaviek slušný.

13. Hriechy poddaných farníkov sú stíhané

14. a držia sa v bázni a strachu.

15. Sviatosti sa prisluhujú podľa obradu Svätej Rímskej cirkvi.

16. Velebnú sviatosť nesie k členom cirkevného zboru bez svetla, ale so všetkou slušnosťou.

17. Potvrdenie.

18. Nie je nijaká sťažnosť na farnosť.

19. Potvrdenie.

20. Sviatky, pôsty oznamuje ľudu a povzbudzuje ich k ich dodržiavaniu, pred sobášom koná obvyklé ohlásky, aby nemal nijaké manželstvo s rušiacou prekážkou.

21. a 22. Uložilo sa.

23. Farár (...) ¹⁶ nemá žiadne.

24. Obrady v misále a rituál a iné cirkevné obrady riadne vie a vykonáva.

25. Svojich predstavených poslúcha.

26. a 27. a 28 Nič

29. Patronátne právo má z kráľovskej donácie najjasnejšia rodina Csaky.

30. Nič

31. Príjmom farára je desiatok z pozemkov zvaných Mecsdelovskiego(?), Dravecckekeho (?) a Hlacsenburga (?), ale desiatok zo zlatého poľa patrí najjasnejšiemu pánovi spišskému prepoštovi, za ktorý

¹³ Pozn.: gr. = z nem. Groschen groše (uhorská strieborná minca).

¹⁴ Pozn.: poplatky za štólu = za cirkevné úkony.

¹⁵ Pozn.: fl. = flóreny (uhorské zlaté mince).

¹⁶ pozn.: text je nečitateľný.

od nepamäti dostáva každoročne 36 fl., iných 36 fl. kaplnke vo Štvrtku. Tak aj vo vyššie uvedených državách Smižany (Szmisán) a Mečedelőviek (Mecsfalva) dostáva menovaný prepošť zo zlatých polí za desiatok 42 fl. K tejto fare majú otcovia polia a lúky troch (...) ⁷¹ alodium záhradu na území Draviec, zeleninovú záhradu (...) ⁸, almužny a iné doplnkové platby za úkony.

32. Potvrďuje sa.

33. Bolo uložené.

34. Doložené bolo, že z dedín Machalovce a Čenčice, odkiaľ sa schádzajú obyvatelia na bohoslužby, má od jednotlivého šľachtica 1 gbel raže, 1 gbel ovsa a poplatky za úkony ako vyššie.

35. a 36. Nič.

37. Náboženstvo nastupuje podľa zakladacej listiny, čo sa týka ostatných lúk, uložilo sa ako v iných farnostiach. Sami sú rehoľníci aj farár, a tak nemajú stretý záujmov.

IV. hlava

Ohľadom rektora školy (v Spišskom Štvrtku)

Martin Rakošík, (Martinus Rakosik) katolík, má vyznanie viery, dobre sa správa, je svedomitý a poslušný. Jeho plat tvorí 1 gbel raže a jeden gbel ovsa od každého sedliaka ako aj želiara, peniaze za spev a ofery, ¹⁹ v Machalovciach a Čenčiciach, kde nie je kostol, od každého obyvateľa 1 gbel raže, 1 gbel ovsa, od gvardiána konventu 6 gbelov raže, 6 gbelov ovsa a raňajky v nedeľu, od udržiavania hodín mu dávajú ..., predtým mal dozor nad spodnou časťou veže a sklodom, slobodné kráľovské mesto Levoča žiada, aby sa to uviedlo do pôvodného stavu. V alódiu znamenitého pána Imricha Mattyasovského je 25 duší katolíckych, vo filiálke Vlkovciach 78, z ktorých sú dve luteránske.

¹⁷ pozn.: text je nečitateľný.

¹⁸ pozn.: text je nečitateľný.

¹⁹ ŠAPO, SpA-LE, f.: Spišské biskupstvo, oddelenie Kanonické vizitácie, Peltzova vizitácia 1731, s. 132.

Vizitácia Dravce, filiálka farnosti Spišského Štvrtku:

I. hlava

1. Kostol je murovaný, celý pod oblúkom, veľmi starobyľý, zasvätený bol vraj sv. Alžbete, iní vravia, že sv. Antonovi veľkému opátovi. Pri kostole vidno ruiny kláštora sv. Antona opáta, ku ktorému podľa tradície vraj na základe fundácie náležali okolité dediny, ale žiadne písomné doklady sa nezachovali. Má 4 oltáre, sv. Antona opáta, 2. Blahoslavennej panny Márie, 3. Sv. Mikuláša, 4. zachovaný len z časti, všetky boli poškodené.

2. Kostol je udržiavaný v čistote. Veľký oltár ja vybavený troma prikrývkami.

3. Krstiteľnica a (...) ²⁰ sú udržiavané v čistote, spovedelnica nie je žiadna, sakristia je v dobrom poriadku.

4. Kostol bol založený nejakým mocným dobrodincom, veno z tejto základiny sa roztratilo v čase prevratov nekatolíkmí, má však polia, a tieto 1 w Kosii hochs.(?) na 4 gbely zrna, Napriusaveg (?) Dolu pred wčelniken, na 3 gbely zrna, Na rovny na 6 gbelov, žiadne lúky.

5. Prijem z týchto polí je neistý, pristupujú almužny a zbožné ofery. V hotovosti má 30 fl, v dlhoch má u pána Jána staršieho Görgeya 7 fl. 10 gr., za med 5 fl. 40 gr., tiež u nástupcov pána Žigmunda Draveckého 7 fl. 31 gr., nástupcov pána Martina Görgey 10 fl. 26 gr. , u Juraja Görgeia 4 fl., u Novi Sellar 18 fl., u Welkovsky 2 fl., u Guretova Swelkovicz 1 fl., u Jakuba Welkovského 33 fl. h. gr. 36. Sú aj iné dlhy, o ktoré sa má farár postarať, aby boli vybrané. Výdavky má s dvomi, a síce dva z týchto (...). ²¹

6. Má nasledovné vybavenie: strieborný pozlátený kalich s paténou.

7. 3 kazuly, 4 alby s humerálmi, 5 hodvábnych rúšok, 4 korporále, 2 burzy, 2 plášte, 7 purifikatórii, 16 stužíek, 8 prikrývok, 2 predné prikrývky oltára, 4 obrusy, 2 zástavy, 2 veľké zvony, 1 zvon na oznamovanie, 1 misál, 7 rituálov, nádoby na olej používané ako ciborium, cínové nádoby, jeden zvonček, 1 nádoba na sväté tekutiny.

²⁰ pozn.: text je nečitateľný.

²¹ pozn.: text je nečitateľný.

8. Velebná sviatosť sa uchováva na slušnom mieste, ostatné sa potvrdzuje.

II. a III. hlava

Ohľadom farára, fary a jeho príjmov:

1. Farár je ten istý ako v materskom zbore vo Štvrtku, slúži v Machalovciach.

2. kde sa nachádza 248 duší, z ktorých je 15 nekatolíkov, po druhé slúži v Čenčiciach, kde je 91 duší, z nich 3 luteránske, v týchto dedinách nie je kostol.²²

V Dravciach sa nachádza 301 duší, z ktorých je nekatolíkov 36, obrátené 3, Dorota Bathová, Ivan Sutray, Pavol Szlama.

3. Farár sa dobre správa, je svedomitý vo vykonávaní farských povinností, nie je na neho žiadna sťažnosť.

4. a 5. Nič.

6. a 7. Nič.

8. Farár slúži (...) ²³ omšu. Plat za svätoslužbu je 36 gr, štolárne poplatky: za krst 12 gr., za vôdzku 12 gr., za sobáš 1 fl., za ohlášky 36 gr., za pohreb 1 fl., za kázeň 1 fl., za svätoslužbu 36 gr., v ostatnom podľa dohody, od cudzích ľubovoľné poplatky.

Čo sa týka ostatných bodov, ako v materskej farnosti vo Spišskom Štvrtku.

29. Patronátne právo majú mnohí šľachtickí páni Matyasovsky, Desossy, Draveczyk a Görgei.

30. Nič.

31. Príjem farára tvorí desiatok z prediálnych pozemkov pánov šľachticov, z ostatných pozemkov väčšiu časť desiatku dostáva Spišská kapitula, takisto od celej sedliackej usadlosti má 1 kopu raže, 1 kopu pšenice, 1 snop jačmeňa, ale len vtedy, ak osejú pôdu. Želiari neodvádzajú nič. Polia má do výnosu 34 gbelov. Na prvom pozemku Wlagra-malas (?) 2 gbely, 2. Na Stialice (?) 3 gbely, Na Plumcech (?) Harbhorts (?) na Kdyhonye (?) 4 gbely. Na druhom pozemku Pod hrušku 1 gbel,

²² ŠAPO, SpA-LE, f.: Spišské biskupstvo, oddelenie Kanonické vizitácie, Peltzova vizitácia 1731, s. 133.

²³ pozn.: text je nečitateľný.

smerom na Bitrocpii (?) Studnyicze 1 gbel, Pod hajom 2 gbely, Konec haja za 4 gbely. Na treťom pozemku w biczru (?) 4 gbely, Nasateruthoch (?) 1 gbel, Nadmekeg pate htranye (?) pol gbelu, item Wiszy Putygate (?) do Leukoveleidu (?) 2 gbely. Tiež má lúku na Bukovinyi má 1 zeleninovú záhradu, v dedine má tiež farský pozemok spolu so záhradou. Patria mu aj ofery.

Čo sa týka ostatných bodov, sú ako v materskom zbore.

IV. hlava

Ohľadom rektora školy

Rektorom v škole je Ondrej, katolík, vyznanie viery stratil, dobre sa správa, dobre žije, je poslušný a svedomitý. Jeho plat bol kedysi od pospolitosti 40 gbelov raze, teraz len 25 gbelov raze a od každého sedliaka jedna fúra dreva, tretina z offer. Mal vraj kedysi jednu záhradku náležiacu k škole, ktorú teraz užíva pán Juraj Görgey, ohľadom tejto záhrady prostredníctvom vyšetrovania vyvstane problém na rozhodnutie. Takisto má od každého komposesora a od miestnych obyvateľov za zvonenie proti búrke jeden snop obilia. Má tiež peniaze od spevu a zo štolárnych príjmov a iné malé doplnky.²⁴

Kanonická vizitácia uvádza aj ďalšie informácie:

K tomu pristupujú filiálka v Machalovciach, ktorý nemá žiaden kostol, duší sa tu nachádza 243 katolíkov a 15 nekatolíkov. V Čenčiciach je 91 katolíckych duší a iba 3 nekatolícke, ich farár nemá iný plat okrem štóly, poplatkov za úkony.²⁵

Zhrnutie

V roku 1730 požiadal ostrihomský arcibiskup Imrich Esterházy panovníka Karola III., aby mu dovolil vykonať vizitáciu v Spišskom prepoštvu. Panovník svoje povolenie vydal, a tak arcibiskup Esterházy nariadil súpis duší kolegiátneho kostola sv. Martina ako aj vo

²⁴ ŠAPO, SpA–LE, f.: Spišské biskupstvo, oddelenie *Kanonické vizitácie*, *Peltzova vizitácia 1731*, s. 134.

²⁵ ŠAPO, SpA–LE, f.: Spišské biskupstvo, oddelenie *Kanonické vizitácie*, *Peltzova vizitácia 1731*, s. 130.

filiálnych kostoloch. Vizitácia sa mala však vykonať aj v slobodných kráľovských mestách, v Provincii XI spišských miest, v VII spišských konfraternitách a aj v gréckokatolíckych unitárskych kostoloch.²⁶

1. Pred začatím vizitácie boli vydané inštrukcie dištriktuálnym dekanom a ich prostredníctvom farárom, ktorí si mali na ne pripraviť odpovede. Táto vizitácia má veľmi podrobné rozpracované „puncta“, ktorých bolo viac než sto. Preto boli rozdelené do piatich hláv. Vizitovaných bolo 141 farností a filiálok. Otázky prvej hlavy sa týkali kostola, jeho stavebného stavu, jeho inventára a príjmov. V druhej hlave sa zisťovali informácie ohľadom fary, farnosti a príjmov. Nachádzajú sa v nej podrobné údaje o farárovi a zároveň sú tu dôležité údaje, ktoré sa týkajú počtu obyvateľstva podľa vierovyznania. Tretia hlava je venovaná reholiam, rehoľníkom a ich celkovému pôsobeniu na území Spišského prepoštstva. Štvrtá rozoberá pôsobenie učiteľa v obci, jeho vzdelania, vierovyznania, bezúhonnosti a pod. V piatej hlave sú položené otázky, ktoré sa týkajú evanjelických kazateľov v artikulárnych miestach.²⁷
2. Vizitácia uvádza fundátora Kaplnky Nanebovzatia Preblahoslavenej Panny Márie takto: *na južnom boku má krásnu a nákladnú kaplnku, starodávne vzácne dielo z tesaného kameňa, ktorá je spojená s kostolom, založenú nebohou Žofiou Zápoľskou, grófkou z Tešína, kaplnka je dvojité, a totiž horná a dolná s vchodom zo samotného kostola, zasvätená cti Nanebovzatia Blahoslavenej Panny Márie*. Je dôležité na tomto mieste spomenúť, že s oslovením Hedvigy Tešínskej ako Žofia („*Sophiam quondam Zapollyay ducissam Tsesiniensem*“) sme sa nikde nestretli, rovnako nevieme o tom, že by išlo o nejaké jej familiárne oslovenie, resp. druhé meno. Tak tiež nevieme o príbuznej Žofii Zápoľskej v genealógii rodu

²⁶ KAMENICKÁ, M.: *Kanonické vizitácie na Spiši ako historický prameň*. Diplomová práca. Bratislava, 1972, s. 39-40.

²⁷ BIZOŇOVÁ, M.: *Kanonické vizitácie na Spiši v 17. a prvej polovici 18. storočia ako historický prameň*. In CHOVANEC, M. – SIPKO, J. (eds.): 6. študentská vedecká konferencia : Zborník príspevkov. Prešov 2010, s. 467-468.

v tomto období. Hoci vizitácie boli dôkladné najmä čo sa týka majetku, resp. opisu majetku. Aj v dobových prameňoch sa stávalo, že autor nazýval osobu, ktorá bola jeho súčasníkom, iným menom (napríklad – Ján Dernschwam nazýva Barboru Zápoľskú, poľskú kráľovnú, Katarínou, hoci išlo o všeobecne známy fakt). Preto sa skôr nazdávame, že ide o omyl.

3. Príjmy farára kostola (*parochus*) a kňazom (správcom) kaplnky (plebanus) má nájomný vzťah. Je to ešte pozostatok toho, kedy kaplnka patrila len katolíkom a kostol luteránom. Vtedy mala kaplnka vlastného duchovného správcu a vlastný príjem. Ako vtedajší farár je uvedený Vavrínek Rejszo (sic.), ale správca kaplnky tam nie je uvedený. Príjmy kaplnky sa vyvodzujú z fundačnej listiny. Ide o *zakladáciu listinu vydanú v meste Rajka, dňa 6. júla v roku 1674*. Nepoznáme vydavateľa tejto zakladacej listiny.
4. Čo sa týka konfesionalnej štruktúry obyvateľstva farnosti Spišský Štvrtok je stav vierovyznania nasledujúci: *Duši má 780, luteránskych 103, obrátené dve, jeden Žid z Polyatiov, druhý Jakub Lenard. Odpadlicke duše žiadne.*
5. Čo sa týka konfesionalnej štruktúry obyvateľstva pre filiálku Dravce bol stav tento: *V Dravciach sa nachádza 301 duší, z ktorých je nekatolíkov 36, obrátené 3, Dorota Bathová, Ivan Sutray, Pavol Szlama.*
6. *K tomu pristupujú filiálka v Machalovciach, ktorý nemá žiaden kostol, duši sa tu nachádza 243 katolíkov a 15 nekatolíkov. V Čenčiciach je 91 katolíckych duší a iba 3 nekatolícke, ich farár nemá iný plat okrem štóly, poplatkov za úkony.*
7. Ďalej kanonická vizitácia uvádza, že: *V alódiu znamenitého pána Imricha Mattyasovského je 25 duší katolíckych, vo filiálke Vlkovciach 78, z ktorých sú dve luteránske.*
8. Minoritský kronikár zaznamenal aj tieto udalosti z tohto obdobia týkajúce sa farnosti Spišský Štvrtok:
 - 1735 „Kostol a veža je pokrytá šindľami.“²⁸

²⁸ AOFM-LE, KOFM-SpŠ 1750, s. 265.

- 1735 „Kostol, ktorý bol kedysi pod oblúkom postaveným na dvoch stĺpoch, dostal za luteránov tabuľový strop a stĺpy boli odstránené. Teraz sa odstránil tabuľový strop a obnovil sa pôvodný oblúk.“
- 1737 „Položené sú základy nového konventu.“²⁹
- 1739 Nová budova konventu bola pokrytá škridlicami.³⁰
- 1745 „Zaobstaral sa oltár sv. Antona pre ľavú stranu kostola, takisto murovaný chór a pod chórom oltár Ukrižovaného a pri tomto oltári krstiteľnica, takisto dve krypty, jedna pod sanktuárium a druhá pod sakristiou, nakoniec boli lavice ozdobené špirálovitými oválmi.“
- 1746 „Najvznešenejšia cisárovná Mária Terézia potvrdzuje pôvodnú základinu a súhlas cisára Leopolda.“
- 1747 Prebiehala rozsiahla oprava kostola a kaplnky Nanebovzatia Blahoslavenej Panny Márie.
- 1747 „Najjasnejšia pani grófka Rozália Pethö dala urobiť nový oltár v hornej kaplnke Nanebovzatia Blahoslavenej Panny Márie, v strede oltára ponechala starý obraz Blahoslavenej Panny Márie.“
- 1747 „Prvého októbra bol tento kostol vysvätený najjasnejším a ctihodným pánom Alexandrom Máriássym, sremským biskupom a spišským prepoštom.“
- 1752 „Pozlátý bol oltár sv. Antona a sv. Kríža pod chórom.“³¹

Záver

Peltzova vizitácia z roku 1731 okrem iného poskytuje informácie ohľadne stavu rekatolizácie na Spiši. Podľa nej malo na Spiši 43,32% obyvateľstva luteránske vierovyznanie, 42,13% obyvateľstva rímskokatolícke vierovyznanie a 7,07% gréckokatolícke vierovyznanie, čo nám svedčí o napredovaní rekatolizácie a jej narastajúcich úspe-

²⁹ AOFM-LE, KOFM-SpŠ 1750, s. 267.

³⁰ ŠAPO SpA-LE, f.: SŽ, sign.: 87/1739, inv. č.: 510.

³¹ AOFM-LE, KOFM-SpŠ 1750, s. 267.

choch.³² Kanonické vizitácie považujeme za jeden z hodnoverných historických prameňov pri výskume dejín najmä pri zisťovaní zloženia vierovyznania obyvateľstva posudzovaného územia a obdobia.

BIBLIOGRAFIA

ARCHÍVNE PRAMENE

Archív Biskupského úradu v Spišskej Kapitule (ABÚ – SpK),
ŠAPO, SpA–LE, archívny fond (f): Spišské biskupstvo (SpB), oddelenie: Kanonické vizitácie (KV), *Peltzova vizitácia 1731*.
ŠAPO SpA–LE, f.: SŽ, sign.: 87/1739, inv. č.: 510.
Archív minoritov v Levoči (AOFM – LE),
AOFM–LE, Kronika 1750: *PROTOCOLLUM Conventus Qvintofoensis Ad B. M. V. in Coelos Assumptam Ordinis Fratrum Minorum S.P.N. Francisci Conventualium, Provinciae s. Elisabeth per Hungariam, Transylvaniam, Partesque, adnexas Constitutum Anno 1750*.

KNIŽNÉ PUBLIKÁCIE: EDÍCIE, MONOGRAFIE A ZBORNÍKY

BIZOŇOVÁ, M.: *Kanonické vizitácie na Spiši v 17. a prvej polovici 18. storočia ako historický prameň*. In: CHOVANEC, M. – SIPKO, J. (eds.): 6. študentská vedecká konferencia : Zborník príspevkov. Prešov 2010, s. 467 – 462.
BIZOŇOVÁ, M.: *Rekatolizácia na Spiši a konfesijná štruktúra jeho obyvateľstva vo svetle kanonických vizitácií*. In *Historia Ecclesiastica*, ročník III. 2012, č. 1, s. 96-109, ISSN 1338-4341.
BUCKO, V.: *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomu do r. 1564*. Bratislava 1939, 327 s.
HRADSKÝ, J.: *A XXIV királyi plébános testvérülete és a reformáció a Szepességen*. Miskolcz, 1895, 381 s.
KAMENICKÁ, M.: *Kanonické vizitácie na Spiši ako historický prameň*. Diplomová práca. Bratislava, 1972, 90 s.
LABANC, P. – GLEJTEK, M.: *Spišské prepošstvo na prelome stredoveku a novoveku I. Príspevok k náboženským dejinám Spiša*. Trnava; Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku v spolupráci s Filozofickou fakultou Trnavskej univerzity v Trnave, 2015, 101 s. ISBN 978-83-7490-879-5.
MATOVČÍK, A. (ed.): *SLOVENSKÝ BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK IV. ZVÄZOK M – Q*. Martin : Matica slovenská, 1990, 562 s. ISBN 80-7090-070-9.

³² BIZOŇOVÁ, M.: *Rekatolizácia na Spiši a konfesijná štruktúra jeho obyvateľstva vo svetle kanonických vizitácií*. In *Historia Ecclesiastica*, ročník III. 2012, č. 1, s. 96-109.

Pútnik a jeho duchovná formácia s dôrazom na mariánske pútnické miesto Klokočov

Marek Krištof

Abstract: *In the article we explicate the key terms of the researched issue namely pilgrimage, pilgrim and pilgrimage site. We are able to characterise pilgrim and pilgrimage site. The preparation of the pilgrimage is shown in detail. We approach the exceptionality of Virgin Mary in Christian's life. We are describe the Marian pilgrimage site – Klokočov.*

Key words: *Pilgrimage. Pilgrim. Pilgrimage site. Marian pilgrimage site. Klokočov.*

Úvod

Každý človek sa počas svojho života vedome alebo nevedome stáva pútnikom; hľadá, skúma, pýta sa, napreduje, verí, kráča vpred. „Cirkvev «napreduje vo svojom putovaní, prenasledovaná svetom a potešovaná Bohom, hlásajúc Pánov kríž a jeho smrť, kým on sám nepríde (porov. 1 Kor 11, 26)». A sila vzkrieseného Pána ju posilňuje, aby trpezlivosťou a láskou premáhala svoje vnútorné i vonkajšie trápenia a ťažkosti a aby verne, i keď zatiaľ nedokonale zjavovala svetu jeho tajomstvo, kým sa na konci časov nezjaví v plnom svetle“ (LG 8). Človek hľadá ďalšie cesty, vďaka ktorým je jeho život plnohodnotnejším a „duchovne sladším“. Jednou z ciest je putovanie, počas ktorého nachádza a odкрýva odpovede na mnohé otázky. Púť pre veriaceho človeka v priebehu dejinného vývoja stále ponúkala a ponúka vieru.¹ Tú nemožno nijakým iným spôsobom získať, iba ju prijať ako nezašlúžený Boží dar.² Púte sprevádzali človeka od nepamäti na všetkých stupňoch kultúrneho a civilizačného vývoja, aj keď sa ich vonkajšia

¹ „Viera a modlitba. Keď ráno išli popri figovníku, videli, že vyschol od koreňa. Tu sa Peter rozepamätal a povedal mu: «Rabbi, pozri, figovník, ktorý si preklial, vyschol.» Ježiš im na to povedal: «Majte vieru v Boha»“ (Mk 11, 20 – 22).

² Porov. PETRÍK, L.: *Homiletika (nielen) pre gréckokatolíkov*. Vybrané kapitoly zo základnej homiletiky. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka bohoslovecká fakulta, 2013. s. 11.

podoba menila v závislosti od historických, spoločenských a politických podmienok. Púte mali vždy určitý smer a konkrétny cieľ. Svätý Augustín už na začiatku 5. storočia nazval človeka pútnikom *homo viator*, ktorý putuje do iného sveta. Kde je človek, tam sa vydáva na cestu *homo viator*. Človek potrebuje mať jasne definovaný zmysel života; neustále hľadá niečo alebo „Nieкого“, čo alebo Kto naplní radosťou a plnosťou jeho život. Púť poskytuje silný duchovný zážitok; človek viac ako inokedy spoznáva Boha a Matku Božiu.

Dôležitú a špecifickú úlohu v dejinách ľudstva zohrávajú pútnické miesta, v rámci ktorých sa vyčleňujú mariánske pútnické miesta. Ľudia sa od nepamäti vinuli a obracali k Nebeskej Matke, ktorú buď prosili o pomoc alebo naopak jej ďakovali za prijaté milosti. Mnohí mladí a starší aj dnes putujú za Matkou Božou na mariánske pútnické miesta doma a vo svete. Tieto milostivé miesta sú živé a preplnené mariánskou úctou, osobnou zbožnosťou a mariánskou skúsenosťou pútnika.

Charakteristika pojmov púť, pútnik, pútnické miesto

Kľúčovým pojmom interpretovanej problematiky je púť. Tento termín označil J. Komorovský ako individuálne alebo kolektívne putovanie na miesta sakrálnnej povahy. Návšteva svätého miesta je spoločná starozákonným a iným kultúram. V kresťanskej kultúre sa javí v slávení svätej omše pri hroboch svätcov a ľudským putovaním k milostivým miestam.³ Interpretovaný termín púť je možné definovať v dvojakom chápaní:

- v širšom zmysle slova ide o celoživotnú snahu putovania do nebeskej vlasti, do večnosti. „A večný život je v tom, aby poznali teba, jediného pravého Boha, a toho, ktorého si poslal, Ježiša Krista (Jn 17, 3).“ „Celý kresťanský život je ako veľké putovanie do domu Otca, ktorého nepodmienenú lásku ku každému ľudskému stvoreniu, ale najmä k «stratenému synovi» objavujeme každý deň (porov. Lk 15, 11 – 32). Také putova-

³ Porov. KOMOROVSKÝ, J. a kol.: *Religionistika a náboženská výchova*. Terminologický a výkladový slovník. Bratislava : F. R. & G., 1997. s. 281.

nie zachycuje vnútro osoby a rozširuje sa potom na celé spoločenstvo veriacich, aby sa konečne rozšírilo na celé ľudstvo.“⁴

- v užšom význame je to konkrétna návšteva pútnického, sakrálného, milostivého, pamätného miesta, na ktoré veriaci so zvláštnou dôverou putujú, aby získali Božie milosti.⁵ Cesta, to nie je len geografický termín, ale poukazuje na ľudské činy, spôsob života a zameranie na cieľ.⁶

Každá zrealizovaná púť plní niekoľko rozmerov:

- *eschatologický rozmer* (putovanie k svätyni je podobenstvom cesty do večnosti),
- *rozmer pokánia* (cesta obrátenia, vyznania hriechov a zrieknutia sa zlého),
- *sviatočný rozmer* (je príležitosťou spoznať iných ľudí),
- *kultový rozmer* (pútnik chce Bohu ponúknuť svoje srdce a vykonáva úkony kultu),
- *apoštolský rozmer* (pútnik nasleduje po stopách Ježiša a apoštolov),
- *rozmer spoločenstva* (pútnik s inými vytvára jedno spoločenstvo viery a lásky).⁷

Ďalšími nosnými termínmi sú *pútnik* a *pútnické miesto*. Pojem *pútnik* je synonymom k slovu *pilger* (v nemeckom jazyku), *pélerin* (francúzskom jazyku), *pilgrim* (v anglickom jazyku), etymologicky *pelegrinus* (v latinskom jazyku), *ide o cudzinca, ktorý žije mimo vlast, kde má svoje občianske práva*. Stať sa pútnikmi znamená vydať sa hľadať niečo alebo lepšie povedané Niekoho, kto nás neodrádza od života, ale naopak, dáva nám príležitosť objasniť ho novou láskou v plnosti úžasu nad znovu nájdenou krásou.⁸

4 JÁN PAVOL II.: *Tertio millennio adveniente*. Dostupné na: <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/tertio-millennio-adveniente/>, čl. 49, (03.12.2016).

5 Porov. KOMOROVSKÝ, J. a kol.: *Religionistika a náboženská výchova*. Terminologický a výkladový slovník. Bratislava : F. R. & G., 1997. s. 281.

6 Porov. DORMAN, R.: Pritomnosť Panny Márie v kňazskom živote a službe. In: ŠURÁB, M. a kol.: *Aspekty mariánskej úcty*. Nitra : Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2011. s. 99.

7 Porov. Spiritualita putovania. In: DANCÁK, F.: *Pútnické miesta sveta*. Prešov : Petra, 2012. s. 98 – 100.

8 Porov. DANCÁK, F.: *Pútnické miesta sveta*. Prešov : Petra, 2012. s. 5.

Pútnické miesto F. Dancák definuje ako miesto „*duchovného prameňa veriaceho človeka, ktorý hľadá vhodné prostriedky na to, aby bola jeho viera aj v tejto modernej dobe naozaj živá, pevná a stála.*“⁹ Pútnické miesta sa viažu buď na život Ježiša Krista alebo Panny Márie, alebo svätých. Pútnické miesto je výrazom sprítomnenia posvätného javu v určitom presne vymedzenom priestore. Vzniká premietnutím náboženských predstáv spojených s výnimočnými udalosťami, v ktorých je prítomnosť a sila nadprirodzenej moci vnímaná a pociťovaná intenzívnejšie než na inom mieste a v inom priestore.

O dôležitosti pútnických miest ako klenotu ľudovej zbožnosti hovorí aj Svätý Otec František. „*Ako veľmi potrebujeme pútnické miesta pre každodenné napredovanie Cirkvi! Sú miestom, kde sa náš ľud ochotne zhromažďuje, aby vyjadril svoju vieru v jednoduchosti a podľa rozličných tradícií, ktoré sme si osvojili už od detstva. V mnohých ohľadoch sú naše pútnické miesta nenahraditeľné, pretože udržiavajú živou ľudovú zbožnosť, obohacujúc ju o istú katechetickú formáciu, ktorá podporuje a posilňuje vieru a súčasne živiak svedectvo lásky.*“ Na pútnickom mieste sa má každý cítiť ako doma, „*ako dlho očakávaný člen rodiny, ktorý sa konečne vrátil domov*“, uvádza Svätý Otec. Ako ďalej dodáva, ľudia prichádzajú na pútnické miesta z rozličných, nielen náboženských dôvodov, a práve zakúsená pohostinnosť im pomáha otvoriť svoje srdce milosti. „*Je treba brať do úvahy aj to, že mnohí ľudia navštívia pútnické miesto preto, že to patrí k miestnej tradícii, niekedy pre atraktivnosť jeho umeleckých diel alebo preto, že leží vo veľmi krásnom a pôsobivom prírodnom prostredí. Títo ľudia, keď sa im dostane privetivé prijatie, stávajú sa ochotnejšími otvoriť si srdce a nechať ho stvárňovať milosťou. Priateľská atmosféra je úrodným zrnkom, ktoré naše pútnické miesta môžu zasiať do pôdy, ktorú predstavujú pútnici, dovoľujúc im znovuobjaviť tú dôveru v Cirkev, ktorá neraz mohla byť sklamaná zakúsením ľahostajnosti.*“¹⁰

V súčasnosti sa zaznamenáva znovuobjavenie púti u ľudí rôzneho veku, pohlavia, rasy, povolania a poslania. Iba do katolíckych pútnic-

⁹ DANCÁK, F.: *Pútnické miesta sveta*. Prešov : Petra, 2012. s. 5.

¹⁰ Porov. Pápež František: *V pútnickej svätyni sa má každý cítiť ako doma*. Dostupné na: <https://www.vaticannews.va/sk/papez/news/2018-11/papez-frantisek-v-putnickej-svatyni-sa-ma-kazdy-citiť-ako-doma.html> (16.01.2020).

kých miest s medzinárodným dosahom každoročne putuje viac ako 200 miliónov pútnikov.¹¹

Vznik a vývoj mariánskeho pútnického miesta Klokočov

Jedným z mnohých po celom Slovensku rozosiatych mariánskych pútnických miest je aj dedina pod Vihorlatom pri Zemplínskej širave Klokočov. Prvé správy o tejto obci sú zaznamenané v historických dokumentoch z roku 1358.

História vzniku mariánskeho pútnického miesta sa viaže k udalosti slzenia ikony Božej Matky v roku 1670, keď inoverecké povstalecké vojská stáli pred Michalovcami.¹² Vtedy sa ľud zhromaždil v chráme a pred ikonou Bohorodičky prosil o pomoc a ochranu. Zázrak slzenia videli nielen obyvatelia Klokočova, ale aj heretické vojsko. Vojaci strhli obraz na zem, potupovali ho a prerezali nožom. Jeden z vojakov kopijou prebodol ikonu a z očí Panny Márie ešte silnejšie začali padať slzy. Keď to videli vojaci, jedni pokľakli na kolená a iní utiekli.¹³ Vojaci na druhý deň chrám podpálili, ale ikona zostala nepoškodená. Zachránil ju kalvínsky dôstojník, ktorý ju previezol do Prešova na Magistrát.¹⁴

V roku 1676 zázračnú ikonu preniesla na svoj hrad do hradnej kaplnky do Mukačeva Žofia Bátoryová, manželka Františka I. Rákociho. Po jej smrti v roku 1680 ikonu získala hradná pani Helena Zrínska, manželka Imricha Tököliho. Odtiaľ sa pravdepodobne dostala v roku 1688 do Viedne; v roku 1692 bola odvečnená do mesta Izmit v dnešnom Turecku. Po smrti Imricha Tököliho sa v roku 1705 na príkaz Františka II. Rákociho opäť dostala do hradnej kaplnky v Mukačeve. Po dobytí hradu cisárskym vojskom v roku 1711 bola ako vojnová

¹¹ Porov. Mariánska úcta a jej význam v symbolike Cirkvi. In: *Sprievodca. Svätomariánska púť. Svetlo z východu*. Rzeszow : Wydawnictwo Compass, 2019. s. 8.

¹² Porov. HOSPODÁR, M.: Ochrankyňa Zemplína. In: KOPRIVŇÁKOVÁ, J. (ed.): *Mariánske pútnické miesta Prešovskej gréckokatolíckej metropolie*. Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2008. s. 41.

¹³ Porov. ŽEŇUCH, P.: Obraz klokočovskej Matky Božej ako svedectvo Božej prítomnosti. In: *Gréckokatolícky kalendár 2020. V brázde Metodovej*. Košice : Vydavateľstvo Spolku sv. Cyrila a Metoda v Michalovciach, 2019. s. 68 – 74.

¹⁴ Porov. ŽEŇUCH, P.: *Medzi východom a západom. Byzantsko – slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*. Bratislava : Veda, 2002. s. 112 – 113.

korisť odvezená do Viedne. Predpokladá sa, že vo Viedni sa nachádza historický originál klokočovskej ikony.

Čo sa týka kópií klokočovskej ikony, je to historicky rozvetvené. Mária Terézia nariadila namaľovať kópiu, ktorá v roku 1769 bola prevezená do Prešova. Na magistráte v Prešove bol tento obraz až do roku 1907. Odtiaľ ho získal vtedajší prešovský gréckokatolícky biskup ThDr. Ján Vályi (1882 – 1911). Umiestnil ho na oltár v biskupskej kaplnke svojej rezidencie. Ďalší osud pôvodného obrazu je neznámy. Pravdepodobne sa nachádza v niektorom viedenskom kostole alebo v múzeu.¹⁵ Na podnet Emanuela Rojkoviča, profesora náboženstva v Užhorode, namaľoval roku 1904 Max Kurz, profesor prešovského gymnázia, kópiu prešovského obrazu. Táto kópia je umiestnená v sakristii užhorodského katedrálneho chrámu. Z duplikátu v biskupskej kaplnke boli v roku 1904 urobené dve kópie. Ďalšie kópie boli vyhotovené v roku 1991, 2002 a ikona v Hamiltone v Kanade.¹⁶ Vernou kópiou prešovského obrazu je aj ikona v klokočovskom pútnickom chráme. Táto ikona sa hodnotí ako najvýstižnejšia a najkrajšia.¹⁷

Obrovský význam pre farnosť malo slávnostné vystavenie ikony v klokočovskom chráme. Stalo sa to základom tradície odpustovej slávnosti, ktorá už pred prvou svetovou vojnou lákala do obce každoročne veľké množstvo pútnikov. Po roku 1904 sa klokočovská cerkev stala „strediskom mimoriadneho prejavu zbožnosti, kde sa nachádza mnoho tisíc ľudí, gréckokatolíkov i rímskokatolíkov“.¹⁸

Motív matky ako ochrankyne, matky plačúcej, prosiacej, ale aj zúfalej, potrestanej, poníženej je známy už od najstarších antických čias (napr. plač matky Nioby, plač Ráchel). Bohorodička v rôznych legendách, v literárnych útvaroch (Choždenije Bogorodici vo Ad, poľskej Bogurodzici) a v paraliturgickej tvorbe piesní v karpatskej oblasti je zobrazená motívom plaču za všetkých utrápených ľudí.

¹⁵ Porov. *Náčrt histórie klokočovskej ikony*. Klokočov : Gréckokatolícky farský úrad v Klokočove, 1992.

¹⁶ Porov. HOSPODÁR, M. – ŽEŇUCH, P.: *Ochrankyňa Zemplína*. Košice : Gréckokatolícky apoštolský exarchát, 2007. s. 17.

¹⁷ Porov. *Náčrt histórie klokočovskej ikony*. Klokočov : Gréckokatolícky farský úrad v Klokočove, 1992.

¹⁸ Porov. KÓNYA, P. (ed.): *Dejiny Klokočova*. Klokočov : Obecný úrad Klokočov, 2005. s. 141.

Plač Matky a zázrak ikony spojený s nevysvetliteľným útekom heretikov z chrámu a mesta sa považuje za prejav ochrany Bohorodičky. Víťazom v takomto chápaní nie je človek, ale Boh zastúpený Máriou. Podľa F. Wollmana uvádzaný motív slzenia ikony korešponduje s barokovým mysticismom, keď sa po nepokojoch a vojnách vnímaných ako trest za hriechy očakáva vykúpenie.¹⁹ Literárny, kultúrny, spoločenský, historický proces v slovanskom svete na rozhraní renesancie a baroka odrážaný v duchovnej paraliturgickej spisbe v karpatskej oblasti je založený na tematickej komplexnosti vytvorenej na opakovaní motívov. Vzniká tak prepojenie religiózneho a formálneho, mystického a svetského.²⁰ Tým sa otvára priestor pre špecifické národné a etnické literárne prejavy.²¹

Výpovednou hodnotou o slzení ikony v Klokočove sú historické piesne z obdobia 17. – 18. storočia. Jednou zo známych piesní je Píseň o obrazi klokočevskom, ktorá podáva plač ikony Bohorodičky. Takisto hovorí o spálení chrámu v Klokočove a kraja maďarskými kurucmi. Autor v nej vyjadruje utrpenie ľudí a vyzýva k boju za vieru. Z historickej piesne sa tiež dozvedáme o prenesení obrazu do Mukačeva.²² Podľa doložených správ pieseň bola napísaná okolo roku 1683 neznámym autorom.²³ Je napísaná v cirkevno-slovanskom jazyku. Pieseň o obraze klokočovskom v roku 1886 objavil A. s. Petraševič²⁴ v chráme v obci Malý Lipník.²⁵

¹⁹ Porov. WOLLMAN, F.: Některé projevy sounáležitosti a součinnosti humanisticko-barokního rázu. In: *Slavia XXVI*. Praha, 1957. s. 84.

²⁰ Porov. WOLLMAN, F.: Některé projevy sounáležitosti a součinnosti humanisticko-barokního rázu. In: *Slavia XXVI*. Praha, 1957. s. 103 – 104.

²¹ Porov. ŽEŇUCH, P.: Niektoré motívy a paralely paraliturgickej tvorby v karpatskej oblasti a slovanský literárny kontext. In: *VARIA IV. Materiály z V. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra – Piesok 29.11. – 1.12.1995.)* Zost. M. Nábělková. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1996. s. 106 – 117.

²² Карпаторуське письменство XVII – XVIII. вв. Ін: ФРАНКО, І.: *Зібрання творів у 50 томах*. Т. 32. Київ : Наук. думка, 1981. с. 215.

²³ Porov. HOSPODÁR, M. – ŽEŇUCH, P.: *Ochrankyňa Zemplína*. Košice : Gréckokatolícky apoštolský exarchát, 2007. s. 27.

²⁴ Пісня про Віденщину 1683 р. Ін: ФРАНКО, І.: *Зібрання творів у 50 томах*. Т. 32. Київ : Наук. думка, 1981. с. 286.

²⁵ Porov. HOSPODÁR, M. – ŽEŇUCH, P.: *Ochrankyňa Zemplína*. Košice : Gréckokatolícky apoštolský exarchát, 2007. s. 27.

*Prisluchajsja kto iz boku i prismotri sja
Spravam Bozskim velikym i začudujsja,
Čto sja dīje na sem sviťi
A v uherskom poviťi.
Plakal obraz Prečistoj v Klokočevi,
Kotryj vsjatyj, postavlennyj v Mukačevi,
Hñiv Božyj sja čuvstvujet,
Obraz Panny lementujet.*

*Prez Kurucov cerkov spalena,
A uhorska všitka zemľa ispustošena:
Lehko toje bylo znati,
Že sja treba Boha bojati.²⁶*

Významný predstaviteľ ukrajinskej literatúry Ivan Franko vo svojej rozsiahlej tvorbe sa venoval aj problematike karpatoruského písomníctva v období 17. – 18. storočia, v rámci ktorého približuje a interpretuje *Pisňu pro Videnščynu 1683 roku* (ide o *Pieseň o obraze klokočevskom*). Pre ilustráciu z nej uvádzam ukážku.

ПЬСНЬ О ОБРАЗЕ КЛО(КО)ЧЕВСКОМ

Прислухай ся кто из боку и prismotri ся
справам бозским великим, и зачуди ся,
что ся дѣе на сем свѣтѣ
а в угерском повѣте.

Плакал образ пречистой в Клокочевѣ,
котры взяты, поставлены в Мукачеве,
Гньв божій ся гутует,
образ панны ляментует.

²⁶ Porov. HOSPODÁR, M. – ŽEŇUCH, P.: *Ochrankyňa Zemplína*. Košice : Gréckokatolícky apoštolský exarchát, 2007. s. 28.

Презь куруцов в Клокочеве церковь спалена,
а угорська вшитка земля испустошена:
легко тоє было знати,
же ся треба бога бояти.

Ото куруцы з лабанцами себе зганяют,
а лютціє орсаги квалтом отбирают;
брат на брата наступает,
сын отцеви смерть готуєтю

Хотяй кто из боку прійде, мусит признати,
же угерская земля добра была мати,
але злыя мала дѣти,
же не хотѣли в покою съдѣти.²⁷

Nielen v minulosti, ale aj v súčasnosti je Matka Božia Klokočovská centrom záujmu umeleckého a duchovného zobrazenia. Košický eparchiálny biskup, vladyka Milan Chatur, v roku 2012 zostavil Modlitbu za rodiny k Presvätej Bohorodičke v Klokočove, z ktorej uvádzame úryvok:

„Presvätá Bohorodička, ty si pred stáročiami uchránila náš ľud v ťažkých časoch od smrti a zničenia. Tvoj plač a tvoje slzy na ikone v chráme vystrašili nepriateľa a zahnali ho na útek. Zhliadni na slzy rodičov a počuj plač detí, ktoré sa nachádzajú v nebezpečí zničenia rodinného života a ďaleko od nich zažehň nepriateľa každej lásky a pokoja.

Uchráň naše rodiny pred rozpadom a prihováraj sa za tých, čo sú v zovretí duchovnej smrti, ktorá začína sebeckom a hriechom.

Ty si naša matka a ochrankyňa v ťažkých časoch, ktoré trvajú stále na tejto zemi, a rozličným spôsobom ohrozujú šťastný život rodín i budúcnosť ľudstva.

Prosíme ťa úprimne, ako matku, ktorá miluje svoje deti. Nedovoľ, aby ten, ktorému si ty posliapala hlavu svojou vernosťou Bohu a čis-

²⁷ Пісня про Віденщину 1683 р. Ін: Франко, І.: Зібрання творів у 50 томах. Т. 32. Київ: Наук. думка, 1981. с. 286 – 287.

totou srdca, šliapal po dôstojnosti rodiny, v ktorej vernosť manželov a čistota ich lásky je základom radosti a šťastia ich spoločného života...“²⁸

V súčasnosti mariánske pútnické miesto Klokočov patrí k vyhľadávaným pútnickým miestam na Slovensku. Pútnici si chcú uctiť a pobožkať ikonu Presvätej Bohorodičky a poprosiť ju o potrebné milosti pre každodenný život. Klokočovský zázrak slzenia ikony Matky Božej patrí k mnohým zázrakom a zjaveniam, ktorými Bohorodička prejavuje svoju pomoc a prítomnosť v ťažkých a zároveň dôležitých momentoch histórie ľudstva.

V tomto roku 2020 je od 4. januára v tomto mariánskom pútnickom mieste otvorená Jubilejná brána, ktorá je súčasťou osláv jubilejného roka 350. výročia zázraku slzenia ikony Presvätej Bohorodičky v Klokočove. Klokočov sa v roku 2020 chce stať miestom prijatia všetkých ľudí. Zároveň všetkým pútnikom, ktorí navštívia klokočovský chrám a splnia podmienky, budú udelené duchovné dobrá. Kvôli tejto slávnosti na 23 miestach východného Slovenska je rozmiestnených 23 veľkých billboardov – ikonických zobrazení Presvätej Bohorodičky z Klokočova. Podľa slov arcibiskupa Cyrila Vasiľa: „*Mária dnes neponúka svoje slzy, ale možnosť človekovi uprieť pohľad do jej očí.*“²⁹ Pri príležitosti spomínaného jubilea bol vytvorený Moleben ku Klokočovskej Bohorodičke gréckokatolíckym kňazom Markom Durlákom. Ten pripravuje aj Akatist a pieseň o Klokočovskej ikone, ktoré prvýkrát zaznejú počas púte s Klokočovskou ikonou v Ríme v júni tohto jubilejného roku. Počas tejto púte prijme 29. júna 2020 ikonu Presvätej Bohorodičky z Klokočova Svätý Otec František.³⁰ Všetky pripravované a uskutočnené aktivity pri príležitosti jubilea 350. výročia

²⁸ Porov. Modlitba za rodiny k Presvätej Bohorodičke v Klokočove. In: *Gréckokatolícky kalendár 2020. V brázde Metodovej*. Košice : Vydavateľstvo Spolku sv. Cyrila a Metoda v Michalovciach, 2019. s. 75.

²⁹ Porov. *V Klokočove otvorili jubilejnú bránu*. Dostupné na: <http://grkatke.sk/aktualita/-v-klokocove-otvorili-jubilejnu-branu> (16.01.2020).

³⁰ Porov. *V Klokočove otvorili jubilejnú bránu*. Dostupné na: <http://grkatke.sk/aktualita/-v-klokocove-otvorili-jubilejnu-branu> (16.01.2020).

slzenia ikony Presvätej Bohorodičky v Klokočove je možné sledovať aj na webovej stránke www.klokocov2020.grkatke.sk.

Záver

Každá púť má svoj historický kontext, dejiny vzniku, cieľ a účel cesty. Zo spirituálnej stránky každá púť je posilnením viery a Božieho ducha. Človek sa stáva citlivejším a empatickejším na Božie volanie, svoje srdce viac ako inokedy otvára Bohu a pozýva ho do svojho života. Námahy a vzniknuté prekážky putovania prevyšuje radosť z vytvoreného kresťanského spoločenstva, radosť z modlitby a najmä radosť z Božej blízkosti. Samotná púť predstavuje silný duchovný zážitok. Každá púť prináša ovocie, pretože na omilostených miestach sa pútnik môže hmatateľne stretnúť s Bohom a s jeho milosťami. Pútnické miesta sa chápu ako kontaktné body, ktoré označil sám Boh.³¹ Na pútnických miestach si pútnici uvedomujú, že životná púť každého človeka je udalosťou jednej cesty, ktorej završenie sa naplní vo večnosti. Každá púť plní eschatologický rozmer, rozmer pokánia, sviatočný rozmer, kultový, apoštolský a rozmer spoločenstva. Púť je jedna veľká modlitba.

Jednou z kategórií pútnických miest je mariánske pútnické miesto. Výskumy potvrdili, že zjavenia Matky Božej sa častejšie vyskytujú v obdobiach kríz a neistôt,³² kedy obavy z budúcnosti v ľudských srdciach vyvolávajú túžbu po pokoji, po Bohu.

Klenot Zemplína – mariánske pútnické miesto Klokočov je späté s rokom 1670 a s udalosťou zázračného slzenia ikony Bohorodičky. V tomto roku 2020 slávime Jubilejný rok 350 rokov od zázračného slzenia ikony. Preto v tomto roku sa mariánske pútnické miesto Klokočov slávnostne pripravuje na túto udalosť, chystá rôzne sprievodné akcie a 4. januára 2020 otvorilo svoju Jubilejnú bránu pre všetkých ľudí – pútnikov. Klokočov chce v tomto roku privítať každého jedného, chce, aby každý mohol získať duchovné dobrá a obohatený milosťami kráčať po životnej ceste.

³¹ Porov. GILLES, E. A.: *Lidé víry. Příběh středověké církve*. Praha : Portál, 1994. s. 18.

³² FLORES, S.: *Kto je pre nás Mária? Otázky o Panne Márii*. Trnava : Dobrá kniha, 2003. s. 59 – 60.

BIBLIOGRAFIA

- DANČÁK, F.: *Pútnické miesta sveta*. Prešov : Petra, 2012. 103 s. ISBN 978-80-8099-060-2.
- DANČÁK, F.: *Homo viator*. Prešov : Petra, 2004. 91 s. ISBN 80-89007-41-4.
- DOUGLAS, J. D. (ed.): *Nový biblický slovník*. Praha : Návrat domů, 1996. 1243 s. ISBN 80-85495-65-1.
- DORMAN, R.: Prítomnosť Panny Márie v kňazskom živote a službe. In: ŠURÁB, M. a kol.: *Aspekty mariánskej úcty*. Nitra : Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovenská fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2011. 165 s. ISBN 978-80-88696-63-6.
- FIORES, S.: *Kto je pre nás Mária? Otázky o Panne Márii*. Trnava : Dobrá kniha, 2003. 116 s. ISBN 80-7141-412-3.
- GILLES, E. A.: *Lidé víry. Příběh středověké církve*. Praha : Portál, 1994. 190 s. ISBN 80-85282-74-7.
- HOSPODÁR, M.: Ochrankyňa Zemplína. In: KOPRIVNÁKOVÁ, J. (ed.): *Mariánske pútnické miesta Prešovskej gréckokatolíckej metropolie*. Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2008. s. 41. ISBN 978-80-8086-862-2.
- HOSPODÁR, M. – ŽEŇUCH, P.: *Ochrankyňa Zemplína*. Košice : Gréckokatolícky apoštolský exarchát, 2007. 88 s. ISBN 978-80-969635-9-1.
- JÁN PAVOL II.: *Putovanie po miestach spásy*. Apoštolský list o putovaní na miesta spojené s dejinami spásy. Bratislava : DON BOSCO, 1999. 19 s. ISBN 80-88933-36-6.
- ФРАНКО, І.: *Зібрання творів у 50 томах*. Т. 32. Київ : Наук. думка, 1981. с. 286.
- KÓNYA, P. (ed.): *Dejiny Klokočova*. Klokočov : Obecný úrad Klokočov, 2005. 227 s. ISBN 80-969434-9-9.
- PETRÍK, L.: *Homiletika (nielen) pre gréckokatolíkov*. Vybrané kapitoly zo základnej homiletiky. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2013. 294 s. ISBN 978-80-555-0901-3.
- SVĚTÉ PÍSMO STARÉHO I NOVÉHO ZÁKONA. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2007. 1612 s. ISBN 978-80-7162-683-1.
- WOLLMAN, F.: Někteří projevy sounáležitosti a součinnosti humanisticko-barokního rázu. In: *Slavia XXVI*. Praha 1957. s. 84.
- ŽEŇUCH, P.: *Obraz klokočovskej Matky Božej ako svedectvo Božej prítomnosti*. In: *Gréckokatolícky kalendár 2020. V brázde Metodovej*. Košice : Vydavateľstvo Spolku sv. Cyrila a Metoda v Michalovciach, 2019. s. 68 – 74. ISBN 978-80-85581-83-6.
- ŽEŇUCH, P.: Niektoré motívy a paralely paraliturgickej tvorby v karpatskej oblasti a slovanský literárny kontext. In: *VARIA IV. Materiály z V. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra – Piesok 29.II. – 1.12.1995.)*. Zost. M. Nábělková. Bratislava : Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1996. s. 106 – 117.
- ŽEŇUCH, P.: *Medzi východom a západom. Byzantsko – slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*. Bratislava : Veda, 2002. 286 s. ISBN 80-224-0697-X.

Internetové zdroje

JÁN PAVOL II.: *Tertio millenio adveniente*.

Dostupné na: <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/tertio-millenio-adveniente/>, čl. 49, (03.12.2016).

V Klokočove otvorili jubilejnú bránu. Dostupné na: <http://grkatke.sk/aktualita/v-klokoce-otvorili-jubilejnu-branu> (16.01.2020).

„Za Boha za národ“ slogan v kontexte extrémnych pohľadov v spojitosti s filozofiou nespravodlivosti, o ktorej rozhodol človek bez Boha

Peter Harvan

Abstract: *The slogan „for God for a Nation“ has become more and more in our society in recent years. In the slogan itself, one word captures two worlds. The world of God, then the spiritual and the human world, those who make up one nation. On the one hand, this slogan can also be understood as the motto of spreading good, working on the kingdom of God, or worshiping God as the ruler of the nation. On the other hand, this slogan is also associated with something else. Something extreme, something that can separate God's things from human ones. It is as if the slogan of the constant struggle of the desire for power, the recognition or spread of new thinking with the desire to accept others as people who believe, who do not seek the power and fulfillment of bodily requests, but seek peace, peace and prosperity in their families. In this context, we can also see the words of the famous philosopher Friedrich Nietzsche, who writes in his book Antichrist: „What is good? – Everything that increases the sense of power, the will to have power, and the power itself. What is wrong? – Everything that comes from weakness. What is happiness? – Feeling that power is growing – that some resistance is overcoming. „And onwards“ Weak and fail to perish: this is the first principle of our love for people. And to do this I can still help them. What is more harmful than any misery? – Active compassion for all failed and weak – Christianity... „It is precisely the „philosophy of power“ that becomes the breeding ground for the rise of extreme views, extreme thinking and the desire for extreme changes in the neighborhood of those who understand this world as unfair to their current life time. There is something that is now called extremism. The slogan „for God for a Nation“ is taken as a weapon against the injustice that man has decided without God.*

Key words: God. Nietzsche. Extremism. Christian. Life.

Úvod alebo brána do úvahy v kontexte času

Friedrich Nietzsche – človek, ktorý v svojej dobe túžil byť filozofom, uznaným a doceneným. Ako výborný študent sa už v roku 1869 stal profesorom klasickej filológie na univerzite vo švajčiarskom Bazileji, no o 10 rokov odchádza z tohto zamestnania kvôli svojmu zhoršenému duševnému zdraviu. Jeho mentálne zdravie sa začína zhoršovať a píše listy ktoré posielal všetkým významným ľuďom svojho

času, vrátane významným vládcom a intelektuálom. Neskôr sú tieto listy nazvané „*listy blázná*“. V tom čase túži po uznaní, píše a snaží sa vydať svoje diela. Tie však spoločnosťou nie sú prijaté. Sú skôr vnímané ako diela psychicky narušeného človeka. V rokoch 1884 – 1988 si zapisuje mnoho poznámok k budúcim prácam no netuší, že tieto jeho myšlienky a poznámky budú tými, ktoré ho zaradia medzi veľkánov novodobej filozofie a to v čase, keď už nebude kráčať po tejto zemi. Jeho sestra Elizabeth po smrti svojho brata Friedricha v roku 1900, vydáva práve tieto jeho poznámky pod názvom „*Vôľa k moci*“, a týmto začína cestu, ktorá vedie k uznaniu Nietzscheho ako filozofa. Práve on sa stáva istým zakladateľom či predchodcom takzvanej filozofickej myšlienky nazvanej „*nihilizmus*“. Spočíva v totálnom zničení, či zbúraní spoločenských konvencií, ideológií, jednoducho povedané k zničeniu akejkoľvek veci, ktorá tvorí základ spoločnosti a to cestou spochybníť všetko, pričom neexistuje alternatíva nápravy. Sám Nietzsche sa preslávil svojím výrokom v diele *Ecce homo* „ja nie som človek, ja som dynamit“.¹ Nietzsche bol dobrým priateľom Schopenhauera a prisvojil si jeho učenie metafyziky. Keď ju spojil s Darwinistickým princípom boja o existenciu smeroval k vytvoreniu nadčloveka. Práve tento nadčlovek mal dostať úlohu zničenie všetkého klamárskeho, chorobného, teda životu nepriateľského. K tomu všetkému pridáva aj pohľad na kresťanstvo, ktoré podľa neho nesie zodpovednosť za dianie vo svete. Vo svojej knihe *Antikrist* sa Nietzsche dotýka hlavne zásad a princípov kresťanstva. Sám to nazýva ako pokus o kritiku kresťanstva. Jeho myšlienka „*Kresťanstvo stojí aj v protiklade ku každej duchovnej podarenosti – ako kresťanskú môže potrebovať len chorú myseľ, dáva sa na stranu všetkého idiotského, preklína „ducha“ superbiu zdravého ducha*“² Zámerne ponecháva latinské slovo „superbia“ ako výraz pre pýchu aj veľkorysosť. Poukazuje týmto na slovo z Biblie hovoriace – „*Blahoslavení chudobní v duchu, lebo ich je nebeské kráľovstvo*“ (Mt 5, 3).

Opakom Nietzscheho filozofie je iné učenie. S dávkou odvahy vo svete filozofie autora možno nazvať aj filozofom. Je to učenie Ježiša

¹ NIETZSCHE, F: *Ecce homo*. Bratislava : IRIS, 2016. s. 25.

² NIETZSCHE, F: *Antikrist*. Bratislava : IRIS, 2003. s. 57.

Krista. Ježiš kráčajúc po tejto zemi vydáva svoje myšlienky opierajúc sa o historické knihy židovského zákona. Svojmu okoliu skrz svojich učeníkov, skrz slová, ktoré sú neskôr zapísané ako Nový zákon a pre kresťanov sa stávajú súčasťou Biblie.³ Najprv sa Ježišovo slovo podáva v ústnej tradícii no neskôr keď už zomierajú mnohí, ktorí zažili a svedčia o dielach Ježiša Krista sa tieto slová a činy starostlivo zapisujú a odkladajú. Vo 4. storočí je snaha ich zozbierať a tie najzachovalejšie zostaviť ako Nový zákon.⁴ Je to určitá smernica, či cesta správania sa tých, ktorí uverili v Ježiša Krista ako záchrancu a spasiteľa svojho života. Izraelský národ v čase života Ježiša Krista očakával záchrancu a Vykupiteľa spod nadvlády Rímskej ríše. O tom svedčí aj citát – „*A zhromaždení sa ho pýtali: «Pane, už v tomto čase obnovíš kráľovstvo Izraela?»*», (Sk 1, 6). Nazerať na dielo Ježiša v tomto človeku izraelský národ vidí práve dlho očakávaného osloboditeľa. Predstavoval si ho však ako nového izraelského kráľa. Ako toho ktorý povedie celý Izraelský národ k víťaznej vojne, a tým oslobodí celý národ spod nadvlády a moci rímskej tyranie.⁵ No práve Ježiš Kristus na rozdiel od Nietzscheho nepotrebuje byť oslávený na tejto zemi, nehľadá teda uznanie, ako človek, povýšenie, ako panovník, či slávu, ktorú by získal skrz svoje učenie. V Jánovom evanjeliu sa píše „*Ja nehladam svoju slávu, ale je, kto ju hľadá a súdi.*“ (Jn 8, 50) Samotná osoba Ježiša Krista je v istom čase jeho života chápaná dokonca podobne ako osoba Nietzscheho. V Matúšovom evanjeliu sa môžeme dočítať „*Keď sa to dopočuli jeho príbuzní, išli ho odvieť, lebo hovorili: «Pomiatol sa.» Zákonníci, čo prišli z Jeruzalema, hovorili: «Je posadnutý Belzebulom» a: «Mocou kniežata zlých duchov vyháňa zlých duchov.»*“ (Mt 9, 34) Teda aj Ježišova verejnosť, aj keď nie celá, ho chápala ako duševne nerozvážneho človeka. Ježiš dáva návod ako kráčať ďalej, povzbudzuje svojich učeníkov ku konaniu dobra a dáva návod ako to dobro šíriť

³ SLIVKA, D.: Hebraic scriptural hermeneutics in the ancient Hellenistic world as the basic approach of early Christians. In: *European journal of science and theology*. Vol. 11, no. 5 (2015). s. 87-96.

⁴ TRSTENSKÝ, F.: *Svet Nového zákona*. Svit : KBD, 2008. s. 34-40.

⁵ TRSTENSKÝ, F.: *Aby si poznal spolaľivosť učenia. Úvod do Nového zákona*. Svit : KBD, 2006. s. 25-40.

ďalej. Odpovedá na potreby nie len tej doby v ktorej žije, ale na potreby každej doby ktorá hľadá odpoveď na svoje problémy. Je teda zakladateľom nového učenia ako kráčať ďalej, aj keď človek ma mnoho problémov slovami „A všetkým povedal: *«Kto chce ísť za mnou, nech zaprie sám seba, vezme každý deň svoj križ a nasleduje ma. Lebo kto by si chcel život zachrániť, stratí ho, ale kto stratí svoj život pre mňa, zachráni si ho.»*“ (Lk 9, 23-24) Podobne, ako Nietzsche aj Ježiš si dáva prívlastok, o ktorom píše evanjelista a učeník Ján slovami „*Ja som chlieb života.*“ (Jn 6, 35)

Slova týchto dvoch mužov sú brané ako základ niečoho nového. Začína sa formovať niečo nové, niečo čo mení pohľady ľudí na tento svet, na prežívanie problémov a hľadanie východiska z nich. Dalo by sa povedať, že obaja menia svet zo svojho pohľadu až po svojej smrti, neberúc do úvahy veľkosť či vážnosť ich odkazu. Práve týmto odkazom, aj keď často nie priamo, sa inšpirujú v dnešnej dobe nie len ľudia z oblasti filozofie, či náboženstva, ale aj mnohí politici. Nehovoríme o cudzích krajinách, či o čase, kedy vo svete zúrili svetové vojny. Hovoríme o dnešnom čase a našej krajine. Jedným z nich sú dokonca aj v našom Slovenskom parlamente. Kontext spojenia Boha a neschopností spoločnosti vedie k narastaniu extrémizmu ako oblasti, ktorá sa dotýka samotných pracujúcich ľudí.⁶

Marián Kotleba – filozof, voľnomyšlienkar dneška či bojovník za Božie práva?

V roku 2003, keď Slovensko je v čase, kedy nespokojnosť s politikou a sociálnym životom začína narastať. M. Kotleba sa stáva vodcom Slovenskej pospolitosti. Túto funkciu zastáva do roku 2007. Je to človek vzdelaný a ambiciózny doviest svoj plán do konca. Môžeme sa o ňom dozvedieť, že *Ing. Mgr. Marian Kotleba* (* 7. apríl 1977, Banská Bystrica) je slovenský nacionalistický až neonacistický politik, bývalý predseda Banskobystrického samosprávneho kraja, popredný predstaviteľ (volebný líder) Ľudovej strany Naše Slovensko, poslanec Národnej rady Slovenskej republiky, člen Výboru NR SR pre obranu a bezpeč-

⁶ GREŠKOVÁ, L.: *Náboženské korene pravicového extrémizmu*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2010.

nosť a bývalý pedagóg. V minulosti pôsobil ako vodca nacionalistického politického hnutia Slovenská pospolitosť (2003 – 2007), ktoré bolo v roku 2006 rozpustené Najvyšším súdom Slovenskej republiky pre jeho extrémistické politické tendencie a rozpor s ústavou.

V parlamentných voľbách v roku 2016 kandidoval na čele kandidátky strany Kotleba – Ľudová strana Naše Slovensko. Bol zvolený za poslanca NR SR. Kandidoval na 1. mieste. Dostal 156 355 platných prednostných hlasov. Je členom osobitného kontrolného výboru NR SR na kontrolu činnosti SIS a výboru NR SR pre obranu a bezpečnosť. Dňa 29. augusta 2014 v deň osláv 70. výročia Slovenského národného povstania vyvesil Marián Kotleba na sídlo Banskobystrického samosprávneho kraja na Námestí SNP veľký transparent s textom „*Yankees go home! Stop NATO!*“ V roku 2015 zas na úrad vyvesil dve čierne vlajky. Svoje konanie často opiera o výroky spojené s Božím slovom, či so sloganmi, kde Boh zohráva svoju úlohu. Pri oslovovaní verejnosti pán Kotleba zvolil rétoriku, ktorá oslovila mnohých. Poukázať na chyby, ktoré sú okolo nás slovníkom nevyberavým a jednoduchým. Odpoveď ako vyriešiť palive otázky je však ťažko hľadať. Ak áno, tak sa stretávame len s odpoveďou likvidácie, či úplnej zmeny alebo premeny systému. Správam o Novom svetovom poriadku, ktorý smeroval k ovládnutiu celého sveta, uveril aj Kotleba. V roku 2005 v rozhovore pre mesačník „*Hlas národnej stráže*“ vtedy odpovedal prečo vznikla jeho nová strana – „*Národná strana bol vynútený krok aj tým, že v súčasnosti všetky politické strany, či už «národné» alebo nie, podľahli sionistickému tlaku, a podľa toho vyzerá ich program. My nechceme upravovať súčasný politický systém, ale od základov ho zmeniť!*“⁷ V tých istých novinách v roku 2005 je aj ďalší jeho výrok – „*Štát nie je možné vybudovať bez zmeny politického systému, preto sa SP-NS hlási k stavovskému princípu. Slováci a, samozrejme, aj Slovenky sa v záujme dosiahnutia národného blaha musia riadiť svojimi skutočnými záujmami, a nie sa zaujímať o politické šarvátky, ktoré sú len*

⁷ JANŠČOVÁ, K.: Rozprávky o mydlách a antisemitské karikatúry. Ako sa kotlebovci vyjadrovali o židoch. <https://fici.sme.sk/c/20642515/gardisticke-uniformy-vy-menili-za-obleky-nenavist-ostala-takto-sa-kotlebovci-vyjadrovali-o-zidoch.html>. (10.2.2019).

dobré pripraveným predstavením v politickom kabarete. Samozrejme, so spoločným režisérom, často označovaným ako Z.O.G. (vláda sionistickej okupácie, pozn. redakcie).“⁸

Jednou vecou je nastoliť otázku, či problematiku a poukázať na ňu, ako na niečo, čo každodenné ovplyvňuje každého z nás. Druhým krokom by mala byť odpoveď, a nie len v sebareflexii, na mnou podané otázky. To však je niečo, na čo sa v dnešnej dobe zabúda. Zdá sa, že v dnešnej dobe nepoukazujeme na technológie ako na tie, ktoré nás oddeľuje od Boha, nakoľko sa stali našou súčasťou. Technológie pri týchto kritických myšlienkach nahradil samotný človek. Človek politik, ktorý je tvorca dnešných problémov. Za všetkým hľadáme zámer človeka.

Friedrich Nietzsche v knihe „*Lidské příliš lidské*“ píše vo svojom pohľade na štát „*Prosit o slovo. – Demagogický charakter a záměr působit na masy je současné době společný všem politickým stranám: kůli tomuto záměru jsou všechny nuceny proměňovat své zásady v hlo-uposti malované al fresco a v obřích rozměrech na zeď. Nelze na tom nic změnit, ba je zbytečné proti tomu i jen pozvedat prst; neboť v této oblasti platí, co říká Voltaire: quand la populace se mêle de raisonner, tout est perdu. Od té doby, co k tomu došlo, je třeba se novým podmínkám podřídit*“.⁹ Ak sa zahľadáme do života Nietzscheho, tak vidíme, že najvyššou hodnotou pre Nietzscheho je život, ktorý sa realizuje od vôle k životu až po vôľu k moci. Nechápe vôľu ako podstatu sveta, ale ako individuálnu vôľu ľudského jedinca k životu a moci. Tiež sa nestotožňuje s popieraním vôle, ale potvrdzovanie vôle k moci považuje za pozitívnu hodnotu. Preto preňho je človek výsledkom evolúcie života, ktorej biologický mechanizmus sa u samotného človeka zastavil, ale evolúcia pokračuje smerom k nadčloveku.

Nadčlovek už nie je produktom mechanického prírodného procesu, ale produktom ľudskej aktivity ľudskej vôle k moci. Pod vôľou k moci chápe nielen fyzické a politické násilie, ale aj životné aktivity

⁸ DENNÍK N.: *My sme národnosti slovenskej, nie židovskej. Čo všetko už Kotleba povedal o slovenskom štáte.* <https://dennikn.sk/404134/zidovska-otazka-nas-zaujimati-nemusi-co-vsetko-uz-kotleba-povedal-snp-zidoch-slovenskom-state/>. (10.2.2019).

⁹ NIETZSCHE, F.: *Lidské, příliš lidské I.* Bratislava : OIKOYMENH, 2010. s. 211.

– snaha niečo poznať, osvojiť si, ovládnuť, využiť, manipulovať, prisvojiť si. Tieto myšlienky sa stávajú základnými myšlienkami nemeckých nacistov. Tu vidieť blízke spojenie s myšlienkami strany Mariana Kotlebu. Túto ďalšiu evolúciu neurčujú prírodné zákony, ako by sme si mohli na prvý pohľad myslieť. K nej sa totiž človek musí dopracovať sám ako jedinec, presadiť sa svojou vôľou k moci proti priemernému, menejcennému. Teda základ nadčloveka a nadčlovek samotný, ktorý sa oslobodí od pút tradičnej morálky a dokáže prehodnotiť všetky hodnoty storočia upevňované v židovsko-kresťanskej tradícii.

V dnešnej spoločnosti zostáva, aj napriek myšlienkam a odkazu Friedricha Nietzscheho samotná viera, že Boh existuje. Odkaz Ježiša Krista teda naďalej žije. Ak žije odkaz Krista a spoločnosť je neustále v zlej pozícii voči svojim potrebám, je možné skĺbiť oba myšlienky do jednej a spraviť niečo nové. Niečo ľudsko-božské. „Ľudsko“ na prvom mieste preto, lebo my sa musíme postarať o sebe zajtra a Božské preto lebo to božské dokázalo do dnešnej doby prežiť. Ak spojíme teda Boha a národ, dostaneme slogan, ktorý dokáže ovplyvniť mnohých – možno aj národ. Slogan „Za Boha – za národ“ preto dostáva svoju novu podobu a oblieka si niečo nemysliteľné – klamstvo prepojené s vierou.

Nietzscheho pomenovanie času ako tisícročné klamstva v kontexte Ježišovho odkazu ako naplnenie tisícročnej viery

V Nietzsche 125. aforizme diela „Šťastná veda“ autor vyhlási: „Boh je mŕtvy! Boh ostane mŕtvy! A my sme ho zabili! Ako sa máme cítiť my vrahovia všetkých vrahov? Nič svätejšie a väčšie neexistovalo na tomto svete a teraz to krváca pod našimi kolenami: kto nás očistí od tej krvi? Akú vodu použijeme aby sme sa očistili?“¹⁰ Ak sa Nietzsche vyjadruje, že Boh je mŕtvy a my sme ho zabili, niečo ho k tejto myšlienke priviedlo. Nietzsche sa zamýšľa nad tým, ako sa cíti vrah vrahov. Ako sa cíti človek, bytosť menšia než Boh, a pritom bytosť vyvyšujúca sa nad Boha. Jeho myšlienka smeruje k poukázaniu na skutočnosť, že ak

¹⁰ SEVERINO, E.: *Antologia Filosofica*. vol. 25, 1976. s. 213.

je, či bol Boh niečo väčšie ako človek, snáď niečo najväčšie na tomto celom svete v každom čase, ak sme ho zabili, kto nás očisti od Božej krvi? Kto nám odpustí to, že človek je vrah. No touto myšlienkou sa Nietzsche nezamýšľa nad hľadaním cesty k odpusteniu, či hľadaním spôsobu ako to napraviť. Autor žije v čase, keď všetky hodnoty západného sveta hlavne Európy vchádzajú kvôli vede a rozširujúcej sa technológii do veľkej krízy. Preto určitý Boží základ zmizne. Vlastne pre autora Boh nie len, že mizne, on už v jeho čase života nadobro neexistuje. Poukazuje na to, aby sme prehodnotili všetky hodnoty, ktoré máme a to otvorene. A týmto sa otvorí nová cesta. Cesta k nihilizmu. Prečo nastáva táto kríza hodnôt? Pre Nietzscheho je odpoveď jasná. Lebo veda a technológia otvára dvere základným myšlienkam pochybovania. Teda autor nás vyzýva, nás celé ľudstvo, aby sme prehodnotili celú históriu a súčasnosť. Ak to urobíme zistíme, že „všetko je zlé“. Nie je nič pozitívne, a nič sa pozitívnym ani nejaví. Teda dôjdeme k tomu, že Boh je mŕtvy a už neexistuje nádej pre človeka. O osude kresťanstva sa vyjadruje „*Kresťanstvo vzniklo, aby uľahčilo srdcu, teraz by však muselo srdce najprv zaťažiť, aby ho potom mohlo zachrániť. Preto zanikne.*“¹¹ Vo svojom diele pomenúva kresťanov aj prívlastkami „*slepi žiaci*“, či „*uctievaci šialenstva...*“¹² Pre samotného Nietzscheho je teda Boh niečím, čo pomenúva ako tisícročné klamstvo a človeka nasledujúceho Boha ako slepeho, či šialeného. Toto klamstvo je teda symbolom úteku. Pozýva človeka ku životu bez hodnôt, ktoré sú len klamstvom Boha. Prijat' preto myšlienku, že Boh je mŕtvy znamená prinavrátiť zmysel zodpovednosti za svoj život človeku. Len tak môžeme byť zodpovední za všetko.

V kontraste týchto myšlienok stojí slovo z listu sv. apoštola Pavla Rimanom „*Ako že žijem, hovorí Pán, pred o mnou sa zohne každé koleno a každý jazyk sa bude vyznávať Bohu.*“ (Rim 14, 11) Na inom sú slová Ježiša prezentované takto: „*A on nie je Bohom mŕtvych, ale živých...*“ (Mk 12, 27) Samotný Nietzsche dobre poznal Bibliu, ba dokonca niektoré svoje myšlienky prezentoval v podobenstvách. Nazeraúc na človeka dneška, ktorý hľadá prítomnosť vidieť, že túto

¹¹ NIETZSCHE, F.: *Lidské, příliš lidské I.* Bratislava : OIKOYMENH 2010. s. 87.

¹² NIETZSCHE, F.: *Lidské, příliš lidské I.* Bratislava : OIKOYMENH 2010. s. 89.

prítomnosť naozaj aj nachádza. Možno to vidieť na každom stretnutí mladých, ktorí sa schádzajú na celosvetových stretnutiach mládeže. Nie len vidieť, ale aj počuť ich svedectva, ako sa Boh dotkol ich života, ako koná každý deň. Zázraky uzdravenia telesného aj duševného, uzdravenia zo závislosti, či uzdravenia vzťahov. Z tohto možno vidieť naplnenie podstaty živého Boha, ktorý každú chvíľu koná vo svojom ľude. Mohli by sme povedať, že žijeme v kontraste dvoch svetov. Toho, ktorý Boha popiera a toho, ktorý s Bohom žije. Každý z nás má preto možnosť vidieť a prijať záver, aj keď mnohí hovoria že stoja pri rozhodovaní sa, kde tvrdenie stojí proti tvrdeniu.

Záver

Hovoriť o Bohu znamená mať určitý názor a pohľad na Boha ako osobu. Čo je však ten správny pohľad na Boha? Dá sa súhlasiť aj s tým, že keď začneme hovoriť o hodnotách života, stráca Boh svoju podstatu. No hodnoty človeka stále hodnotami zostávajú. Nemenia sa ani nestrácajú svoju podstatu. Znechutenie s nenaplnených túžob, zo zničení predstáv človeka ako by mal Boh konať v živote sú preto základom pre krízu viery. Vrátiť sa k tomu, čo reálne vidíme a chápeme nie je cesta k pravde, ktorá smeruje k viere. Ak človek začína pochybovať rodí sa filozofia, ak sa nechá presvedčiť touto filozofiou rodí sa zase ideológia. Hovoriac o istotách ktoré nám dáva ideológia a neustále hľadajúc tieto istoty neznamená, že tieto istoty aj nájdeme a naplnia náš život. Preto sa znova dostaneme k začiatku všetkého – k pochybovaniu. Zostávajúc na jednom mieste zastaneme a ujde nám všetko to pekné, čo sme mohli prežiť a s radosťou dávať ďalej. Nastoliť témy pochybnosti v každej oblasti života je jasné, ľahké, sebecké a nezodpovedné. No hľadajúc pozitívne odpovede na všetky otázky, ktoré dajú ľudstvu chuť ďalej žiť a prosperovať je vznešené. Vznešenosť je vlastnosť, ktorá otvára dvere poznaniu a uspokojeniu srdca a duše. Je tu pre každého, kto si ju vie uchopiť.

BIBLIOGRAFIA

Biblia. Trnava : SSV, 1998, 2984 s. ISBN 978-80-8161-066-0.

DENNÍK N.: My sme národnosti slovenskej, nie židovskej. Čo všetko už Kotleba povedal o slovenskom štáte. <https://dennikn.sk/404134/zidovska-otazka-nas-zaujima-nemusi-co-vsetko-uz-kotleba-pove-dal-snp-zidoch-slovenskom-state/>. (10.2.2019).

GREŠKOVÁ, L.: *Náboženské korene pravicového extrémizmu*. Bratislava : Ústav pre vzťahy Štátu a Cirkvi, 2010. ISBN 9788089096428

JANŠČOVÁ, K.: *Rozprávky o mydlách a antisemitské karikatúry. Ako sa kotlebovci vyjadrovali o židoch*. <https://fici.sme.sk/c/20642515/gardisticke-uniformy-vymenili-za-obleky-nenavist-ostala-takto-sa-kotlebovci-vyjadrovali-o-zidoch.html>. (10.2.2019).

NIETZSCHE, F.: *Antikrist*. Bratislava : IRIS, 2003, 124 s. ISBN 80-89018-46-7.

NIETZSCHE, F.: *Ecce homo*. Bratislava : IRIS, 2016, 167 s. ISBN 978-80-89726-67-7.

NIETZSCHE, F.: *Lidské, příliš lidské I*. Bratislava : OIKOYMENH, 2010, 243 s. ISBN 978-80-7298-404-6.

SEVERINO, E.: *Grande Antologia Filosofica*. vol. 25, 1976, 268 s. ISBN 9788817537742

SLIVKA, D.: Hebraic scriptural hermeneutics in the ancient Hellenistic world as the basic approach of early Christians. In: *European journal of science and theology*. Vol. 11, no. 5 (2015). ISSN 1841-0464

TRSTENSKÝ, F.: *Svet Nového zákona*. Svit : KBD, 2008.

TRSTENSKÝ, F.: *Aby si poznal spoľahlivosť učenia. Úvod do Nového zákona*. Svit : KBD, 2006.

Výchova k rodičovstvu ako perspektíva pre spoločnosť

Jana Beňková

Abstract: *The society we live in today is full of paradoxes. On one hand, family is presented as an institution build on a union between a man and a woman whose main responsibility is to raise mature individuals. On the other hand, there is an opinion that the role of raising children should be extended to the same-sex couples. We consider consumerism and materialism to be elements that belittle true family values, yet we encourage families to engage in such behaviour. This reality makes us ponder about the parenting styles in our families. The presented article accentuates that education for parenthood and parenting itself rank among the essential competencies that determine family functioning and consequently the proper functioning of society as a whole.*

Keywords: *Family. Parents. Child. Relationships. Education.*

Rodina – primárne prostredie výchovy

Rodina v sebe ukrýva neskonalé dedičstvo ľudstva. Spôsob akým sa v nej uskutočňuje skúsenosť odovzdávania prejavov lásky, tvorba vzťahov a prokreácie v sebe nesie optimálny priestor na rozvíjanie človeka s jeho vnútorným bohatstvom a elementárnymi sociálnymi kvalifikáciami. Práve prostredníctvom rodiny sa človek stáva súčasťou väčšieho spoločenstva, v ktorom si osvojuje kultúrnu a sociálnu identitu na základe procesu výchovy.¹ Rodina tak predstavuje primárnu výchovnú inštitúciu, v ktorej prebieha edukačný proces. Inštitúcia rodiny poskytuje svojim členom prostredie vzájomných vzťahov, komunikácie, kooperácie a pomoci. Prostredníctvom rodinných vzťahov a rodinného prostredia prebieha aj formovanie jedinca. Rodina je univerzálnou sociálnou inštitúciou tvorenou prostredníctvom

¹ Porov. POTOČAROVÁ, M.: *Rodina a výchova k rodinným vzťahom dnes – etické súvislosti*. Košice : BYZANT vydavateľstvo Spolku sv. Cyrila a Metoda, 2019. s. 7.

väzieb, ktoré sú založené na príbuzenských vzťahoch, manželských vzťahoch a rodičovských zväzkoch.²

Rodinné vzťahy sa majú niesť v duchu lásky a vzájomnej starostlivosti, ktoré tvoria základné kritérium pre utváranie harmonického spoločenstva v každodennom živote. Zároveň je dôležité pripomenúť, že rodina nie je nikdy izolovaná inštitúcia, skôr je súčasťou širších sociálnych procesov, kultúrnych vzorov a politických systémov. Cieľom edukačného procesu rodiny je všestranný rozvoj osobnosti a pojem výchova v sebe odzrkadľuje zámerné aj nezámerné pôsobenia na osobnosť človeka, pričom výsledkom je kvalitatívna zmena.³

Ako sme už načrtli človek sa formuje jednak prostredníctvom rodiny, ale aj prostredníctvom spoločnosti, v ktorej vyrastá. Každý zo spomínaných subjektov predkladá človeku určité pravidlá a informácie, ktoré sú v súlade s normami a akceptáciou ľudskej society. Človek zbiera skúsenosti zo svojho okolia a svojej rodiny, ktoré následne vyhodnocuje a ukladá do svojho vedomia.

Ak sa pozrieme na súčasnú spoločnosť, ako formuje človeka, vidíme v nej atribút modernej doby, ktorá ponúka človeku mnohé možnosti, neprebernú škálu technických vymožeností súvisiacich so záplavou informácií vzbudzujúcich u človeka túžbu po nezávislosti, materializme či individualizme. Súčasná rýchla a stresujúca doba sa samozrejme odzrkadľuje aj vo výchove nie len v rodinách, ale aj na požiadavkách výchovy spoločnosťou. Človek je spoločnosťou motivovaný k honbe za materiálnymi pôžitkami, pravidlá morálky a etiky ustupujú do pozadia, natoľko, že začínajú mať v určitých situáciách až patologický charakter. Život človeka je orientovaný na materiálnu platformu,⁴ ktorá súvisí aj s problematikou súčasnej krízy vo výchove, prameniacej najmä v celospoločenskej kríze hodnôt. Skutočné hodnoty, na ktorých ma človek postaviť svoj život a z ktorých ma čerpať ustupujú do úzadia.

² Porov. TIRPÁK, P.: *Rodinná výchova*. Prešov : PU GTF, 2010. s. 20.

³ Porov. TOMÁŠOVÁ, V.: *Výchova v rodine*. <https://spaeds.sk/wp-content/uploads/2015/12/vychova-v-pedag-vyskume.pdf>. (2.4.2019).

⁴ Porov. LOUCKÁ, R.: *Jak člověka ovlivňuje výchova a společnost*. <http://radoslava-loucka.cz/jak-cloveka-ovlivnuje-vychova-a-spolecnost/> (1.4.2019).

Výrazný faktor, ktorý okráda rodinu o prvotné privilégium formovať a socializovať človeka tkvie v prvom rade v nedostatku času rodičov na výchovu svojich detí, predovšetkým v ekonomickom zabezpečení rodiny. Za druhý závažný indikátor považujeme nedostatok komunikácie, ktorú značne ovplyvňujú médiá a moderné technológie. Ťažisko výchovy má byť realizované na základe osobného vzťahu, ktorý formuje osobnosť jedinca na základe postojov vychovávajúceho a vychovávaného v každodenných situáciách života.⁵

Považujeme za dôležité prinavrátiť výchove jej pôvodný zámer uskutočňujúci sa minimálne na troch úrovniach:

- na úrovni vzťahov (vzájomné vzťahy jednotlivých členov rodiny, vo vzťahu k sebe samému).
- na úrovni modelu a príkladu (osobný príklad rodičov a identifikácia sa s ním).
- na úrovni poučenia (o zmysle života, v odovzdávaní tradícií).

V neposlednom rade sa tu zároveň otvára priestor aj pre výchovu prameniaku z múdrosti smerujúcu k láske a Bohu. Pre veriaceho človeka je práve Kristus základným modelom výchovy. Kristus vychovával osobným príkladom, osobným dialógom a kontaktom vo svojom vyučovaní si zvolil individuálny prístup k ľuďom. Kristus stále hovorí ku každému, ku každej myslí, apeluje na každé srdce. Aj v súčasnosti je potrebné vo výchovnej praxi zvoliť rovnaký osobný záujem a dôraz na individuálnu prosperitu v duchu lásky, porozumenia, či rešpektu.⁶

Výchova a rodinné vzťahy sa budujú na atribúte lásky

Pre zdravý vývin jedinca predstavuje *rodičovská láska* jeden z hlavných a nevyhnutných faktorov, ktoré sa podieľajú na utváraní harmonickej osobnosti. Láska je najdôležitejším prvkom vzťahov, ktorá však dokáže existovať iba v tom prípade, že sa rešpektuje sloboda. Kde je láska a úcta k slobode človeka tam platí aj aktívny postoj k zodpovednosti. Láska vytvárajúca viac slobody, vedie k väčšej zodpovednosti. Kruh týchto troch hodnôt sa uzatvára a tak prehĺbuje našu schop-

⁵ Porov. BAČKOROVÁ, E.: Rodina a Význam rodinnej výchovy. In: *Výchova v pedagogickom výskume a praxi*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metóda, 2008. s. 429.

⁶ Porov. TIRPÁK, P.: *Rodinná výchova*. Prešov : PU GTF, 2010. s. 34.

nosť milovať. Cirkulujúci trojuholník hodnôt slobody, zodpovednosti a lásky vytvára dokonalý priestor pre výchovu a výchovný vzťah. Láska vo výchove bude prítomná a nedeformovaná iba vtedy, ak sa bude spájať s rešpektom k slobode každého človeka a jej vymedzením hraníc, v plnej a vedomej zodpovednosti za zvolené postoje, motívy a skutky.⁷

Výchova pre život v rodine je vlastne výchovou pre lásku. Najdôležitejší zážitok života a najpotrebnejšia skúsenosť, nevyhnutná aj pre vývin osobnosti človeka, je to, že človek bol a je milovaný. Nikdy nemilovaný tvor jednoducho nedokáže milovať, pretože ho to nikto nikdy nenaučil. Človek dokonca nie je schopný prijať ani pre neho inak užitočnú pomoc, ak je ponúkaná bez lásky. Základom vzťahu človeka je prejavovaná láska. Láska je jednoducho realizovaný vzťah.⁸

Výchova k manželstvu a rodičovstvu sú predovšetkým výchovou k budovaniu vzťahov, formovaním človeka prostredníctvom prostriedkov, metód a modelov vzťahovej výchovy. Vzťahová výchova sa konštituuje predovšetkým na správnom chápaní hodnoty lásky. Výchova k manželstvu a rodičovstvu sú preto zároveň aj výchovou k láske. Láska dáva vzťahu kvalitu a vytvára z neho dar. Psychoterapeut M. Scott Peck vysvetľuje, že k láske smeruje všetko ľudské úsilie, všetka motivácia. Preto lásku možno definovať ako prekročenie hraníc vlastného „ja“ v prospech duchovného rastu, či už vlastného alebo cudzieho. Láska je evolučná sila, ktorá je prítomná vo všetkých podobách života, ale u človeka sa najviac prejavuje vo vzťahoch. Výchova k manželstvu a rodičovstvu sa má stať výchovou k priateľstvu, ku skutočnému otcovstvu, materstvu, má byť darom a spôsobom seba-presadzovania.⁹

7 Porov. POTOČAROVÁ, M.: *Rodina, mládež a jej postoje k sociálnym limitom*. Bratislava : Vydavateľstvo STU, 2003. s. 25.

8 Porov. POTOČAROVÁ, M.: *Rodina a výchova k rodinným vzťahom dnes – etické súvislosti*. Košice : Vydavateľstvo SSV, 2019. s. 116.

9 Porov. POTOČAROVÁ, M.: *Rodina a výchova k rodinným vzťahom dnes – etické súvislosti*. Košice : Vydavateľstvo SSV, 2019. s. 188-189.

Hodnotový rámec rodiny vychádzajúci z rodinnej edukácie

Hodnoty sú nevyhnutnou súčasťou ľudskej existencie. Predstavujú pre človeka výrazný zdroj motivácie a sú pilierom zmyslu jeho života. Človek jednoducho bez hodnôt nemôže žiť. Nakoľko sa v tomto článku sústredíme najmä na psychologickú stránku výchovy, bude nás preto zaujímať aj psychologické chápanie hodnôt.¹⁰

Psychológia nám ponúka rôznorodé prístupy ku skúmaniu, chápaniu a definovaniu hodnôt, ako aj ich praktického chápania významu pre človeka. Línia takéhoto chápania začína od popierania existencie hodnôt, cez ich stotožnenie s potrebami, až po komplexnejšie ponímanie ich úlohy v živote človeka.¹¹ Nás bude predovšetkým zaujímať existenciálno-kognitívne chápania hodnôt, ktorého predstaviteľmi sú V.E. Frankl a K. Popielski. Títo autori chápu človeka v kontexte jeho trojdimenzionality, čiže ako somaticko-duševno-duchovnú jednotu. Upozornili, že hodnoty a ich význam pre človeka je dôležité skúmať práve v kontexte duchovného rozmeru osobnosti, s ktorým sú hodnoty úzko späté. Práve túto duchovnú dimenziu považujú za špecifickú ľudskú oblasť.

K. Popielski si pod hodnotou predstavuje všetko, čo človeka priťahuje, obohacuje, usmerňuje, čo vytvára jeho osobu vo všetkých dimenziách, prejavoch a snahách.¹²

V. E. Frankl rozpracoval trichotomickú kategorizáciu hodnôt:

1. *Tvorivé hodnoty* – ich uskutočňovanie spočíva v tom, čo človek sám vytvára a dáva svetu.
2. *Zážitkové hodnoty* – ich uskutočňovanie spočíva v tom, že človek vstupuje do životne významných vzťahov a skúseností.
3. *Postojové hodnoty* – v rámci hierarchie hodnôt sa im pripisuje najväčší význam. Uskutočňovanie hodnôt spočíva v tom,

¹⁰ Porov. TIRPÁK, P.: *Rodinná výchova*. Prešov : PU GTF, 2010. s. 43.

¹¹ Porov. KALČOVSKÁ, E.: *Hodnotová orientácia súčasnej mládeže a jej význam v pedagogickom procese*. http://www.uski.sk/frm_2009/ran/2004/ran-2004-1-02.pdf (20.1.2020).

¹² POPIELSKI, K.: *Człowiek – pytanie otwarte*. Lublin : Redakcja wydawnictw KUL, 1987. s. 110.

nakolko akceptujúco sa človek postaví k osudným danostiam, ktoré nemôže zmeniť.¹³

Hodnoty sú plne motivované duchovným rozmerom osobnosti a práve v ňom sú cieľom i predmetom potrieb, túžob i rozhodnutí človeka. Odborníci z tejto oblasti upozornili, že vnútorná hodnotová orientácia človeka tvorí rozhodujúci prvok jeho duševného zdravia. Väčšia diferencovanosť a variabilita hodnotovej orientácie ovplyvňuje vývin osobnosti pozitívnym a stabilným smerom. Hodnoty predstavujú jeden z najdôležitejších komponentov psychologického vývinu, duševnej zrelosti a duševného zdravia človeka. Zohrávajú dôležitú formáciu úlohu pri rozvoji osobnosti. Participácia na hodnotách a skúsenosť s nimi prehĺbuje a rozširuje životnú spokojnosť jednotlivca, reguluje jeho postoje i vzťah k úspechom a prehrám a napokon tvorí základný pilier zmyslu pre človeka.¹⁴

Hodnotový systém mladého človeka je ovplyvňovaný a determinovaný mnohými faktormi. Prvým a najdôležitejším z týchto faktorov je rodina, v ktorom sa formujú hodnoty človeka. Výsledky výskumov poukazujú na jej dominantný vplyv na formovanie a utváranie osobnosti a tým aj hodnôt.¹⁵ Rodina je všeobecne považovaná za základnú, primárnu, sociálnu skupinu, ktorá plní v ľudskej spoločnosti mnoho biologických, ekonomických, sociálnych a psychologických funkcií. Za všetkých sociálnych skupín je rodina najdôležitejšia a s nevýznamnejším formatívnym vplyvom na jedinca pri utváraní všetkých jeho dimenzií osobnosti.¹⁶

Dôležitým článkom, ktorý pri formovaní a vstevovaní hodnôt zohráva svoju úlohu je práve rodinná výchova, ktorá by mala byť od samého začiatku cielená a sprevádzaná aj formovaním vzťahu die-

¹³ FRANKL, V. E.: *Lékařská péče o duši*. Brno : Cesta, 2006. s. 45.

¹⁴ Porov. KALČOVSKÁ, E.: *Hodnotová orientácia súčasnej mládeže a jej význam v pedagogickom procese*. http://www.uski.sk/firm_2009/ran/2004/ran-2004-1-02.pdf (20.1.2020).

¹⁵ Porov. KALČOVSKÁ, E.: *Hodnotová orientácia súčasnej mládeže a jej význam v pedagogickom procese*. http://www.uski.sk/firm_2009/ran/2004/ran-2004-1-02.pdf (20.1.2020).

¹⁶ Porov. LACA, S.: *Výchova – Rodina – Hodnoty*. Brno : Institut mezioborových studií, 2013. s. 6.

taťa k hodnotám, ktoré mu chcú rodičia sprostredkovať. Najlepšie je začať od útleho veku, aby žiadané hodnoty boli prvé, najhlbšie vryté do psychiky dieťaťa.¹⁷

Závažným a páľčivým problémom sa v súčasnosti javí výchova a hodnotová orientácia mládeže, ktorá sa nachádza v akomsi „nezdravom“ sociálnom prostredí, ktorý je plný paradoxov. Môžeme to vidieť na príklade, že rodinu deklarujeme ako základnú bunku spoločnosti, ako zdravé jadro pre prirodzený fyzický, psychický, emocionálny a sociálny vývin detí, uznávame rodinu založenú na manželskom zväzku muža a ženy a paralelne sa ozývajú hlasy za homosexuálne záväzky, možnosť adopcie dieťa homosexuálnym párom, liberálny prístup ku spolužitiu muža a ženy v kohabitácii a iné ďalšie kontradikcie, ktoré vplyvajú na výchovu dnešnej mládeže. Ľudská spoločnosť, do ktorej spadá rodina samozrejme aj mládež sa otvorila svetu a preto sa musí vysporiadať so všetkými následkami, ktoré so sebou prináša. Rapídny rozvoj vedy a techniky spojený s výraznou globalizáciou a sekularizáciou má na spoločnosť, no predovšetkým na rodinu nie vždy pozitívny, reálny a pragmatický dopad.¹⁸

Budovanie silnej rodiny z pohľadu vedy

Pri budovaní pevných rodinných vzťahov a rodičovského puta sú piliermi zrelí otcovia a matky. Úloha týchto rolí v rodine je nenahraditeľná.¹⁹ Výskum, realizovaný vedeckým tímom z Univerzity v Nebaske skúmal atribúty a skúsenosti, ktoré sa podieľajú na tom, aby rodina zostala súdržná a silná. Zaoberali sa znakmi a charakteristikou prvkov, ktoré dokážu urobiť rodiny spokojné a silné na celom svete. Nezamerali sa len na americké rodiny, ale aj na rodiny z celého sveta, ktoré si mysleli, že sa im darí mať pevné vzťahy a zvládať výchovu detí. Časový interval výskumu trval 35 rokov a skúmalo sa

¹⁷ Porov. PETRO, M.: Vplyv mediálnych obsahov na rodinu. In: *Vplyv médií na sociálne a kultúrne hodnoty súčasnosti I*. Prešov : GTF PU, 2010. s. 108.

¹⁸ Porov. LACA, S.: *Výchova – Rodina – Hodnoty*. Brno : Institut mezioborových studií, 2013. s. 7.

¹⁹ Porov. POTOČAROVÁ, M.: *Rodina a výchova k rodinným vzťahom dnes – etické súvislosti*. Košice : Vydavateľstvo SSV, 2019. s. 212.

viac 60 štúdií. Informácie boli zhromažďované prostredníctvom hlbokých rodinných rozhovorov a písomných dotazníkov. Jednotliví respondenti boli z 50 štátov sveta a 34 krajín. Hoci pri otázke „Čo robí vašu rodinu silnou?“ sa odpovede líšili podľa kultúry napriek tomu je možné ich zhrnúť a dať im jasné línie, ktoré vytvárajú silné rodiny. Vedci preto ich odpovede zosumarizovali do 6 silných stránok, ktoré sú tými „najdôležitejšími atribútmi“, ako si môžeme vytvoriť to najbezpečnejšie miesto na svete- silnú rodinu.

Uznanie a náklonnosť – Ľudia, ktorí žijú v pevných rodinách prejavujú neustály záujem jeden o druhého v pravidelných intervaloch. Nemajú obavy prejavovať si lásku a vyjadrujú si ju nasledovným správaním:

- vzájomnou starostlivosťou,
- priateľstvom,
- rešpektom individuality,
- hravosťou,
- humorom.

Oddanosť – Členovia silných rodín, ktoré dobre fungujú, preukazujú silnú oddanosť všetkým členom rodiny. Investujú do spoločných aktivít čas a nedovolia, aby im práca alebo iné priority odoberali priveľa času z ich rodinnej interakcie. Oddanosť rodiny sa prejavuje v aspektoch:

- dôvery,
- úprimnosti,
- spoľahlivosti,
- vernosti,
- zdieľania.

Positívna komunikácia – Úspešné rodiny sú často vo svojej komunikácii orientované na úlohy, identifikujú problémy a diskutujú, ako ich spoločne riešiť. V silných rodinách sa však často komunikuje aj bez zjavného dôvodu. Hovoria a počúvajú sa navzájom len preto, aby zostali spojení. Aj tu vidíme dôležitosť a významný vplyv rodinnej

komunikácie.²⁰ Táto pozitívna rodinná komunikácia by mala prebiehať v týchto intenciách:

- dávaním komplimentov,
- v zdieľaní pocitov,
- vyhýbaniu sa viny a obvineniam,
- schopnosťou dospieť ku kompromisom,
- hravosťou,
- schopnosťou súhlasiť, aj keď nesúhlasíme.

Príjemný spoločný čas – V jednej zo štúdií 1500 detí odpovedalo, čo robí rodinu šťastnou. Našlo sa zopár odpovedí, ktoré hovorili o peniazoch, autách či krásnych domoch. Väčšina detí však odpovedala, že je to príjemný spoločný čas, ktorý si dokážu všetci užiť. Preto vedci zhrnuli body, ktoré zdôrazňujú kvalitu spoločného tráveného času v rodinách:

- nie veľa času, ale jeho kvalita,
- spoločné zdieľanie spomienok,
- užívanie si vzájomnej spoločnosti,
- jednoduché, nie drahé, spoločné chvíle,
- zdieľanie zábavných okamihov.

Úspešné zvládnutie stresu a krízy – Ani silným rodinám sa krízy a stres nevyhýbajú. Nie sú však tak náchylné podľahnúť stresovým situáciám ako problémové rodiny. Radšej využívajú schopnosť riadiť drobné každodenné stresory a veľké krízy efektívne. Vedia, ako sa vyhýbať problémom skôr, ako sa stanú, ale aj ako spolupracovať pri výzvach, ak im do života vstúpia. Rodiny, ktoré dokážu zvládať stres a krízy efektívne, majú tieto kvality:

- prispôsobivosť,
- vnímanie kríz ako výziev a príležitostí,
- spoločný rast pomocou kríz,
- otvorenosť zmenám,
- odolnosť.²¹

²⁰ Porov. DEFRAIN, J. – SWANSON, D. – FRIESEN, J.: *What Is a Strong Family?* <http://extensionpublications.unl.edu/assets/pdf/g1885.pdf> (1.3.2020).

²¹ Porov. DEFRAIN, J. – SWANSON, D. – FRIESEN, J.: *What Is a Strong Family?* <http://extensionpublications.unl.edu/assets/pdf/g1885.pdf> (1.3.2020).

Duchovná pohoda – náboženstvo či spiritualita tiež zohrávajú svoju úlohu pri stabilite a sile rodiny. Napriek tomu, že čoraz menej ľudí sa hlási k viere, duchovná pohoda zohráva neprehliadnuteľnú rolu aj pri budovaní silnej rodiny. Duchovná pohoda môže znamenať organizované vyznávanie viery a návštevy náboženských chrámov, no nie nevyhnutne. Ľudia duchovnú pohodu vo svojom živote opisujú rôznymi spôsobmi: niektorí hovoria o vierovyznaní, iní o vnímaní nádeje či prítomnosti optimizmu v živote. Sú takí, ktorí vnímajú jedinečnosť sveta, alebo hovoria o etických hodnotách v ich živote. Duchovnú pohodu možno preto vnímať ako centrum záujmu o iných, ktorá sa prejavuje predovšetkým delením, láskou a záujmom. Súčasťou duchovnej pohody je nádej, viera, súcit, zdieľanie etických hodnôt a jedinečnosť ľudstva.²²

Význam náboženského života či výchovy a prežívanie spirituality v rodinách skúmal aj rozsiahly výskum z Harvardu, ktorý sa venoval vplyvu duchovna na silu rodiny a zistil, že modlitby a účasť na bohoslužbách v detstve sa spájajú so zdravšími životnými rozhodnutiami a lepšou mentálnou, fyzickou a emocionálnou pohodou u dospievajúcich a mladých dospelých.²³ Profesor Tyler J. VanderWheele z tímu výskumníkov tejto štúdie tvrdí, že rodičia, ktorí vychovávajú svoje deti vo viere, si môžu byť istí, že prinášajú deťom psychologické a behaviorálne benefity, ktoré si so sebou poniesú až do dospelosti. Profesor si myslí, že pozitívny efekt duchovne zameraných detí spôsobuje napríklad vyššia orientácia na druhých ľudí, pomoc iným, schopnosť odpúšťať, menší záujem o drogy či nezodpovedné sexuálne správanie alebo lepšie porozumenie sebe počas kritického obdobia dospievania.²⁴

²² Porov. DEFRAIN, J. – SWANSON, D. – FRIESEN, J.: *What Is a Strong Family?* <http://extensionpublications.unl.edu/assets/pdf/g1885.pdf> (1.3.2020).

²³ Porov. CHEN, Y. – VANDERWEELE, J.T.: *Združenia náboženskej výchovy s následným zdravím a pohodu od dospievania do mladého dospelosti: analýza výsledku.* <https://academic.oup.com/aje/article/187/11/2355/5094534> (12.2.2020).

²⁴ Porov. VANDERWEELE, J.T.: *Náboženská výchova a dospievanie.* <https://ifstudies.org/blog/religious-upbringing-and-adolescence> (12.3.2020).

Úskalia súčasného rodičovstva

V závere chceme poukázať ešte na deficit, ktoré sprevádzajú súčasné rodičovstvo a rodičovské roly podľa pedagogičky špecializujúcej sa na rodinné vzťahy a výchovu Márie Potočarovej. Uvádzame tieto degradujúce aspekty rodičovstva, aby si ich spoločnosť a predovšetkým rodičia začali uvedomovať, dokázali zvoliť stratégie na základe ktorých budú schopní tieto ohrozenia eliminovať či dokonca im úplne predísť a byť úspešní v jednom z najkrajších životných poslani človeka – v rodičovstve.

Autorka ak prvú z príčin neúspešného rodičovstva označuje *liberálny vzťah* rodičov a detí. Rodičia vo vzťahu k deťom sú skôr rovnocennými partnermi. Ich autorita je potieraná, deti svojich rodičov nerešpektujú a rodičom chýba „moc“ nad dieťaťom, čo paradoxne vyvoláva pocit úzkosti a neistoty. Rodičia si musia uvedomiť, že dieťa v nich nepotrebuje mať rovnocenného partnera, ale dôveryhodnú osobu, na ktorú sa môže spoľahnúť, ktorá ho neopustí. Tento fakt je pre osobu dieťa veľmi dôležitý z pohľadu jeho zdravého psychického vývinu. Je to najdôležitejší postoj, ktorý sa v konečnom dôsledku stáva aj nosným pilierom výchovy.²⁵

Druhou zložkou, ktorá nahlodáva a ohrozuje súčasne rodičovstvo pramení v skutočnosti, že deti a najviac mladí tínedžeri nemajú predstavu o *typickom mužskom* či *materskom správaní*. Rola otca je vykresľovaná iba ako muža, ktorí potrebuje byť úspešný v podnikaní, biznise a svete práce. Vo veľkej miere k takému to obrazu o otcovi prispievajú aj média, televízne programy a filmy. Otec je predstavovaný ako človek neschopný zaoberať sa problémami svojich dospievajúcich detí, ktorý nedokáže deťom určiť požiadavky na život, nechopený spolupodieľať sa na výchovných vzťahoch, neschopný emocionálne sa zaangažovať v rodinnej interakcii.²⁶ Zlyhaniu respektíve ohrozeniu nie sú schopne vyhnúť sa ani ženy so svojou sociálnou rolou matky. Táto príčina pramení v prvom rade z toho, že do roly matky

²⁵ Porov. POTOČAROVÁ, M.: *Rodina a výchova k rodinným vzťahom dnes – etické súvislosti*. Košice : Vydavateľstvo SSV, 2019. s. 214.

²⁶ Porov. POTOČAROVÁ, M.: *Rodina a výchova k rodinným vzťahom dnes – etické súvislosti*. Košice : Vydavateľstvo SSV, 2019. s. 215.

sa premieta aj snaha o zrovnoprávnenie svojho postavenia v rodine s mužom. Chýbajúca prítomnosť otca v rodine a jeho únik pred zodpovednosťou spôsobuje komplikácie aj na strane ženy a matky, pretože sa v mnohých prípadoch snaží suplovať nenaplnené úlohy otca.²⁷ Od roly matky sa predovšetkým očakáva, že položí základ pre citové zázemie dieťaťa. Jej najpodstatnejším poslaním v rodine je prijať materstvo so základnou hodnotnou tohto poslanca a tým je materinská láska. Prostredníctvom nej dokáže matka podporiť život dieťaťa nie len po biologickej stránke, ale aj starostlivým a zodpovedným prístupom, zabezpečenie prostriedkov a podmienok pre rozvoj dieťaťa. Podporiť život dieťaťa materinskou láskou znamená odovzdať mu aj postoj k životu a tvorivú perspektívu.²⁸ Je dôležité si však uvedomiť náročnosť a záťaž, ktorú si táto úloha vyžaduje. Na dnešné matky sa kladú vysoké nároky či už ide o zamestnanie, pracovné a spoločenské nároky v súčinnosti s rodinnými povinnosťami. Chybou je, že sa u matky niekedy prestáva rozlišovať stupeň dôležitosti v jednotlivých úlohách jej poslania. Úlohy, ktoré sa od súčasnej matky vyžadujú je potrebné prioritne usporiadať, aby to dokázala zvládnuť na základe svojich psychických a fyzických síl. Žena, ktorá je pripravená zvládnuť manželstvo a rodičovstvo, musí byť psychologicky natoľko zrelá, že dokáže optimálne vyriešiť túto vážnu dilemu svojich životných hodnôt a postojov a vie zápasíť o svoje práva a o svoju rovnocennosť.²⁹

Hodnotu materstvu i otcovstvu dáva schopnosť vychovávať z dieťaťa vo všetkých dimenziách jeho osobnosti rozvinutú ľudskú bytosť a integrálnu osobnosť. Kompetencie tejto výchovy predpokladajú, že budeme vedieť rozlišovať čo je dobré a hodnotné, na základe čoho budeme pristupovať k výchove podľa úloh a hodnôt poslania – matky a otca.³⁰

²⁷ Porov. SEDLÁČEK, J.: *Otcovstvo: problém alebo výzva?* Bratislava : Don Bosco, 2010. s. 52.

²⁸ Porov. ŠULOVÁ, L.: *Jak učit výchovu k manželství a rodičovství?* Praha : Grada Publishing, 1995. s. 24.

²⁹ Porov. PODMANICKÝ, I. – GLASA, J.: *Výchova k manželstvu a rodičovstvu*. Banská Bystrica : Metodické centrum, 2001. s. 53.

³⁰ Porov. ŠULOVÁ, L.: *Jak učit výchovu k manželství a rodičovství?* Praha : Grada Publishing, 1995. s. 26.

Autorka Potočarová zdôrazňuje, že efektívna a úspešná rodičovská výchova úzko súvisí s etikou a preto sa musí opierať o princípy prosociálnej výchovy. „Dobre vychovávať deti v súčasnom prostredí masívnej pojmovej a hodnotovej dezorientácie nie je vôbec ľahké. Pre kvalitnú rodičovskú výchovu je podstatný predovšetkým eticky správny postoj rodičov k životu a k existencii ich dieťaťa. Takýto postoj ovplyvňuje nielen prijatie, akceptáciu, ale aj rešpektovanie osobnosti a potrieb dieťaťa. Postoje a preferované hodnoty rodičov výchovne pôsobia presvedčivo len vtedy, ak rodičia ich silu dokážu svojim príkladom a konkrétnymi skutkami, ale prakticky najmä to, ak ich vedia zdôvodniť aj prijateľnými argumentami, v ovzduší vzájomného rešpektovania a dialógu.”³¹ Teda správnou rodičovskou výchovou je výchova humanistická, prosociálna a etická. S týmto jej tvrdením sa stotožňujeme a zároveň zdôrazňujeme, aby tieto princípy boli v čo najväčšej možnej miere uplatňované v rodičovskej výchove a rodičovstve.

BIBLIOGRAFIA

- BAČKOROVÁ, E.: Rodina a Význam rodinnej výchovy. In: *Výchova v pedagogickom výskume a praxi*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metóda, 2008. 700 s. ISBN 978-80-8105-007-7.
- DEFRAIN, J. – SWANSON, D. – FRIESEN, J.: *What Is a Strong Family?* <http://extension-publications.unl.edu/assets/pdf/g1885.pdf> (1.3.2020).
- FRANKL, V. E.: *Lékařská péče o duši*. Brno : Cesta, 2006. 240 s. ISBN 80-8531-9-500.
- CHEN, Y. – VANDERWEELE, J.T.: *Združenia náboženskej výchovy s následným zdravím a pohodu od dospievania do mladého dospelosti: analýza výsledku*. <https://academic.oup.com/aje/article/187/11/2355/5094534> (12.2.2020).
- JÁN PAVOL II.: *Pastorálna konštitúcia – Gaudium et spes*. <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/druhy-vatikansky-koncil/c/gaudium-et-spes> (1.4.2019).
- KALČOVSKÁ, E.: *Hodnotová orientácia súčasnej mládeže a jej význam v pedagogickom procese*. http://www.uski.sk/frm_2009/ran/2004/ran-2004-1-02.pdf (20.1.2020).
- KŘIVOHLAVÝ, J.: *Psychologie moudrosti a dobrého života*. Praha : Grada Publishing, 2009. 138 s. ISBN 978-80-247-2362-4.
- LACA, S.: *Výchova – Rodina – Hodnoty*. Brno : Institut mezioborových studií, 2013. 223 s. ISBN 978-80-87182-32-1.
- LOUCKÁ, R.: *Jak člověka ovlivňuje výchova a společnost*. <http://radoslava-loucka.cz/jak-cloveka-ovlivnuje-vychova-a-spolecnost/> (1.4.2019).

³¹ POTOČAROVÁ, M.: *Rodina a výchova k rodinným vzťahom dnes – etické súvislosti*. Košice : Vydavateľstvo SSV, 2019. s. 216-217.

- PETRO, M.: Vplyv mediálnych obsahov na rodinu. In: *Vplyv médií na sociálne a kultúrne hodnoty súčasnosti I*. Prešov : GTF PU, 2010. 132 s. ISBN 978-80-555-0289-2.
- PODMANICKÝ, I. – GLASA, J.: *Výchova k manželstvu a rodičovstvu*. Banská Bystrica : Metodické centrum , 2001. 103 s. ISBN 80-8041-392-4.
- POPIELSKI, K.: *Człowiek – pytanie otwarte*. Lublin : Redakcja wydawnictw KUL, 1987. 337 s. ISBN 83-00-00667-2.
- POTOČAROVÁ, M.: *Rodina a výchova k rodinným vzťahom dnes – etické súvislosti*. Košice : Vydavateľstvo SSV, 2019. 231 s. ISBN 978-80-855581-84-3.
- POTOČAROVÁ, M.: *Rodina, mládež a jej postoje k sociálnym limitom*. Bratislava : Vydavateľstvo STU, 2003. 131 s. ISBN 80-227-1940-4.
- SEDLÁČEK, J.: *Otcovstvo: problém alebo výzva?* Bratislava : Don Bosco, 2010. 267 s. ISBN 978-80-8074-130-3.
- ŠPIDLÍK, T.- RUPNIK, M.I.: *Nové cesty pastorální teologie*. Olomouc : PBtisk, 2008. 656 s. ISBN 978-80-86715-97-1.
- ŠULOVÁ, L.: *Jak učit výchovu k manželství a rodičovství?* Praha : Grada Publishing, 1995. 112 s. ISBN 80-7169-218-2.
- TIRPÁK, P.: *Rodinná výchova*. Prešov : PU GTF, 2010. 146 s. ISBN 978-80-555-0142-0.
- TOMÁŠOVÁ, V.: *Výchova v rodine*. In: *Výchova v pedagogickom výskume a praxi*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metóda, 2008. 700 s. ISBN 978-80-8105-007-7.
- URBAN, H.: *Život není náhoda*. Praha : Portál, 2017. 224 s. ISBN 978-80-262-1237-9.
- VANDERWEELE, J.T.: *Náboženská výchova a dospievanie*. <https://ifstudies.org/blog/religious-upbringing-and-adolescence> (12.3.2020).
- WHITEOVÁ, E. G.: *Výchova*. Vrútky : Advent-Orion, 1998. 267 s. ISBN 80-88719-71-2.

Formácia gréckokatolíckych bohoslovcov v období rokov 1968 – 1971

Jana Lukáčová

Abstract: *The aim of this study is to approach the issue of Greek Catholic clergy after its 18th year of official non-existence. Although the Greek Catholic Church was allowed, it faced a number of difficult and demanding tasks. One of them was the issue of the Greek Catholic clergy and the place of its further formation. As the Greek Catholic Church did not have any institution of a similar nature in the period in question.*

Key words: *Formation. Greek Catholic Church. Institution. Restoration. Theologians.*

Úvod

Po osemnástich rokoch oficiálnej neexistencie sa v apríli 1968 dočkala Gréckokatolícka cirkev postupnej obnovy. Tento impulz nádeje, ktorý jej bol v polovici roka 1968 daný, bol doprevádzaný ďalšími úlohami, ktoré na ňu čakali. Jednou z nich bolo aj vyriešenie problému inštitúcie, ktorá by zastrelila formáciu gréckokatolíckeho duchovenstva, ktorého bolo bez tak po roku 1950 nedostatok. Na začiatku roku 1968 chýbalo v pastoračnej službe celkovo 56 kňazov.¹ Jedným z riešení bolo štúdium na CMBF v Bratislave. Aj keď táto možnosť štúdia podliehala rôznym kritériám.

Problematika štúdia gréckokatolíckych bohoslovcov po obnove Gréckokatolíckej cirkvi

Gréckokatolíci si boli vedomí, že po roku 1968 a obnove Cirkvi, nebudú mať dostatok kňazov na zastrešenie všetkých gréckokatolíckych farností. Politika vtedajšej Komunistickej vlády sa riadila heslom „*Udriem pastiera a rozpáchne sa celé stádo*“.

¹ ŠTURÁK, P.: Intelektuálna a duchovná formácia budúcich kňazov gréckokatolíckej cirkvi v Prešove od roku 1880 do súčasnosti. In: *Univerzita v kontexte zmien : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej 28.-30. novembra 2012 v Prešove*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2014. s. 243.

Na základe publikácie Jána Babjaka SJ vieme, že pred likvidáciou Gréckokatolíckej cirkvi boli nasledujúci študenti teológie: Mikuláš Čečko, Ján Dunda, Vasil Ladislav Fejda, Ján Gajdoš, Michal Hospodár st., Michal Ivanko, Alexej Janočko, Mikuláš Janočko, Ján Eugen Kočiš, Pavol Kompér ml., Ján Krajňák, Ján Lešo, SJ, Imrich Marínčák, Jozef Mašlej, Ján Parnahaj, Vladimír Poláček, Michal Roško, CSsR, Jozef Sukovský, CSsR, Michal Vasil' st.²

Stav bohoslovcov po obnove Gréckokatolíckej cirkvi zhodnotil vo svojom výstupe na stretnutí kňazov konanom 31. júla 1968 otec Pavel Kompér ml.. Toto podujatie sa začalo svätou liturgiou v chráme na Moyzesovej ulici, pokračovalo prívetom, nasledovala informatívna prednáška, diskusia, rezolúcia a ukončenie.³

Otec Pavol Kompér okrem iného informoval o zriadení tzv. študentskej rady, ktorá prvý krát zasadla 14. septembra 1968. Tohto podujatia sa zo 75 pozvaných hostí zúčastnilo 53 hostí a 3 kňazi. Problémom zostalo, že po obnove Gréckokatolíckej cirkvi nemali miesto pre formovanie a štúdium potenciálnych gréckokatolíckych bohoslovcov.

Aj preto Akčný výbor Gréckokatolíckej cirkvi adresoval 15. augusta 1968 žiadosť Poverenictvu vlády Československej republiky do Prahy, v ktorej žiadal zriadiť Vysokoškolskú bohosloveckú školu, ktorej sídlom malo byť mesto Prešov. Študentská rada, ktorá bola vytvorená krátko po roku 1968, v mene Gréckokatolíckeho biskupského úradu zvolala na deň 14. septembra 1968 stretnutie všetkých bohoslovcov.⁴ Do Bratislavy boli prijatí desiatí bohoslovci. Išlo o Petra Horňáka, Štefana Ištvaníka CSsR, Cyrila Jančíšina, Jána Karasa, Vasila Kormaníka, Michala Moskáľa, Michala Onderka, Štefana Vasilíka CSsR, Emila Zorvana a Jána Zubrického.⁵ Pričom v Litoměřiciach študovali traja bohoslovci- Ján Gajdoš, Michal Roško CSsR a Jozef Sukovský CSsR.⁶

² BABJAK, J.: *Zostali verní : osudy gréckokatolíckych kňazov*. 8. Košice : Slovo, 2001.

³ List riaditeľa biskupskej kancelárie otca Andreja Zimu zo dňa 2. septembra 1968.

⁴ Išlo o všetkých bohoslovcov z roku 1950, absolventov bohosloveckých fakúlt a tí, ktorí neboli vysvätení za kňazov.

⁵ Spracované na základe zoznamu poslucháčov denného štúdia na CMBF v Bratislave zo dňa 14. júna 1969.

⁶ Spracované na základe zoznamu poslucháčov denného štúdia na CMBF v Bratislave zo dňa 14. júna 1969.

Kvôli snahe pôsobiť v budúcnosti ako gréckokatolícki duchovní sa zvyšok bohoslovcov stal externými študentmi Rímskokatolíckej Cyrilometodskej univerzity v Bratislave so sídlom v Košiciach. Gréckokatolícky biskupský úrad v Košiciach žiadal Povereníctvo Slovenskej národnej rady o zriadenie konzultačného strediska Rímskokatolíckej Cyrilometodskej univerzity v Bratislave a to na školský rok 1968/1969. Na nasledujúce kombinované štúdium na tejto „pobočke“ v Košiciach boli prijatí bohoslovci študujúci v seminári do roku 1950 a záujemcovia o toto štúdium, ktorí dosiahli minimálne vek 30 rokov. Napriek akémusi odobreniu štúdia bohoslovcov na „pobočke“ v Košiciach sa Gréckokatolícky biskupský úrad nevzdal svojej túžby zriadiť samostatnú bohosloveckú fakultu v Prešove.⁷ Aj preto odoslal opätovnú žiadosť Povereníctvu Slovenskej národnej rady dňa 21. decembra 1968. V žiadosti možno čítať nasledovné: *„Zrušením Vysokej školy bohosloveckej v Prešove v apríli 1950 došlo k strate 90-100 kňazov, ktorí by absolvovali túto školu v priebehu 18 rokov. Ku dňu 15. decembra 1968 bolo prevzatých 200 farností z bývalých 242 v roku 1948. Toho času chýba gréckokatolíkom 56 kňazov... Pri konzultáciách zástupcov našej cirkvi o potreby vysokej školy bohosloveckej pre našu Cirkev na Povereníctve Slovenskej národnej rady pre kultúru a informácie, bol viac rás priznaný nárok nechať pravoslávnu bohosloveckú fakultu v Prešove s budovou a zariadením pre väčšinovú cirkev, ktorou sa nesporne stala naša Gréckokatolícka cirkev.“*⁸

Napriek snahám o fungovanie „pobočky“ Rímskokatolíckej Cyrilometodskej univerzity v Košiciach bola jej existencia ohrozená nedostatkom profesorov a financií. Externí študenti na nej fungovali viac-menej iba konzultačne a na skúšky chodievali do Bratislavy. Nakoľko nemala oficiálne odobrenie, fungovala štátne iba na báze tolerancie. Naďalej sa však otvárala otázka zriadenia samostatnej Bohosloveckej fakulty a seminára v Prešove, čo možno sledovať aj skrz žiadosť z 5. júla 1969. V danej problematike nepriniesol ani rok 1970 nádej pre

⁷ MANDZÁK, D. A.: *Známy neznámy*. Michalovce : Redemptoristi, Vydavateľstvo Misionár, 2009. s. 136 – 140.

⁸ ŠTURÁK, P.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Prešov : Petra, n. o., 2018. s. 211 – 212.

zlepšenie situácie, aj keď sa uskutočnilo niekoľko stretnutí dočasného ordinára Mons. Jána Hirku s predstaviteľmi, ktorí mohli vyriešiť danú situáciu.⁹

Postupne začala politická moc obmedzovať štúdium bohoslovcov na „pobočke“ Rímskokatolíckej Cyrilometodskej univerzity v Košiciach a to najmä pri záujemcoch o štúdium teológie.¹⁰

Generálny riaditeľ Sekretariátu pre veci cirkevné pri Ministerstve kultúry SSR Dr. Karol Homola dňa 14. januára zrušil konzultačné stredisko v Košiciach. Dekana Rímskokatolíckej Cyrilometodskej univerzity v Bratislave informoval, že 35 poslucháčov študovalo na konzultačnom stredisku bez vedomia štátu.¹¹ Z uvedeného listu vyplávalo aj nasledujúce: ..., *Vzhľadom na uvedené skutočnosti zastavujeme týmto štúdium gréckokatolíckych poslucháčov externou formou na Rímskokatolíckej bohosloveckej fakulte v Bratislave. Tí z poslucháčov, ktorí začali študovať touto formou, predovšetkým vekovo mladší a bezúhonní budú môcť sa prihlásiť v riadnom výberovom pokračovaní v budúcom školskom roku, prípadne i v budúcich rokoch a budú môcť byť prijatí, ak splnia podmienky pre prijatie podľa platného štatútu pre bohoslovecké fakulty.*¹²

Problematike formovania sa ďalšej generácie duchovenstva sa venovala náležitá pozornosť aj v nasledujúcom období, pričom boli vydané smernice pre prijímacie konanie na Rímskokatolíckej Cyrilo-metodejskej bohosloveckej fakulty v Bratislave. Výberovým konaním mali byť vybraný uchádzači, ktorí boli najlepšími a najschopnejšími. Pričom museli mať splnené typické náležitosti:

⁹ MANDZÁK, D. A.: *Známy neznámy*. Michalovce : Redemptoristi, Vydavateľstvo Misionár, 2009. s. 140 – 142.

¹⁰ CORANIČ, J.: Gréckokatolícky kňazský seminár a teologická akadémia. In: KÓNAY, P. – LUKÁČ, E. – CORANIČ, J. – ŠAFIN, A.: *350 rokov Vysokého školstva v Prešove*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2018. s. 86.

¹¹ ŠTURÁK, P.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Prešov : Petra, n. o., 2018. s. 211 – 212.

¹² PETRO, M.: Iniciatívy ordinára Jána Hirku o revitalizáciu teologickej fakulty a kňazského seminára. In: CORANIČ, J. – ŠTURÁK, P. (eds.): *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí*. Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, 2009. s. 125 – 126.

- úspešná záverečná skúška¹³,
- česko-slovenské štátne občianstvo,
- bezúhonnosť,
- oddanosť socialistickému zriadeniu,
- fyzická i duševná spôsobilosť,
- doporučenie od svojho ordinára¹⁴.

Prihlášky mali byť v predstihu odoslané na ordinariáty. Pritom mali byť vyčlenené prihlášky, ktoré nesplnili náležité kritéria. Okrem toho im boli Ministerstvom kultúry, sekretariát pre veci cirkevné preskúmané náležité dokumenty a na základe dohovoru s jednotlivými ordinármi udelené smerné číslo.¹⁵

Kandidáti na bohoslovecké štúdiá museli predložiť dané podklady:

- Osvedčenie o štátnom občianstve
- Vysvedčenie o maturitnej skúške
- Rodný list
- Krstný list
- Sobášny list
- Prihláška na vysokoškolské štúdium- lekárske potvrdenie
- Životopis
- Odporúčanie miestneho duchovného
- Žiadosť o prijatie na štúdiá
- Prihláška na vysokú školu potvrdená riaditeľom školy¹⁶

Kvôli problematickosti tejto a rovnako aj ďalších úloh, ktoré pred vtedajším ordinárom stáli, požiadal začiatkom roka 1970 o stretnutie s ministrom kultúry Miroslavom Válkom. Ich rokovanie sa malo

¹³ Na základe štúdií z roku 1971 museli uchádzači o štúdium teológie byť maturantmi zo stredných všeobecných škôl, prípadne gymnazisti. Pričom do prijímacie konania sa nemohli hlásiť študenti, ktorí absolvovali inú vysokú školu, boli poslucháčmi vysokých škôl alebo absolventi stredných odborných škôl. In: *Obežník gréckokatolíckeho ordinariátu 1/1971*. 1971, č. 1.

¹⁴ Na základe štúdií z roku 1971 musela byť správa doplnená maturitným vysvedčením, rodným a krstným listom, sobášnym listom rodičov a podrobným životopisom. In: *Obežník gréckokatolíckeho ordinariátu 1/1971*. 1971, č. 1.

¹⁵ In: *Obežník gréckokatolíckeho ordinariátu 2/1970*. 1970, č. 2.

¹⁶ Doklady kandidátov teológie, ktoré boli predložené na CMBF v Blave dňa 9. apríla 1974.

zaoberať napríklad témou vzťahov Gréckokatolíckej a Pravoslávnej cirkvi, štúdia gréckokatolíckych bohoslovcov, navrátenie biskupskej rezidencie a seminára. Výsledkom tohto rokovania bolo zvolanie porady dekanov, na ktorej mali byť účastníkmi aj zástupcovia ministerstva kultúry. Toto stretnutie sa uskutočnilo 10. februára 1970 za účasti ordinára Jána Hirku, biskupa ThDr. Vasiľa Hopka, otca Jána Semana, Dr. Štefana Ujhélyiho, Mons. Michala Sabadoša, okresných dekanov a pána Magula a Cigánka za Ministerstvo kultúry. Na začiatku odznel referát ordinára Jána Hirku, okrem iného informoval o problematike otázky obyvateľov východného Slovenska a najmä gréckokatolíkov po roku 1968 – 1969, hovoril o pomeroch medzi Gréckokatolíckou a Pravoslávnu cirkvou týkajúcich sa veriacich, kňazov, jednotlivých farností a vysporiadania záväzkov, rovnako spomenul aj ťažkosti zo strany vedenie jednotlivých štátnych orgánov.¹⁷ Rovnako vyjadril lojalitu štátu a priznal, že v minulosti nastali chyby, ktoré sa teraz naprávajú. Na druhej strane ubezpečil zástupcov štátu, že Gréckokatolícka cirkev sa stane konsolidačným prvkom.¹⁸

Po jeho príspevku započala diskusia jednotlivých dekanov, ktorí dokumentovali situáciu jednotlivých dekanátov. A následne sa prihlásili o slovo aj zástupcovia Ministerstva kultúry, ktorý obhájil konanie štátnych orgánov a vinníkov. Práve im bola adresovaná otázka zriadenia bohosloveckej fakulty.

Toto stretnutie však neprinieslo požadované ovocie, aj preto sa ordinár Ján Hirka rozhodol opätovne apelovať listom 26. januára 1970 na ministra kultúry Miroslava Válka a rovnako aj na Metropolitnú radu Pravoslávnej cirkvi v Prahe, Eparchiálnu radu v Prešove a Eparchiálnu radu v Michalovciach. Východiskom týchto snáh bolo stretnutie ministrov¹⁹ v Košiciach, ktoré konštatovalo, že problema-

¹⁷ PETRO, M.: Iniciatívy ordinára Jána Hirku o revitalizáciu teologickej fakulty a kňazského seminára. In: CORANIČ, J. – ŠTURÁK, P. (eds.): *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí*. Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, 2009. s. 126 – 130.

¹⁸ PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *V zovreté normalizácie. Cirkvi na Slovensku 1969 – 1989*. Bratislava : Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2004. s. 35 – 40.

¹⁹ Stretili sa minister vnútra Egid Pepich, minister spravodlivosti Félix Vašečka a minister kultúry Miroslav Válek a tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany Slo-

tika získania biskupskej rezidencie a bohosloveckej fakulty sa vyrieši až po usporiadaní záväzkov medzi Gréckokatolíckou a Pravoslávnu cirkvou.²⁰

Aj nasledujúce obdobie tohto roka bolo spojené s viacerými aktivitami ordinariátu, kňazov a veriacich aj v problematike gréckokatolíckych bohoslovcov.²¹

K vyriešeniu pomerov Gréckokatolíckej cirkvi malo dopomôcť aj stretnutie gréckokatolíckeho duchovenstva celej diecézy²² s predstaviteľmi sekretariátu Ministerstva kultúry SSR²³. Plenárnej schôdzi predchádzala slávnostná bohoslužba v katedrálnom chráme. Tejto schôdze sa zúčastnil aj pomocný biskup ThDr. Vasil' Hopko a jej cieľom bolo vyriešiť naliehavé otázky dotýkajúce sa samotnej diecézy a doriešenie zákonných požiadaviek Gréckokatolíckej cirkvi. Jej zámerom bolo poukázať na dištancovanie sa od vnútorných ako aj vonkajších nepriateľov štátneho zriadenia. Okrem toho predstavitelia ministerstva vo svojich príspevkoch potvrdili, že v údajnej likvidácii Gréckokatolíckej cirkvi ide o planú propagandu, ktorá mala zamedziť aktivity smerujúce ku konsolidácii pomerov.²⁴

V rámci snáh o obnovenie činnosti Gréckokatolíckeho kňazského seminára boli napísané žiadosti 15. augusta 1968, 21. decembra 1968, 5. júla 1969, 18. decembra 1969, 5. februára 1970 a 26. januára 1971.²⁵

venska Ľudovít Pezlár.

²⁰ PETRO, M.: Iniciatívy ordinára Jána Hirku o revitalizáciu teologickej fakulty a kňazského seminára. In: CORANIČ, J. – ŠTURÁK, P. (eds.): *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí*. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, 2009. s. 126 – 130.

²¹ PETRO, M.: Iniciatívy ordinára Jána Hirku o revitalizáciu teologickej fakulty a kňazského seminára. In: CORANIČ, J. – ŠTURÁK, P. (eds.): *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí*. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, 2009. s. 130 – 133.

²² Posledné stretnutie duchovenstva sa uskutočnili v máji roku 1968 v Košiciach.

²³ Išlo o riaditeľa sekretariátu Karola Homolu, Františka Magulu a pána Cigánka.

²⁴ Z plenárnej schôdze nášho duchovenstva. In: *Slovo*. Prešov, 1970. roč. II., č. 15. s. 3.

²⁵ List ordinára Jána Hirku vo veci obnovenia činnosti Gréckokatolíckeho kňazského seminára a bohosloveckej fakulty v Prešove adresovaný Sekretariátu pre veci cirkevné Ministerstva kultúry SSR zo dňa 26. januára 1971.

K obnove teologickej fakulty došlo až v roku 1990 a to na základe zákona č. 163/ 90 Zb., par. 12, ods. 4.²⁶

BIBLIOGRAFIA

- BABJAK, J.: *Zostali verní : osudy gréckokatolíckych kňazov*. 8. Košice : Slovo, 2001. 128 s. ISBN 80-85291-47-9.
- CORANIČ, J.: Gréckokatolícky kňazský seminár a teologická akadémia. In: KÓNAY, P. – LUKÁČ, E. – CORANIČ, J. – ŠAFIN, A.: *350 rokov Vysokého školstva v Prešove*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2018. s. 71 – 98. ISBN 978-80-555-1988-3.
- List ordinára Jána Hirku vo veci obnovenia činnosti Gréckokatolíckeho kňazského seminára a bohosloveckej fakulty v Prešove adresovaný Sekretariátu pre veci cirkevne Ministerstva kultúry SSR zo dňa 26. januára 1971.
- List riaditeľa biskupskej kancelárie otca Andreja Zimu zo dňa 2. septembra 1968.
- MANDZÁK, D. A.: *Známy neznámy*. Michalovce : Redemptoristi, Vydavateľstvo Misiónár, 2009. s. 432 s. ISBN 978-80-88724-41-4.
- Obežník gréckokatolíckeho ordinariátu 1/1971*. 1971, č. 1.
- Obežník gréckokatolíckeho ordinariátu 2/1970*. 1970, č. 2.
- PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku 1969 – 1989*. Bratislava : Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2004. 230 s. ISBN 80-224-0787-9.
- PETRO, M.: Iniciatívy ordinára Jána Hirku o revitalizáciu teologickej fakulty a kňazského seminára. In: CORANIČ, J. – ŠTURÁK, P. (eds.): *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí*. Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, 2009. 120 – 136. ISBN 978-80-8068-932-2.
- Spracované na základe zoznamu poslucháčov denného štúdia na CMBF v Bratislave zo dňa 14. júna 1969.
- ŠTURÁK, P.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Prešov : Petra, n. o., 2018. 295 s. ISBN 978-80-8099-138-8.
- ŠTURÁK, P.: Intelektuálna a duchovná formácia budúcich kňazov gréckokatolíckej cirkvi v Prešove od roku 1880 do súčasnosti. In: *Univerzita v kontexte zmien : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie, konanej 28.-30. novembra 2012 v Prešove*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2014. s. 232 – 249. ISBN 978-80-555-1279-2.
- ŠTURÁK, P.: História a súčasnosť Gréckokatolíckej teologickej fakulty v Prešove : 120 rokov od založenia Alma mater a 20 rokov od obnovenia jej činnosti. In: *Theologos : teologická revue*. Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, 2011, roč. 13, č. 1, s. 113 – 125. ISSN 1335-5570.
- Z plenárnej schôdze nášho duchovenstva. In: *Slovo*. Prešov, 1970. roč. II., č. 15. s. 3.

²⁶ ŠTURÁK, P.: História a súčasnosť Gréckokatolíckej teologickej fakulty v Prešove : 120 rokov od založenia Alma mater a 20 rokov od obnovenia jej činnosti. In: *Theologos : teologická revue*. Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta, 2011, roč. 13, č. 1, s. 121.

The selected approaches to study of Religious Violence

Daniela Nguyen Trong

Abstract: *One of the most striking manifestations of the advent of religion in the public sphere is religious nationalism. Religion remains in the context of a postmodern driving force that is able to lead to active action in the public sphere through social identity and a specific view of the world. In this context, religious nationalism is at the forefront, creating a platform to justify and justify the use of violence to protect an allegedly endangered religion.*

Key Words: *Religion. Violence. Radicalism. Cosmic war.*

„Man himself is the source of his evils: he is as he is. God, guided by the necessary reasons of wisdom, decided to enter him into existence as he is.“

G.W. Leibniz¹

The end of the Cold War and in particular the events of 11 September 2001 contributed to the development of a debate regarding the rise of religion as an important constitutional element of contemporary international relations. Religion and the social forces it contained helped to shape local, regional, or international relations before the aforementioned events. The difference is that in the early 20th century sociologists assumed the secularization of society and the strong privatization of religion. These assumptions have been refuted and religion is gaining in strength.

One of the most striking manifestations of the advent of religion in the public sphere is religious nationalism. Religion remains in the context of a postmodern driving force that is able to lead to active action in the public sphere through social identity and a specific view of the world. In this context, religious nationalism is at the forefront,

¹ Porov. LEIBNIZ, G.W.: *Theodicea*. Praha : Oikymenh, 2004. s. 173.

creating a platform to justify use of violence to protect an allegedly endangered religion.

The aim of the paper is to introduce the relationship between religion and violence in postmodern society. The paper focuses on the present theoretical approaches to the study of the relationship between religion and violence.

When discussing religion and violence, we do not avoid discussing the preservation of protected values. These are values that have the character of moral norms and can be considered sacred because they are often associated with the form of sacrum. These are the values that define the community that believes in them and respects them. They are relevant to this topic because adhering to them or defense of them often leads to acts that involve violence.²

The combination of religious practices and violence can be seen across cultures, from archaic cultures to the present. First of all, it is the presence of human sacrifices in rituals that have been rationalized as a way of favoring the deity. Examples are found in burial rituals in which the relatives of the deceased or his servants were killed to accompany the deceased in the afterlife. We can also talk about various transitional rituals that are linked to physical pain and violence; a cult of martyrs, crusades, inquisition, ritual suicides, or modern jihad. There are many examples, irrefutable evidence of a strong link between religion and violence across cultures and history. Critic of religion Jack Nelson-Pallmeyer argues that all monotheistic religions are violent, which inevitably stems from their common nature. According to him, Judaism, Christianity and Islam will contribute to the destruction of the world as long as they do not confront the violence found in their religious texts and the violent nature of their God.³ But religious violence can be found in all the great religious traditions of the world.

The Critics argue that the concept of radicalism is inherently arbitrary, lacks a clear definition, and is often simply used as a nega-

² Porov. BAĀK, T. – KARDIS, K.: *Vybrané kapitoly zo sociológie kultúry I*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2013, s. 44.

³ Porov. PALLMEYER-NELSON, J.: *Is religion killing Us?* New York : Continuum, 2005. s. 136.

tive connotation of a specific idea. Another problematic point is that while one idea may be considered radical in one culture, it may be part of the normal functioning of society in another (eg: women's suffrage). One of the most complete definitions is given by Charles E. Allen, who understands radicalism as a process of adopting an extremist belief system that includes the will to use, encourage or facilitate violence as a method of bringing about a change in society.⁴

There is a relationship between the rise of secularism and the spread of a populist outburst of Christian roots. In practice It means little or no dogmas and means more a membership of a certain concept of the nation. The expansion of the role of religion in nationalism takes place within the boundaries of secularism and not of deeper religiosity. Religion has been reduced to culture and heritage and not to lived religiosity. But this is true only when it comes to indigenous culture. Opposition is not the culture of others but the religion of others. We see our own as something we do not have to believe, but we have to keep it, because we understand it as a heritage. On the other hand we do not understand others that they have brought with them their culture and heritage they want to preserve, but a religion that is irrational. For this reason, religious nationalism is on the rise – we can explain and justify it in a secular and materialistic paradigm. The nationalists use God as a mean of achieving their own goals, use God / deity as the source of their own authority, convey the message that their actions are done for God and by God's will.⁵

Rogers Brubaker talks about four approaches to studying the relationship between religion and nationalism. The first treats religion and nationalism as analogous phenomena to ethnicity and race. In this approach, we characterize nationalism on the basis of its similarities with religion, or simply specify nationalism as a religion. Common signs are belief in external strength, feelings of fear and reverence, ritualized ceremonies or orientation to symbols; „Gods“ are patron

⁴ Porov. VIDINO, L.: *Birth, Development and Radicalization Dynamics*. Miláno : Istituto per gli Studi di Politica Internazionale, 2014. s. 10-11.

⁵ Porov. *The impact on Global Mission of Religious Nationalism and 9/11 Realities*. <https://www.lausanne.org/content/lop/the-impact-on-global-mission-of-religious-nationalism-and-911-realities-lop-50#a3>. (12.2.2020).

saints or personification of the homeland, using speculative mythology, describing the noble past of the nation, conducting processions and expecting the highest sacrifice. The second approach is to specify the ways in which religion helps to explain nationalism – its origins, its distinctive character. Most of the researches under this approach address how particular religious traditions shape forms of nationalism (Catholicism in Poland, Catholicism in Ireland, Orthodoxy in the Balkans, Shintoism in Japan or Judaism in Israel).⁶

Although the interconnection of religion and violence extends deeply into cultures, modern social theories and research have not yet provided a solid theoretical basis for understanding this phenomenon. This is because the connection between religion and violence has been trivialized, and at the same time, researchers of violence often underestimate the role of culture. The problem also arises in defining the very concept of violence and its manifestations, not to mention the problematic concept of religion. Sociologist Mary Jackman gives a broad and culturally neutral definition of violence by defining it as actions that cause, threaten or cause harm; violent actions may be physical, written or verbal, as well as bodily, psychological, material or social.⁷

Cultures of violence

Since the 1980s, and especially after September 11, 2001, academics from various disciplines have focused their attention on the relationship of religion and violence. In his book *Terror in the Mind of God*, Mark Juergensmeyer presents different cultures of violence based on the environment of religion and provides one of the interpretations of this phenomenon. Juergensmeyer derives his understanding of religious violence from the so-called. the cosmic war, whose presence he sees in every religious tradition and sees it as a natural part of it.

⁶ Porov. BRUBAKER, R.: Between Nationalism and Civilizationism: The European populist movement in Comparative Perspective. In: *Ethnic and Racial Studies*. Vol. 40, No. 8, 2017, s. 14-16.

⁷ Porov. JACKMAN, M. R.: License to kill: Violence and legitimacy in expropriative social relations. In: *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. New York : Cambridge University Press, 2001. s. 443.

But what is ruthless to barbaric is that religious violence uses divine struggle and puts it at the service of political ends. Religious drama is taken out of context – no longer depends on the circumstances of the origin of that canonical file, but the emphasis is on a report that supposedly advocates and justifies violence:

Anders Breivik identified himself as a cultural Christian, did not show or ascribe a high level of religiosity, but stated in his 2011 manifesto that the motive for his attacks was to save Christian Europe⁸

Since 2014, Abu Bakr al-Baghdad has repeated in his sermons verses from the Qur'an, taken from the context by which he vehemently justified and affirmed the correctness of violence against non-Muslims⁹

The extremist Buddhist priest Wirathu is the leader of the anti-Muslim movement in Myanmar; his hate speech and public excitement are one of the catalysts of the Rohingya ethnic genocide at the end of 2016¹⁰

The paramilitary organization of Hindu nationalists Rashtriya Swayamsevak Sangh declares three internal threats in India: Muslims, Christians and Communists and takes violent action against them¹¹

The idea of cosmic war is based on sacred texts. They transcend human life and are connected to the *sacrum*. These are the great struggles of the epic past, in which the metaphysical conflict between good and evil is incorporated. The theological academic interpretation of cosmic warfare is often personalistic and is related to the daily effort of the believer to follow religious laws and thus personal victory over evil. When the cosmic war is transformed into a society-wide

⁸ Porov. STRØMMEN, H.: Christian terror in Europe? The Bible in Anders Bahring Breivik's Manifesto. In.: *Journal of Bible and Its Reception*. Berlin : Walter de Gruyter, 2017. roč. 4, č. 1. s. 147-148.

⁹ Porov. EVANS, D.: *Convert, pay tax, or die, Islamic state warns Christians*. <https://www.reuters.com/article/us-iraq-security-christians-idUSKBN0FN29J20140718> (12.2.2020).

¹⁰ Porov. LEHR, P.: *Militant Buddhism*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2018, s. 157-169.

¹¹ Porov. MUKHOPADHYAY, N.: *Militarising Hindus is a Long-Standing Unaccomplished project of Hindu nationalists*. <https://thewire.in/communalism/militarising-hindus-unaccomplished-project-hindu-nationalists>. 20.2.2020.

level, the content of human experience also changes. Emphasis is placed on a much greater spiritual confrontation – on evil that threatens the whole society and therefore it is the responsibility of the whole society (or religious community) to participate in the cosmic war.¹²

The cosmic war reflects both real problems in a society and also metaphysical moral struggles outside the profane world. It resembles a drama of ritual in which participants act on earth, but their actions are reflected in the heavens. They are repeating archetypes, thus restoring order in society. The term cosmic war includes all known terms: holy war, jihad, divine war, apocalypse, end of time etc. Common factor in the different denominations across religious traditions is that they are associated with the metaphysical struggle of good and evil. Cosmic wars are involved in real historical events: the Maccabean fights, the Crusades, the epics of Bhagavad Gita, Illias, Romulus helped by Jupiter, Constantine and his dream, in which he saw the sign of the cross, etc. Historical events are linked to hierophany, epiphany, and kratophany so that struggle or war gains metaphysical justification and thus exculpation.¹³

According to political scientist David C. Rapoport, we are currently in the so-called. the fourth wave of modern terrorism. These waves can be linked to certain major historical events and to specific socio-economic, cultural or political changes. The current Religious Wave begins in 1979, when the revolution in Iran took place and the Soviet invasion of Afghanistan began. This wave continues to this day and includes activities, organizations, and persons acting with religious appeal, although at first sight their activities are incompatible with healthy religiosity. This includes various offshoots of Islamic fundamentalists as well as other religions: the Christian Identity Movement in the US, which refers to an aristocratic version of Christianity; Baruch Goldstein and Jigal Amir, acting in the name of Judaism and Zionism; Om Shinrikyo sect in Japan and so on.¹⁴

¹² Porov. JUERGENSMEYER, M.: *Terror in the mind of God. The Global Rise of Religious violence*. Los Angeles : University of California Press, 2000. s. 145-151.

¹³ Porov. ASLAN, R.: Cosmic war in religious traditions. In: *The Oxford handbook of Religion and Violence*. Oxford University Press : Oxford, 2013, s. 260-261.

¹⁴ 1) Anarchistická vlna – začína v cárskom Rusku okolo r. 1880 a pokračuje v prvej dekáde 20. stor. Napr. atentát na cára Alexandra II., americký prezident MacKinley,

Religious leaders justify religion in certain circumstances, although this justification is not accepted in the mainstream of a particular religion. The justification of terrorism in the name of religion is very difficult from the perspective of the subject. Religious leaders argue that their religion is against terrorism and violence, but on the other hand, religion can justify certain types of violence in exceptional situations. These are cases of the use of violence in *self-defense*, in the *protection of others*, as *resistance in the occupation* or against a *corrupt government*, or as a *prevention of future violence*.¹⁵

The discussion of religion and violence is most often associated with the concept of fundamentalism. Religious fundamentalists commit violence because they seek to defend or establish values that they regard as traditional and universal. Members of these groups feel they are humiliated, oppressed, victims of violence. Mark Jurgensmeyer concludes that it is their shared feelings that create the cultures of violence that arise around the world. The perceived injustice can reach the dimensions of the cosmic struggle of good and evil, thus sacrificing the conflict. The explanation for this phenomenon is twofold: religious violence is the result of excessive devotion to a certain religious tradition, where religious concepts create the identity of a group that sees itself as endangered by others and therefore we must defend our identity and values. The second explanation excludes sacrum and only talks about the abuse of religion for political and power purposes.¹⁶

Another theoretical approach says that the fundamentalists' goal is to return to a mythically constructed past. They want to go back

František Ferdinand d'Este; 2) Antikoloniálna vlna – 1917-1965; súvisí s antikoloniálnymi hnutiami. Napr. IRA, alžírsky FLN; 3) Ľavicová vlna – vyznačuje sa zmesou radikálneho ľavicového nacionalizmu; 1968-80. roky. Napr. nemecká RAF, baskická ETA, palestínsky Čierny september; Porov. RAPOPORT, D.C.: *The four waves of modern terrorism*. <https://international.ucla.edu/media/files/Rapoport-Four-Waves-of-Modern-Terrorism.pdf> (20.2.2020).

¹⁵ Porov. AL-KHATTAR, A.: *Religion and terrorism: An interfaith perspective*. Praeger: Westport, 2003. s. 42-45.

¹⁶ Porov. JURGENSMAYER, M.: *Terror in the Mind of God*. Berkeley: University of California Press, 2000, s. 6-8.

to a time when order was legitimized by a supernatural entity, to the undamaged primordial state of the church, umma or sangha. A very common interpretation, even the established attitude towards fundamentalists, is that the individual acts violently by the nature of his / her own religion, thereby generating all members of a religious group. This understanding does not explain why there are many other, devout believers who would never commit such an act. At first glance, it may seem that the difference between groups lies in some essence, in a concept that differentiates them and leads to conflict.¹⁷

Conclusion

We cannot estimate whether violence and bloodshed will ever end in the name of religion. Statistically speaking, each war will end once, but the war on terror will continue. The fight against religious terrorism resembles a guerrilla war. It cannot be fought and won in traditional ways using weapons and technology. It is an ideological war: it is a cosmic war on the part of the faithful, and a secular war on the part of the secular states. This understanding and naming of events does not fall within the definition of traditional historiography, but goes beyond temporality. Religious wars and struggles for the protection of values exist outside profane time. The fight against religious terrorism can therefore not be won by weapons, but by a change of mind – by education.

BIBLIOGRAPHY

- AL-KHATTAR, A.: *Religion and terrorism: An interfaith perspective*. Praeger : Westport, 2003. 144 s. ISBN 0-275-96923-1.
- ASLAN, R.: Cosmic war in religious traditions. In: *The Oxford handbook of Religion and Violence*. Oxford University Press : Oxford, 2013, s. 260-267. ISBN 978-0-19-975999-6.

¹⁷ Porov. WIBISONO, S.: *The Role of Religious Fundamentalism in the Intersection of National and Religious Identities*. In: *Journal of Pacific Rim Psychology*. Vol. 13, No. 1, 2019, s. 1-3. https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/5F7FBE3DD263FC96D35EA7791764AC6D/S1834490918000259a.pdf/role_of_religious_fundamentalism_in_the_intersection_of_national_and_religious_identities.pdf. (4.6.2019).

- BAĽ, T. – KARDIS, K.: *Vybrané kapitoly zo sociológie kultúry I*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2013. 125 s. ISBN 978-80-555-026-8.
- BRUBAKER, R.: Between Nationalism and Civilizationism: The European populist movement in Comparative Perspective. In: *Ethnic and Racial Studies*. Vol. 40, No. 8, 2017, s. 1-36. ISSN 1446- 4356.
- EVANS, D.: *Convert, pay tax, or die, Islamic state warns Christians*. <https://www.reuters.com/article/us-iraq-security-christians-idUSKBN0FN29j20140718> (12.2.2020).
- HALL, J.R.: Religion and violence: Social Processes in Comparative Perspective. In: *Handbook of the Sociology of Religion*. Cambridge: Cambridge University Press. 2003, s. 359-384. ISBN 0-521-80624.
- JACKMAN, M. R.: License to kill: Violence and legitimacy in expropriative social relations. In: *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. New York : Cambridge University Press, 2001. s. 437-467. ISBN 0-521-78160-4.
- JUERGENSEMEYER, M.: *Terror in the mind of God. The Global Rise of Religious violence*. Los Angeles : University of California Press, 2000. 316 s. ISBN 0-520-22301-2.
- LEHR, P.: *Militant Buddhism*. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2018. 306 s. ISBN 978-3030035167.
- LEIBNIZ, G.W.: *Theodicea*. Praha : Oikymenh, 2004. 413 s. ISBN 80-7298-094-7.
- MUKHOPADHYAY, N.: *Militarising Hindus is a Long-Standing Unaccomplished project of Hindu nationalists*. <https://thewire.in/communalism/militarising-hindus-unaccomplished-project-hindu-nationalists>. 20.2.2020.
- MULLINS, N.A.: *Contesting the Secular West: Religio-cultural Identity Politics in Western Liberal Democracies*. https://www.researchgate.net/publication/331691972_Contesting_the_Secular_We-st_Religio-cultural_Identity_Politics_in_Western_Liberal_Democracies. (12.6.2019).
- PALLMEYER-NELSON, J.: *Is religion killing Us?* New York : Continuum, 2005. 169 s. ISBN 978-0826417794.
- RAPOPORT, D.C.: *The four waves of modern terrorism*. <https://international.ucla.edu/media/files/Raport-Four-Waves-of-Modern-Terrorism.pdf> (20.2.2020).
- STRØMMEN, H.: Christian terror in Europe? The Bible in Anders Bahring Breivik's Manifesto. In.: *Journal of Bible and Its Reception*. Berlín : Walter de Gruyter, 2017. roč. 4, č. 1. s. 147-169. ISSN 2329-4434.
- The impact on Global Mission of Religious Nationalism and 9/11 Realities*. <https://www.lausanne.org/content/lop/the-impact-on-global-mission-of-religious-nationalism-and-911-realities-lop-50#a3>. (12.6.2019).
- VIDINO, L.: *Birth, Development and Radicalization Dynamics*. Miláno : Istituto per gli Studi di Politica Internazionale, 2014. 118 s. ISBN 978-88-909499-2-0.
- WIBISONO, S.: The Role of Religious Fundamentalism in the Intersection of National and Religious Identities. In: *Journal of Pacific Rim Psychology*. Vol. 13, No. 1, 2019, s. 1-12. ISSN 1834-4909
- YUSUF, I.: Nationalist Ethnicities as Religious Identities: Islam, Buddhism and Citizenship in Myanmar. In: *American journal of Islamic social science*. Herndon : International Institute of Islamic Thought, 2017. roč. 34, č. 4, s. 100-119. ISSN 0742-6763.

Zmena postavenia náboženstva v súvislosti s nástupom modernity

Lucia Matúžová

Abstract: *There was a fundamental change in the sociology of religion in the second half of the last century. A considerable number of authors abandoned the previously widely accepted secularization thesis, which inevitably linked modernism to the decline of religion in society. Sociologists thus predicted the extinction of religion. Over time, however, it became apparent that nothing like the end of religion took place. Empirical data suggests that we, together with Berger, can say, that „today's world is as fiercely religious as before“.*

Key words: *Modernity. Religion. Society. Change*

Úvod

Aby sme vôbec vedeli popísať proces zmeny hodnôt a myšlienok vo vnútri spoločnosti, je nutné definovať náboženstvo ináč ako na základe výlučnosti predmetu jeho viery. Pokúsime sa preto o definíciu, ktorá na jednej strane zachováva pre náboženstvo charakteristickú vieru v nadprirodzené bytosti, ale zároveň sa pokúsime popísať podstatu jeho fungovania tak, aby bolo porovnateľné s ostatnými myšlienkovými systémami. Tieto teoretické prístupy, ktorých jadro by sa dalo priradiť k teóriám sekularizácie, sú pomerne rôznorodé, ale i napriek tomu by sa niektoré spoločné prvky nájsť dali. Táto jednotu sa objavuje v popise vzťahu medzi náboženstvom a spoločenskými zmenami spájanými s nástupom modernej spoločnosti. Vido uvádza, že sociologická diskusia sa pod vplyvom empirických zistení začala zaoberať otázkou, či je udržateľná téza o nezlučiteľnosti náboženstva s modernitou, ako ju predstavuje klasická sekularizačná téza.¹ Mnoho autorov sa prikláňa k názoru, že „univerzálnym osudom nábožen-

¹ VIDO, R.: *Náboženství a modernita v současné sociologii náboženství*. Sociální studia5, 2008, s.29

stva v modernej dobe nie je pokles jeho významu, ale jeho transformácia“.²

Popretie tézy o neodvratnom spojení sekularizácie s modernitou a výnimočnosť situácie v západnej Európe znamená pre sociológiu náboženstva nové výzvy pre vytvorenie novej teórie, ktorá by mohla vysvetliť náboženskú situáciu nie len v západnej Európe, ale i v iných častiach sveta. Prečo je vlastne situácia v Európe výnimočná a prečo je slovenská spoločnosť vo vzťahu k náboženstvu taká aká je?

Cieľom predloženej práce je byť príspevkom do tejto diskusie.

Nevyhnutný osud

Bryan Wilson, jeden z predstaviteľov klasickej sekularizačnej tézy, definuje náboženstvo ako „vzývanie nadprirodzena“.³ Substanciálnu definíciu používa Wilson predovšetkým preto, aby od seba odlíšil náboženstvo od racionality, ktorá v jeho podaní predstavuje konkurenčný systém pre utváranie sociálnych inštitúcií. Racionálny prístup k svetu sa dostáva do stretu s náboženstvom predovšetkým v procese sociálneho vývoja známeho ako prechod od tradičnej k modernej spoločnosti.

Základnou explicitnou funkciou náboženstva je ponúkať ľuďom projekt spásy, ktorého je možné dosiahnuť pri dodržiavaní určitých etických pravidiel správania sa. Svoju pozíciu v spoločnosti si náboženstvo upevňuje plnením latentných funkcií, medzi ktoré patrí i utváranie a udržiavanie kolektivity, utváranie osobnej identity či vysvetľovanie fyzikálnych fenoménov. Tento jav je pre spoločnosť pomerne výhodný, pretože technické zaistenie spoločnosti by vyžadovalo veľmi sofistikovanú a drahú kontrolu jednania členov spoločnosti. Náboženstvo ale určité jednania upravuje už len tým, že je nevyhnutné podriaďiť sa daným náboženským požiadavkám, ak veriaci chce dosiahnuť spásu. Morálka je teda omnoho lacnejší spôsob udržiavania kontroly ako technologická represia.

² VIDO, R.: *Náboženství a modernita v současné sociologii náboženství*. Sociální studia, 2008, s.27

³ WILSON, B.: *Religion in Sociological Perspective*. Oxford : Oxford University Press, 1982, s.159

S príchodom modernej spoločnosti dochádza k tomu, že predtým latentná funkcia náboženstva sa stáva explicitnými funkciami racionálneho prístupu k svetu. Právo prechádza od morálky k zákonom, ktoré upravujú čo činiť a čo nie. Fyzikálne javy sú vysvetľované pomocou vedy. Politici sa pri hľadaní svojich rozhodnutí neobracajú na cirkvi, ale zvažujú racionálne argumenty, prípadne zohľadňujú výskum verejnej mienky. V spoločnosti tak víťazí racionálne-technické uvažovanie nad morálnym. Človek sa snaží v prvom rade jednať v súlade so zákonmi a morálka i správne správanie sú až druhoradé.

Náboženstvo je zbavené nie len latentných funkcií, ale stále sa zmenšuje priestor pre projekt konečnej spásy. Moderný sociálny systém ponúka totiž možnosť „blízkej spásy“ v podobe zlepšenia existujúcich podmienok jedinca. Blízkej spásy je možné dosiahnuť, pokiaľ jedinec podstúpi racionálne inštitucionalizované procedúry sociálneho systému, čím sa zosilňuje racionálny pohľad na svet namiesto pohľadu náboženského. Racionalita je založená na technických požiadavkách, zatiaľ čo základom náboženstva je naopak morálka.

Postupné víťazstvo racionality nad náboženstvom je jav, ktorý sprievádza proces sekularizácie, ktorý Wilson definuje ako „proces, behom ktorého náboženské inštitúcie, jednanie a vedomie strácajú svoj sociálny význam.“⁴ Strata významu sa môže prejavovať ako konfiškácia majetku a prostriedkov náboženských činiteľov; nahradenie náboženského riadenia predchádzajúcich aktivít a funkciu náboženstva sekulárnym riadením; úbytok času, energie i prostriedkov, ktoré ľudia venovali záležitostiam spojených s nadprirodzenom; úpadok náboženských inštitúcií; nahradenie náboženských kritérií na správanie čisto technickými kritériami; postupné nahradenie náboženského vedomia empirickou a racionálnou orientáciou; opustenie mýtickej, poetickej aj umeleckej interpretácie prírody a spoločnosti v prospech vecných popisov.

Sekularizácia nie je len zmenou vo vnútri spoločnosti, ale zmenou samotnej spoločnosti v základoch svojej organizácie. Podoba jednaní a inštitúcií už nie je daná systémom hodnôt, ktorý sa odvodzuje

⁴ WILSON, B.: *Religion in Sociological Perspective*. Oxford : Oxford University Press, 1982, s.149

od určitého „nadprirodzena“, ale je ovplyvňovaný racionálnym prístupom k svetu. Na všeobecnej rovine tak sekularizácia signalizuje premenu prevládajúceho spôsobu uvažovania o svete, ktorý produkuje určité jednanie.

Racionalita v procese sekularizácie

Racionalitu v súvislosti s procesom sekularizácie zdôrazňuje i P. L. Berger. Podľa neho je sekularizácia proces, behom ktorého dochádza k oslabovaniu nadvlády náboženských inštitúcií a symbolov nad sektory spoločnosti a kultúry.⁵ Bergerovu sekularizáciu môžeme sledovať na troch vzájomne prepojených úrovniach – pokles vplyvu inštitúcií, strata vplyvu náboženského pohľadu na svet a s ním súvisiacich symbolov a významov a tiež pokles subjektívnej dôležitosti náboženskej interpretácie.

Ak posudzujeme vplyv náboženských inštitúcií, potom sa sekularizácia v modernej spoločnosti prejavuje ako opustenie oblasti, ktorú cirkev mala predtým pod svojím vplyvom a kontrolou. Jedná sa tak o oddelenie štátu a cirkvi, vyvlastnenie cirkevných pozemkov alebo emancipácia vzdelávania, ktorá už cirkevnej autorite viac nepodlieha. Na úrovni kultúry a symbolov však sekularizácia poukazuje na niečo viac než len sociálno-štrukturálny proces. Ovplyvňuje totiž kultúrny život a vytváranie predstáv o svete. Úpadok vplyvu náboženstva môžeme pozorovať na úbytku náboženských významov v umení, filozofii i literatúre a hlavne na vzostupe vedy ako autonómneho sekulárneho pohľadu na svet.

Proces sekularizácie však zasahuje i do subjektívneho vedomia jednotlivcov. Vedľa sekularizácie spoločnosti a kultúry dochádza i k „sekularizácii vedomia“, čo znamená, že v modernej spoločnosti existuje množstvo ľudí, ktorí sa dívajú na svet bez využitia náboženských interpretácií.

Proces racionalizácie pôsobí na všetkých troch úrovniach sekularizácie – na úrovni inštitúcií, kultúry a vedomia. Racionalizácia je proces, ktorý je spustený modernizáciou, alebo vytvorením kapitalis-

⁵ BERGER, P.: *The Sacred Canopy: Elements in a Sociological Theory of religion*. New York : Anchor Books, 1990, s.107

tického a neskôr socio-ekonomického poriadku. Proces racionalizácie ale nie je modernitou iba vyvolaný, samotná racionalizácia je totiž predpokladom pre vznik industriálnej spoločnosti moderného typu.

Proces racionalizácie znamená predovšetkým vznik pluralitného prostredia. Vedľa náboženského pohľadu na realitu existuje i iný racionálny pohľad. Pluralizácia vedie k oslabovaniu vierohodnosti tradičných náboženských definícií reality. Existencia iného pohľadu na realitu totiž spochybňuje jednoznačný nárok na pravdu. Pre náboženstvo sa v modernej spoločnosti zásadným spôsobom menia podmienky, v ktorých existuje. Funkčná racionalita, ktorá prestupuje väčšinu pluralizovaných inštitúcií, nechápe človeka v jeho celistvosti, ale orientuje sa vždy na konkrétne situácie. Človek je pri formovaní vlastnej identity odkázaný sám na seba, sám si volí svoju identitu, ktorá mu už nie je daná osudom. Tieto procesy individualizácie a subjektivizácie vedú k tomu, že človek si náboženský pohľad na svet *de facto* volí. Je to teda človek, ktorý v poslednej inštancii určuje, či je náboženstvo pravdivé alebo nie. Sekularizácia v podobe racionalizácie rôznych sektorov spoločnosti vedie k sekularizácii na individuálnej úrovni tým, že náboženský systém vnímania reality je už iba voľbou a zároveň už nie je nutnosťou pre existenciu vo vnútri spoločnosti. Tento fakt neznamena iba to, že jedinec si nemusí náboženstvo zvoliť aby mohol v spoločnosti fungovať, ale zároveň mení samotné náboženstvo, ktoré sa s tým, že je zvolené, musí nejako vyrovnáť.

Kritika teórií sekularizácie, ktorá sa začala objavovať medzi sociológmi ku koncu 20. storočia, spochybňovala nevyhnutnú spojitosť medzi úpadkom náboženstva a vytváraním moderného sociálneho systému. Táto súvislosť je podľa kritikov pozorovateľná iba v Západnej Európe. Modernizácia síce môže mať niektoré sekularizačné dopady, ale vplyv modernizácie na náboženstvo nie je zďaleka taký jednoduchý, ako sa predpokladalo. Reakcia na hodnoty a myšlienky spojené s nástupom modernity totiž môžu viesť nie len k individuálnej sekularizácii vedomia, ale tiež k proti-sekularizácii. Reakcie na modernitu sa môžu líšiť od sekularizácie po fundamentalizmus. Reakcia náboženstva a konkrétnych náboženských skupín a jednot-

livcov je reakciou na hodnoty a myšlienky, ktoré modernita prináša. Jedná sa o reakciu na iný pohľad na svet.

Sekularizácia ako jedna z možných reakcií

Vo svete empirických dôkazov z celého sveta sa ukazuje, že sekularizácia postihla predovšetkým dve oblasti sveta. Prvou z nich je západná Európa a druhou je globálna vrstva intelektuálnych elít. V mnohých oblastiach dochádza ku procesu, ktorému je potrebné rozumieť ako de-sekularizácii či rastu významu náboženstva v spoločnosti.

Steve Bruce sa snaží ukázať, že by bolo veľkou chybou zavrhnúť predchádzajúce teórie sekularizácie ako takej, pretože v skutočnosti stále platí a empirické zistenia tomu neodporujú. Bruce sa zároveň opiera o argument, že teórie sekularizácie nikdy netvrdili, že vývoj vo všetkých spoločnostiach a kultúrnych kontextoch by mal byť rovnaký. Teórie sekularizácie tiež nikdy netvrdili, že by „obyčajným pôsobením času“ malo náboženstvo slabnúť, ale teória sekularizácie je niekoľko poprepájaných tvrdení o dopade určitých sociálnych zmien v určitých podmienkach.⁶ Nie je teda prekvapujúce, že v iných častiach sveta, kde nedošlo k pôsobeniu rovnakých sociálnych zmien v rovnakých podmienkach, nedochádza k rovnakým výsledkom.

Bruce vo chvíľach, kedy popisuje reakciu náboženstva na zmenené podmienky, ktoré modernita prináša, pracuje s náboženstvom, ktoré je veľmi blízke konceptu symbolického sveta, ktorý nájdeme u Bergera s Luckmannom.⁷ O pozícii náboženstva v predmodernej spoločnosti tvrdia, že hoci obyvatelia Západnej Európy nemuseli byť úplne pravoverní, s určitosťou nahliadali na svet cez kresťanské okuliare. S rastúcou industrializáciou potom došlo k tomu, že skorší, všetko prestupujúci náboženský pohľad na svet bol nahradený sekulárnou ľudovou kultúrou.⁸ Náboženstvo je tak po prvé prostriedkom k nahliadaniu na svet a za druhé môže byť nahradené iným pohľadom

⁶ BRUCE, S.: *The Social Processes of Secularization*. In Fenn, R.: The Blackwell companion to sociology of religion. Oxford, UK : Blackwell Publishers, 2001, s.92

⁷ BERGER, P., LUCKMANN, T.: *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii věděni*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999, s.22

⁸ BRUCE, S.: *The Social Processes of Secularization*. In Fenn, R.: The Blackwell companion to sociology of religion. Oxford, UK : Blackwell Publishers, 2001, s.249

na svet. Náboženstvo tak „funguje“ ako ktorýkoľvek iný symbolický svet. Bruceova pracovná definícia sa len snaží odlišiť náboženstvo od iných symbolických svetov (či pohľadov na svet) tým, že ich považuje za určitý zvláštny súbor presvedčení a jednaní, ktoré sú odvodené od existencie entít a síl či mravných procesov, ktoré môžu aktívne zasahovať do života človeka.

Sekularizáciu chápe Bruce ako stav spoločnosti, ktorý sa prejavuje poklesom dôležitosti náboženstva pre výkon nenáboženských rolí a inštitúcií ako sú ekonomika a štát, tiež poklesom sociálneho postavenia náboženských presvedčení a iných aspektov života spôsobom vychádzajúcim z tohto presvedčenia. K poklesu dochádza vplyvom štrukturálnej diferenciacie spoločnosti, ktorá viedla k tomu, že v rôznych oblastiach života došlo k usporiadaniu, ktoré sa odvoláva na hodnoty odlišné od tých náboženských.⁹

Náboženstvo stráca svoj vplyv nie len tým, že existuje stále viac oblastí života, ktorých pravidlá nevychádzajú z náboženského pohľadu na svet. Okrem štrukturálnych rozdielov na postupný úpadok náboženstva pôsobí i pluralizácia. Samotná existencia alternatívneho výkladu reality má sekularizačný účinok. S modernitou spojený vedecký výklad sveta nepodporuje sekularizáciu tým, že by dokázal vyvrátiť náboženské argumenty v priamom strete o pravdu, ale svojou prítomnosťou spochybňuje jedinečnosť náboženského výkladu. Myšlienky sú totiž najviac presvedčivé vo chvíli, kedy sú univerzálne zdieľané. Potom to nie sú predstavy, ale veci aké sú. Narušenie jednotného popisu sveta vytvára z náboženskej reality náboženské predstavy. Náboženstvo sa stalo len možnosťou alebo iba dodatočnou vrstvou interpretácie skutočnosti.¹⁰ Náboženský výklad reality nie je základným prístupom k svetu, ktorý je v modernej spoločnosti univerzálne prijímaný a všade tam, kde zaistuje funkciu sprostredkovania vzťahu medzi ľuďmi a nadprirodzenom, svoj význam stráca.

⁹ BRUCE, S.: *God is Dead: Sexularization in the West*. Malden : Blackwell Pub, 2002, s.18

¹⁰ BRUCE, S.: *God is Dead: Sexularization in the West*. Malden : Blackwell Pub, 2002, s.19

Bruceova obhajoba sekularizácie spočíva v tom, že nástup modernity vyvoláva procesy, ktoré v podmienkach Západnej Európy vedú k úpadku náboženstva. Sekularizáciu ale nepokladá sa nevyhnutnú v iných podmienkach a sociálnych kontextoch, pretože akonáhle k nej raz dôjde, jedná sa o nezvratný proces. Proces sekularizácie je z Bruceovho pohľadu predovšetkým procesom, behom ktorého dochádza k oslabovaniu významu náboženstva ako určitého symbolického sveta, oslabovaniu systému myslenia a hodnôt s náboženstvom spojených.

Ak sa Steve Bruce snaží obhájiť platnosť teórie sekularizácie aspoň v určitých konkrétnych podmienkach, José Casanova hľadá štrukturálne trendy premeny náboženstva v súvislosti s nastupujúcou modernitou. Svojím konceptom deprivatizácie ale spochybňuje jednu zo základných trajektórií, ktorá sa náboženstvu v modernej spoločnosti prikladala, a tým je cesta do privátnej sféry a jej rastúca sociálna bezvýznamnosť. Casanova o sekularizácii hovorí ako o súbore troch prepletených, ale do značnej miery nezávislých teórií. Prvá z nich chápe sekularizáciu ako diferenciáciu sekulárnej sféry od náboženských noriem a inštitúcií, druhá chápe sekularizáciu ako postupný úpadok náboženskej viery a praktik a tretia ju chápe práve ako postupnú marginalizáciu náboženstva presunom do privátnej sféry. Jednotlivé teórie sekularizácie by podľa Casanovu mali preverovať každú teóriu zvlášť alebo znovu premyslieť vzťah medzi modernitou a náboženstvom.¹¹

Podľa Casanovu je totiž jediným štrukturálnym trendom modernizácia diferenciácie. Moderná spoločnosť je štruktúrovaná na základe úplne odlišných východísk ako predmoderná. V nej síce nemuseli byť všetci členovia spoločnosti individuálne zbožní, ale štruktúra spoločnosti, jej usporiadanie a inštitúcie boli odvodené od náboženského základu. Samotná štruktúra bola náboženská. S nástupom modernity došlo k tomu, že samotné princípy klasifikácie a štruktúrovania moderného sociálneho systému začínajú byť odvodzované od sfér trhu a štátu. V jazyku funkcionalistickej teórie systému, v ktorom sa

¹¹ CASANOVA, J.: *Public Religions in the Modern World*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1994, s.211

každý subsystém stáva prostredím pre ostatné, sa tieto dva subsystémy stávajú základným prostredím pre všetky ostatné systémy.¹²

Casanova tak v zhode so spomínanými autormi vníma vzťah modernity a náboženstva ako vzájomnú reakciu. Modernita nemusí znamenať pokles počtu ľudí, ktorí sú presvedčení o náboženskej pravde, rovnako ako nemusí znamenať presun náboženských ideí čisto do súkromnej oblasti. Jedinou z platných zmien je štrukturálna diferenciácia, ktorá sa odlišuje od skoršieho náboženského rozdelenia sveta. I v tejto oblasti však Casanova hovorí o existencii náboženstva v logike trhu a štátu, nahradzovanie jednej perspektívy perspektívou inou. Privatizácia a prípadná deprivatizácia náboženstva je reakciou náboženských inštitúcií na premenu spoločnosti. Katolícka cirkev sa po nejakej dobe bola schopná vyrovnáť s existenciou národného štátu, do konceptu ktorého zo začiatku nespadala. Nakoniec sa ale ukazuje, že sa s historickým mýtom sekularizácie cirkev vie vyrovnáť a hranice štátu dokáže prekračovať. Konkrétne náboženstvo tak reaguje na zmeny, ktoré prišli s modernitou a môže sa časom na tieto zmeny adaptovať.

Premena náboženstva

Durkheim, rovnako i Weber, sa náboženstvu venujú, pretože zmena jeho pozície ich upozorňuje, že v spoločnosti došlo k omnoho zásadnejším zmenám ako len ku tomu, že ľudia prestali veriť a snažia sa odhaliť širšie princípy fungovania spoločnosti.

Durkheim nechce študovať archaické náboženstvo „len pre radosť z odhaľovania jeho zvláštností a výnimočností“ ale preto, že sa hodí „k osvetleniu náboženskej podstaty človeka, a teda k odhaleniu základného a stáleho aspektu ľudstva“.¹³ Toto tvrdenie ale neznamená, že človek je prestúpený akousi „náboženskosťou“. Durkheimove skúmanie sa netýka výhradne vedy o náboženstve. Náboženstvo je podľa neho totiž prvým spôsobom, akým sa utvárajú ucelené predstavy

¹² CASANOVA, J.: *Public Religions in the Modern World*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1994, s.20-21

¹³ DURKHEIM, É.: *Elementární formy náboženského života. Systém totemismu v Austrálii*. Praha : OIKOYMENH, 2002, s.29

o svete a sebe samom. Základným a stálym aspektom ľudstva je práve táto schopnosť a nutnosť vytvárať tieto kolektívne zdieľané predstavy. Pretože náboženstvo reprezentuje elementárnu formu vytvárania týchto predstáv, je podľa Durkheima vhodné ich skúmať, aby sme mohli odhaliť základné princípy fungovania tejto ľudskej vlastnosti.

Weber, na rozdiel od Durkheima, nehľadá ako sa utvárajú ucelené predstavy o svete. Jeho cieľom je prispieť k „objasneniu, akou cestou vôbec pôsobia idey vo dejinách.“¹⁴ Weber teda neskúma počiatok a vznik myšlienkových systémov, ale zameriava sa na to, ako tieto systémy pôsobia na ľudské dejiny a správanie. Pre tento účel tak nie je nutné náboženstvo definovať hneď na začiatku. Weberovi nejde o odhalenie jeho podstaty, ale o „podmienky a účinky špecifického druhu subjektívnych prežitkov, predstáv i zámerov človeka, prejavujúcich sa navonok v rozmanite prebiehajúceho jednaní.“¹⁵ Aby mohol sledovať vplyv jednotlivých ideí na dejiny, nepotrebuje precízne definovať všeobecné vlastnosti konkrétneho myšlienkového systému. Weber si vyberá náboženstvo nie pre jeho špecifickosť, ale práve preto, že je pomerne jednoduché ho uchopiť – teda aspoň v určitých formách.

Pre Durkheima ani pre Webera nie je náboženstvo ich primárnym záujmom. Ich cieľom nie je odhaliť podstatu náboženstva, ani poukázať na pozíciu náboženstva v spoločnosti pre pochopenie náboženstva samotného. Náboženstvo Durkheimovi i Weberovi slúži k odhaľovaniu sociálnych procesov, ktoré sú platné pre iné myšlienkové systémy. Náboženstvo je len príkladom pre univerzálne platné pravidlá a mechanizmy fungovania spoločnosti.

Náboženstvo a nadprirodzeno

Kvôli tomu, že Durkheim sa snaží odhaliť platné procesy fungovania spoločnosti, nie je možné náboženské predstavy založiť na vylúčení odkazujúcich na obsahu týchto predstáv. Definovať náboženstvo na základe viery v nadprirodzeno je nepoužiteľné, pokiaľ chce-

¹⁴ WEBER, M.: *Autorita, etika a spoločnosť. Pohľad sociologa dejín*. Praha : Mladá fronta, 1997, s.243.

¹⁵ WEBER, M.: *Sociologie náboženství*. Praha : Vyšehrad, 1998, s.121

me zistiť, aká je pozícia náboženstva v spoločnosti. „Idea nadprirodzeného (...) je ešte len nedávneho dátumu: predpokladá ideu opačnú. (...) Aby sme mohli o niektorých javoch tvrdiť, že sú nadprirodzené, musíme najprv cítiť, že existuje akýsi prirodzený poriadok vecí“.¹⁶ S podobným aspektom kozmického poriadku sa môžeme stretnúť i v iných archaických náboženstvách. Takmer totožný princíp kozmického poriadku, nazývaný *rta*, je nájdeme v starom védskom náboženstve. V starom Egypte predstavovala poriadok, spravodlivosť a stabilitu bohyňa Maat.

Len existencia takého poriadku nám umožňuje, aby sa všetko, čo sa vymyká prirodzeným zákonom, mohlo označiť za nadprirodzené. Durkheim ďalej uvádza, že „hlavným cieľom náboženstva nie je vysvetľovať výnimočné a abnormálne, ale naopak to, čo je stále a pravidelné.“¹⁷

Skutočnosť, že náboženstvo definované ako viera v nadprirodzeno, je v spoločnosti čím ďalej tým menej významné. Už s samotnej definícii je totiž náboženstvo odsúdené k určitému stupňu spoločenskej bezvýznamnosti – symbolizuje predstavy, ktoré nie sú pre život v spoločnosti nevyhnutné. Definícia náboženstva na tomto základe je tak sama o sebe výsledkom špecifickej skúsenosti sekularizovanej spoločnosti.

Náboženstvo ako vnímanie reality

Náboženstvo ako systém viery a praktík odkazuje k nadväznosti myslenia a jednania. Viera nie je iba súborom predstáv o okolitom svete, ani vysvetlením jednania či praktík. Vzťah medzi vierou a jednaním je omnoho užší. Viera nám umožňuje konať. Človek, ktorý verí, „nie je iba človekom, ktorý vidí nové pravdy, neveriacemu neprístupné; je to zároveň človek, ktorý viac môže.“¹⁸ Jednanie religiózneho človeka je tak závislé od ideí obsiahnutých vo viere. Až s vedomím

¹⁶ DURKHEIM, É.: *Elementární formy náboženského života. Systém totemismu v Austrálii*. Praha: OIKOYMENH, 2002, s.34

¹⁷ DURKHEIM, É.: *Elementární formy náboženského života. Systém totemismu v Austrálii*. Praha: OIKOYMENH, 2002, s.36

¹⁸ DURKHEIM, É.: *Elementární formy náboženského života. Systém totemismu v Austrálii*. Praha: OIKOYMENH, 2002, s.45

existencie určitých vecí a s vedomím ich vzájomného vzťahu a hierarchie môže človek jednať.

Vzájomný vzťah objektov obsahnutých vo viere a ich klasifikácia je súčasťou druhej časti Durheimovej definície náboženstva zmieňujúcej rozdelenie všetkých vecí do kategórií posvätného a profánneho. Pre náboženstvo je charakteristické bipolárne rozdelenie celého univerza obsahnutého vo viere. Posvätné veci sú veci také, ktoré sú chránené a izolované zákazmi. Profánne sú potom tie objekty, ktoré tieto zákazy musia dodržiavať.

Tretia časť definície náboženstva ukazuje na nutnosť existencie spoločenstva. Viera a jednanie musia byť prežívané spoločne. Zdieľanie predstáv a spoločného chápania jednaní totiž v členoch spoločenstva vytvára vnímanie skutočnosti predstáv a ich vzájomných vzťahov. Durkheimove náboženstvo je „záležitosť výhradne kolektívna“¹⁹ a nie je možné oddeliť ju od spoločnosti. Tieto zdieľané predstavy nazývame kolektívnym ideálom. Náboženstvo je výrazom tohto ideálu, ktorý je zároveň základnou podmienkou ľudskej existencie.

Nová definícia náboženstva

Slovo náboženstvo by určite malo získať pozornosť sociológov. Náboženstvo je totiž termín, ktorý je bežne všeobecne používaným pojmom a ľudia mu určitým spôsobom rozumejú. Náboženstvo existuje, prinajmenšom ako jeden zo zdieľaných symbolov, ktorým ľudia dokážu označiť určité konkrétne typy vnímania reality. Náboženstvo sa ale náboženstvom stáva až na základe interpretácií, teda je viditeľné až vtedy, ak existuje alternatívne vnímanie reality. Veľká výhoda náboženstva pri skúmaní premien na úrovni percepcie reality spočíva práve v jej určitej viditeľnosti danej premenou jeho postavenia a istou mierou i v nesamozrejmosti prijímania náboženského vnímania reality.

Problémom pre možnosť rozlíšenia jednotlivých typov videnia sveta môže byť fakt, že v rámci dvoch pohľadov na svet sa niektoré objektivity, symboly a významy môžu prekryvať. Až vo chvíli, kedy

¹⁹ DURKHEIM, É.: *Elementární formy náboženského života. Systém totemismu v Austrálii*. Praha : OIKOYMENH, 2002, s.56

dôjde k stretu dvoch alebo viacerých typov vnímania reality, sa jednotlivé typy zviditeľňujú. Podoba a výsledok vzájomného konfliktu rôznych vnímaní reality ukazuje na ich postavenie v spoločnosti a ich schopnosť ju ovplyvňovať.

Náboženstvo z pohľadu kultúrnej sociológie

Sociológovia, ktorí sa venujú zmene postavenie náboženstva v súvislosti s nástupom modernity, často upozorňovali na premenu postavenia náboženstva ako výsledok stretu medzi náboženstvom a ideami spojenými s modernitou. Výsledok tohto stretu nie je automaticky predvídateľný, ale je výsledkom špecifických podmienok v daných spoločnostiach.

Jeffrey C. Alexander hovorí, že ani v modernej spoločnosti nie je ľudské jednanie o nič viac racionálnejšie ako predtým. Naše životy sú stále diktované skôr nevedomím ako vedomím a rozumom. Naše jednanie sa často odvoláva skôr na pocity než na racionalitu.²⁰

Základným predpokladom kultúrnej sociológie je, že každé jednanie, nech je akékoľvek inštrumentálne, reflexívne či vynútené svojím prostredím, je do určitej miery ukotvené v perspektíve pocitov a významov.²¹ Podobne sú do štruktúry významov ukotvené i inštitúcie, ktoré práve z ideovej štruktúry odvodzujú svoju legitimitáciu. Vo významoch je ukryté tajomstvo donucovacej sily sociálnych štruktúr, ktoré jednanie ovplyvňujú. Pre aktérov nie sú sociálne štruktúry iba silou navonok, ale vyskytujú sa i vo vnútri samotných aktérov.

Alexander a Smith predstavujú Silný program v kultúrnej sociológii ako sociologický prístup ku štúdiu kultúry, ktorý umožní vyššie spomínané významy odhaliť. Silný program kultúrnej sociológie sa líši od bežnej sociológie kultúry hlavne v otázke kultúrnej autonómie, alebo oddelenia kultúry od sociálnej štruktúry. Zatiaľ čo prístupy sociológie kultúry chápu kultúru ako závislú premennú, ktorú je možné vysvetliť pomocou tvrdších a reálnejších premenných, kul-

²⁰ ALEXANDER, J.: *The meanings of social life: a cultural sociology*. Oxford : Oxford University Press, 2003, s.21-25

²¹ ALEXANDER, J.: *The meanings of social life: a cultural sociology*. Oxford : Oxford University Press, 2003, s.12 – 18

túrna sociológia pristupuje ku kultúre ako k nezávislej premennej. Príkladom sociológie kultúry je väčšina diel, zaoberajúcich sa sekularizáciou a jeho vzťahu s modernitou, ktorá síce odkazuje k premene kultúrnych významov, ale vždy v závislosti na premene sociálnej štruktúry. V prístupe kultúrnej sociológie je však samotná sociálna štruktúra utváraná kultúrnymi významami.

Náboženstvo ako sféra

Konkrétny typ vnímania reality usporadúva do zmysluplného poriadku všetky prvky tejto reality. Z hľadiska kultúrnej sociológie sa tak jedná o previazanú štruktúru symbolov, ktoré sa členom tohto videnia sveta zdajú byť vierohodné a tiež skutočné. Náboženské vnímanie reality by do istej miery mohlo reprezentovať určitú uzavretú kultúru ako takú, v ktorej by sme mohli skúmať vzťahy medzi jednotlivými významami a symbolmi, ktoré obsahuje. Skutočnosť je ale taká, že v modernej spoločnosti neexistuje iba spôsob nahliadania reality a otázkou je, či je vôbec možné nájsť v dejinách obdobie, v ktorom by nebolo možné rozlíšiť od seba niekoľko rôznych pohľadov na realitu v rámci jednej spoločnosti.

Záver

Teórie sekularizácie odkazujú na premenu hodnôt a ideí v spoločnosti. Aby sme boli schopní pochopiť mechanizmus tejto premeny, je nutné zbaviť náboženstvo jeho výlučnosti. Náboženstvo je preto definované ako určitý typ vnímania reality, ktorý všetku vnímanú skutočnosť zahŕňa do špecifického poriadku. Náboženský typ vnímania reality sa od ostatných nelíši rozdielnym spôsobom svojho fungovania, ale špecifickou radou objektív a vzťahov medzi nimi. Z pohľadu tejto definície je potom možné chápať sekularizáciu ako jednu z možných reakcií na stret náboženského a moderného typu vnímania reality. Spolu so zmenou hodnôt a myšlienok sa premieňa i pohľad jednotlivcov a spoločnosti na skutočnosť a spolu s tým sa mení i možnosť jednaní.

Ku zmene vnímania reality nedochádza vplyvom neosobných štruktúr, ale jedná sa o výsledok symbolického jednaní konkrét-

ných aktérov v rámci procesu kultúrnej performácie.²² Tento proces je možné analyzovať pomocou prístupu hermeneutického štrukturalizmu, ktorého predmetom štúdia je čisto symbolický kultúrny text, ktorý vzniká analytickým vyčlenením všetkých nesymbolických vzťahov z kultúry. Kultúrna sociológia sa tak snaží nájsť štruktúry v podobe vzoru určitého symbolického jednanía a vzájomných väzieb medzi významami.

Náboženské vnímanie reality v procese kultúrnej performácie nadobúda podobu sféry, ktorá predstavuje spomínanú štruktúru vzorov. Sledovať prítomnosť sfér v rámci kultúrneho jednanía umožňuje lepšie pochopiť spôsob, akým dochádza k premene hodnôt a významov v rámci spoločnosti.

Pri sociológii náboženstva predstavuje konceptualizácia náboženstva ako určitej sféry možnosť vysvetliť kultúrnu premenu v jednotlivých spoločnostiach a prispieť tak nie len k vysvetleniu úrovne sekularizácie a postaveniu náboženstva, ale zároveň umožňuje prispieť k širším sociologickým teóriám zaoberajúcim sa sociálnou zmenou.

BIBLIOGRAFIA

- ALEXANDER, J.: *The Civil Sphere*. Oxford : Oxford University Press, 2006, 793s. ISBN 978-0-19-516250-9
- ALEXANDER, J.: *The meanings of social life: a cultural sociology*. Oxford : Oxford University Press, 2003, 296s. ISBN 0-19-516084-3
- BERGER, P., LUCKMANN, T.: *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999, 214s. ISBN 8085959461
- BERGER, P.: *The Sacred Canopy: Elements in a Sociological Theory of religion*. New York : Anchor Books, 1990, 229s. ISBN 978-0385073059
- BERGER, P.: *The Desecularization of the World: A Global Overview*. Washington : Ethics and Public Policy Center, 1999, 143s. ISBN 978-0802846914
- BRUCE, S.: *God is Dead: Sexularization in the West*. Malden : Blackwell Pub, 2002, 288s. ISBN 978-0631232759
- BRUCE, S.: *The Social Processes of Secularization*. In Fenn, R.: *The Blackwell companion to sociology of religion*. Oxford, UK : Blackwell Publishers, 2001, 508s. ISBN 978-0-631-21241-6
- CASANOVA, J.: *Public Religions in the Modern World*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1994, 330s. ISBN 978-0226095356
- DURKHEIM, É.: *Elementární formy náboženského života. Systém totemismu v Austrálii*. Praha : OIKOYMENH, 2002, 492s. ISBN 80-7298-056-4

²² ALEXANDER, J.: *The Civil Sphere*. Oxford : Oxford University Press, 2006, s.55

- VÍDO, R.: *Náboženství a modernita v současné sociologii náboženství*. Sociální studia, 2008
- WEBER, M.: *Autorita, etika a společnost. Pohled sociologa dějin*. Praha : Mladá fronta, 1997, 294s. ISBN 8020406115
- WEBER, M.: *Sociologie náboženství*. Praha : Vyšehrad, 1998, 237s. ISBN 80-7021-240-3
- WILSON, B.: *Religion in Sociological Perspective*. Oxford : Oxford University Press, 1982, ISBN 0198266642

Analýza online titulkov v „kauze Kuzminová“ na Zimných olympijských hrách v Soči

Michal Frank

Abstract: *Anastasiya Kuzmina is a biathlete, famous all around the world. She was born in Russia and she represented Slovak Republic. That is the reason, why there were the topic of nationality in the media texts during her career. It culminated in the Sochi 2014 Winter Olympic Games in Russia. The words of gold medalist on the press conference caused the case. The case had its sports, linguistic and geopolitical dimension. This paper is focused on the analysis of the headlines of articles about A. Kuzmina in online media from the Sochi Olympics. We use the method of critical discourse analysis. The aim of analyze is to find out: a) how individual headlines; b) who developed and how they acted as subjects; c) what language resources each media used; d) how the media behaved in real time.*

Keywords: Media. Anastasiya Kuzmina. Sports. Communication event. Media Space. Critical Discourse Analysis.

Úvod

Koniec úspešnej športovej kariéry oznámila biatlonistka Anastasia Kuzminová 2. októbra 2019. Tridsaťpäťročná rodáčka z ruského Ťumenu žije na Slovensku a reprezentovala Slovenskú republiku od roku 2008, keď získala slovenské občianstvo. Vybojovala pre SR mnoho triumfov, vrátane troch zlatých a troch strieborných medailí z troch zimných olympijských hier (ZOH). Koniec aktívnej kariéry zachytili všetky relevantné médiá na Slovensku. „Pamätám si rozhovor dvoch pánov v pohostinstve počas zimy 2010. Kuzminová získala ďalšiu medailu, vraví jeden. To sa nepočíta, veď ona nie je Slovenka, znie odpoveď,“ napísal Michal Bakaj, športový redaktor denníka Pravda, v komentári s titulkom Inšpiratívna Nasťa. (Bakaj, 2019) Išlo o jediný komentár (v zmysle žurnalistických žánrov), ktorý sa bezprostredne po ukončení kariéry objavil v slovenských a českých médiách. Autor v ňom opísal dilemu, ktorá sa v rôznych formách a podobách, raz implicitne, inokedy explicitne, tiahla celou jej úspešnou športovou kariérou. Je ňou otázka identity, nacionality, národnosti,

štátnej príslušnosti, reprezentácie a patria k nej rôzne interpretácie tejto otázky. Najintenzívnejšie sa prejavila v čase ZOH v ruskom Soči, pričom mala aj silné mediálne rezonancie.

„Čas všetko určí na správne miesto, vravia Rusi,“ výstižne napísal v spomínanom komentári ku koncu kariéry známej športovkyne Bakaj a môžeme citovať aj ďalšie slová, ktorá vystihujú emóciu, akú vo všeobecnosti zanecháva (nebolo to vždy tak) Anastasia Kuzminová v slovenských médiách a ich percipientoch: „Milý človek, vrúcna osobnosť, stopercentný športovec. Kuzminovej prerod na miláčka národa sa udial veľmi rýchlo. Ako matka dvoch detí vyhrala, čo sa dalo. Ale najmä – zmenila názor Slovákov na naturalizovaných športovcov.“ (tamže)

Cesta k tomuto (mediálnemu) rezultátu bola, ako sme naznačili, zložitá. S koncom kariéry úspešnej športovkyne sa médiá, slovenské i české, lúčili s neskrývanou úctou. „Svetový biatlon prišiel o jednu z najväčších hviezd,“ zverejnil internetový portál Českého rozhlasu správu ČTK s týmto titulkom. Slovenské médiá písali o konci Kuzminovej kariéry s rešpektom, extempore zo Soči bolo pre ne tabu. Svedčí o tom aj rozsiahly analytický článok Ivora Lehoťana v denníku Šport, ktorý sa pri zmienke o ZOH v Rusku o žiadnom probléme nezmieňuje: „[...] Obhájila olympijské zlato ako prvá biatlonistka v histórii. Na záverečnom ceremoniáli niesla slovenskú zástavu. [...]“ (Lehoťan, 2019a)

V tejto empirickej stati sa zameriame na bod, keď kulminovala kľúčová téma sprevádzajúca kariéru A. Kuzminovej, skúmame, ako reagovali médiá najmä v čase, keď bola táto otázka najexponovanejšia a emotívne najvypätejšia, teda počas ZOH v Soči. Na ilustráciu si priblížme, čo sa na ZOH v Soči stalo. A. Kuzminová na tlačovej konferencii mala povedať: „Preteky v Rusku sú pre mňa vždy špeciálne. Ako Ruska (krátka pauza) ... ako Slovenka narodená v Rusku (smiech a krátka pauza) ... je to pre mňa stále nejednoznačná otázka...“ (Hrčka, 2014) Kauzu z tohto výroku spôsobilo komentovanie správy agen-

¹ Média rôznym spôsobom variovali samotný výrok, preto sa objavil vo viacerých podobách. My citujeme portál mediaboom.sk, ktorý sa snažil uvedený výrok zachytiť čo najvernejšie, vrátane suprasegmentálnych javov a parentézy.

túry AP (neskôr vydala podobnú aj agentúra Reuters), ktorá zverejnila preklad Kuzminovej výroky z tlačovej konferencie v duchu, že je ruskej národnosti a je len držiteľkou slovenského pasu.²

Reflexia titulkov z mediálnych výstupov, ktoré danú komunikačnú udalosť interpretovali, má zodpovedať na nami položené výskumné otázky: Ako sa vyvíjali jednotlivé titulky a kto a ako v nich figuroval ako gramatický subjekt? Aké jazykové prostriedky jednotlivé médiá používali? Ako sa správali médiá v reálnom čase?

Metodologický a metodický rámec analýzy

Aby sme mohli získať validné odpovede na výskumné otázky, využili sme metódu obsahovej analýzy, vrátane deixálnej a kritickej analýzy diskurzu, pričom chápeme diskurz ako „integrovaný celok textu a kontextu“ (Hoffmannová, 1997, s. 8). Každý jazyk má podľa Hirschovej k dispozícii súbor prostriedkov, ktorými daný hovoriaci reflektuje vzťah svojich výpovedí k okolnostiam, počas ktorých prebieha komunikačná udalosť. Deixou sa myslí jednak toto ukazovanie a odkazovanie, ale tiež funkcie niektorých výrazov. (Hirschová, 2006, s. 35) Personálna deixa, ktorú budeme analyzovať, vzťahuje najmä výpoveď k partnerom komunikácie, resp. odlišuje účastníkov a neúčastníkov komunikačnej udalosti. (tamže, s. 61) Pod sociálnom deixou sa rozumie „referovanie k osobám špecificky podmienené sociálnymi rolami komunikantov“. (tamže, s. 68)

Naznačili sme, že samotný výrok, resp. to, čo médiá považovali za výrok A. Kuzminovej, prešiel vývojom a rôzne médiá (slovenské, české i svetové) ho modifikovali rôznymi spôsobmi. Analýzu samotného výroku z priestorových dôvodov v tomto texte robiť nebudeme, zameriame sa na analýzu titulkov. Práve titulky sú signifikantné pri percepcii mediálnych výstupov a ich emocionálnom vyznení. Titulok chápeme ako „výraznú a plne funkčnú súčasť písaných komunikátov“ (Chloupek, 1991, s. 221). Titulok nechápeme izolovane, ale je organicky prepojený s telom článku, s jeho žánrom, preto sme sa meto-

² AP doslova napísala: "This victory in my homeland is a big thing." "I am only a Slovakian passport holder, I am a Russian national. Here I am at home, the atmosphere is so familiar, so supportive, so comfortable, so homely." (Willemsen, 2014).

dologicky zamerali na titulok ako na kľúčový prvok. A to aj preto, že titulky sú zvyčajne prvým a často i jediným textom, ktorý neunikne čitateľovej pozornosti (Balabánová, 2009, s. 13), čo platí v ich tlačenej podobe a v ešte väčšej miere v online prostredí.

Jozef Mistrík konštatuje: „Samým názvom, titulkom sa niekedy môže povedať viac ako siahodlým textom.“ (Mistrík, 1997, s. 318) Mistrík si všíma dôležitosť názvu, resp. titulku, ktorý označuje za naj-exponovanejšiu časť textu. Terminologicky uvádza pomenovanie názov ako „najširšie a najvšeobecnejšie“, pričom termín titul, titulok považuje za jeho ekvivalent ustálený v žurnalistike. „Názov je na naj-exponovanejšom mieste a je nositeľom závažných obsahových častí celého textu. Spája čitateľa s vlastným textom: priťahuje, informuje a uvádza do textu. [...] Aj keď je najčastejšie od ostatných častí formálne odčlenený, vecne je súčasťou ostatného textu.“ (tamže) Titulok vždy býval dôležitou integrálnou súčasťou textu, časom sa po lexikálnej i syntaktickej stránke vyvíja. Poukazuje na to aj Jaroslav Bartošek, podľa ktorého sa titulky v posledných desaťročiach, predovšetkým od 90. rokov 20. storočia menili: stali sa dlhšími, dynamickými (s pribúdaním slovies) i viac štruktúrovanými s novými prvkami, ako sú citátové medzitulky či nové grafické prvky. (Bartošek, 1997, s. 61-62) K jeho zisteniam treba pridať súčasný trend, keď titulky v online prostredí prispôsobujú svoje SEO³ pre vyhľadávač Google, ktorý, navyše, často mení svoje vyhľadávacie algoritmy. Preto môžeme očakávať zvýšenú dynamiku vývoja titulkov v online prostredí aj v budúcnosti.

Nami skúmané titulky sa týkajú konkrétnej športovkyne, hoci presahujú športovú žurnalistiku ako takú, čo ukazuje aj náš výskum subjektu v titulkoch a použitia jazykových prostriedkov. Miloš Mlčoch, ktorý sa venuje titulkom v športovej žurnalistike, upozorňuje práve na to, že „je zrejmé, že sa aj v spravodajských titulkoch používajú obrazné vyjadrenia, frazeologizmy. Dôležitá je tiež skutočnosť, že dnes dochádza k ‚miešaniu žánrov‘ a hranice medzi článkom či titulkom spravodajským a publicistickým sa nedajú jednoznačne vymedziť“. (Mlčoch, 1999)

³ SEO = Search Engine Optimization, teda optimalizácia pre vyhľadávače.

Komunikačnú udalosť tvorí súbor komunikačných aktov. V rámci tejto state považujeme výrok A. Kuzminovej na tlačovej konferencii v Soči za referenčný akt, od ktorého lexikálneho vyjadrenia sa odvíjalo jeho následné mediálne spracovanie a vykreslenie v jednotlivých titulkoch. Ako uvádza Hirschová:

Pre definíciu referencie je podstatné, že referenčný vzťah nevzniká medzi jazykovým výrazom (jeho významom) ako takým a prvkom mimojazykovej skutočnosti automaticky, ale že je ustanovený, konštituovaný hovoriacim. Záleží teda na ňom, aký výraz (určitú deskripciu) k akému prvku skutočnosti vzťahuje, a v tomto zmysle je referovaný určitým aktom, a to aktom referenčným. Avšak referenčný akt nie je úplne závislý od ľubovôle subjektu hovoriaceho, platia preň určité podmienky, ktoré musia byť splnené, aby referencia mohla byť označená za úspešnú (zrozumiteľnú). (Hirschová, 2006, s. 34)

V predchádzajúcich riadkoch sme uviedli, prečo sme sa v tejto empirickej stati zamerali na výskum titulkov pri uvedenej komunikačnej udalosti. Všetky titulky a články pri našej analýze sú z online vydání jednotlivých médií, nie z ich tlačenej podoby, aj keď sa, pochopiteľne, v printovej verzii často zhodovali. Či už boli zverejnené iba v online priestore, alebo aj v tlačenej podobe, my sa pre objektívne posudzovanie venujeme vo všetkých prípadoch výlučne online verziam príspevkov a ich titulkov.

Opierajúc sa o komplexnú analýzu komunikačného procesu a textu, ktorú v rovnomennej publikácii opísali autori Kořenský, Hoffmannová, Müllerová, Jaklová (1999, s. 62-110) a vychádzajúc z princípov *kritickej analýzy diskurzu* sme sa zamerali práve na komunikačnú udalosť, ktorú reprezentoval komunikát – výrok A. Kuzminovej, jeho preklad a následná mediálna interpretácia. Komunikačnú situáciu utvorila tlačová konferencia po vyhratých úvodných pretekoch na ZOH v Soči 2014. Na nej vznikla komunikačná udalosť, ktorá v nasledujúcich hodinách a dňoch ukázala polaritu médií a ich interpretácií. od krajne pozitívnych po krajne negatívne a postupne späť k pozitívnym. Pod komunikačnou udalosťou rozumieme: „Výsek reálnej sociálnej skutočnosti, v ktorej došlo ku komu-

nikácii; priebeh tejto komunikácie v konkrétnej komunikačnej situácii.“ (Kořenský, Hoffmanová, Müllerová, Jaklová, 1999, s. 133)

V našom prípade išlo o spomínaný výrok A. Kuzminovej, ktorý sprevádzali nejasné vyjadrenia, neidentický preklad, nebrala sa do úvahy intonačná podoba vyjadrenia. Výrok sa týkal otázky nacionality, ktorá sa ukázala ako mediálne citlivá.⁴ Komunikačná udalosť poukazuje na presahy z lingvistiky do novinovedy, sociolingvistiky, sociokultúry, či dokonca i geopolitiky. Je to tiež téma pre lingvokulturologiu, ktorá má podľa Guziho, Sipka a kol. úzky vzťah s teóriou prekladu, ako i s gramatikou. „Prekladateľ musí mať dostatočne široký a hlboký záber vedomostí smerujúcich do priestoru kultúrnych reálií, kultúrnohistorického kontextu epochy. (Guzi, Sipko, Mertová, Blaho, 2017, s. 210-211). Autori taktiež opisujú spojenie lingvokulturologie a gramatiky, ktoré je potrebné hľadať v lexikálno-sémantickej štruktúre a v gramatickej forme lexémy. Nutné je tiež poznať komplexný kultúrno-historický kontext skúmanej epochy. (tamže)

Pri skúmaní spávania sa médií voči známym športovým osobnostiam treba mať na zreteli, že už samotné meno daného športovca, športovkyne je nositeľom určitej informácie a kódu. Poukazuje na to napr. Jozef Sipko, ktorý sa osobitne venoval práve menám športovcov ako nositeľov hodnôt. „Mená ako nominatívne a identifikačné jazykové jednotky v konkrétnom sociálno-komunikačnom prostredí rozširujú vlastný obsahový rámec. V prvom rade sa to týka mien známych osobností, ktoré sa v ľudskom spoločenstve predstavili ako nositelia výrazných hodnôt.“ (Sipko, 2014, s. 12) Športovci predstavujú hodnotový fenomén, ktorý môže prerásť aj ich samotný osobnostný profil. „V každom prípade idealizácia športovca v súčasných textoch je okrem iného výsledkom večnej túžby človeka priblížiť sa k dokonalosti.“ (tamže)

Popri obsahovej analýze a analýze jazykových prostriedkov sme uplatnili aj metódu kritickej analýzy diskurzu, vďaka ktorej môžeme uvedené zistenia dávať do kontextu. Diskurzívna analýza nesleduje text izolovane, ale ako súčasť verbálno-neverbálneho celku. Podobne cha-

⁴ Je príznačné, že záznam tejto tlačovej konferencie sa dnes nedá dohľadať na verejne prístupných zdrojoch ako YouTube.

rakterizuje diskurz i Bočák, ktorý definuje diskurz ako „súdržný systém spoločensky vyprodukovaných označujúcich praktík a reprezentácií, ktorý sa vyvíja v konkrétnom kultúrnom časopriestore“. (Bočák, 2008, s. 526) Takéto chápanie diskurzu nadväzuje na teórie Michela Foucaulta o problematike ideológií, kde predpokladá, že pri ich formovaní zohrávajú okrem samotných textov úlohu predpoklady (presupozície) tvoriace ideovú infraštruktúru. (Foucault, 2006, s. 27) Cieľom diskurznej analýzy je „objasniť funkciu, efekty a hranice diskurzu pri výskume spoločenských a politických fenoménov“. (Cingerová, Motkyková, s. 7) Kritická analýza diskurzu zohľadňuje rôzne determinanty, ktoré ovplyvňujú objekt výskumu, v našom prípade komunikáty v podobe titulkov v online prostredí. Tieto komunikáty sa odzrkadľujú v samotnom nielen mediálnom, ale aj celospoločenskom diskurze. „Diskurz vstúpil do vedy spoločne s diskurznom analýzou, ktorá znamenala podstatnú zmenu v prístupe k analýze textu: pozornosť skúmateľa sa už neobmedzovala len na samotný text, ale sa zamerala aj na pole kontextu (sociálneho, znakového a pod.) a extralingválne okolnosti vzniku textu.“ (Štefančík, Dulebová, 2017, s. 43)

Zamerali sme sa aj na intratextový kontext, na vyjadrenie gramatického subjektu vety v jednotlivých titulkoch a jeho postupný vývoj. Gramatickému subjektu (podmetu) vety sa venujeme preto, že podľa Ivanovej „hrá podmetový výraz rolu protagonistu, z jeho hľadiska sa totiž podáva dej – má funkciu témy (topiku), sémantického akcentu“. (Ivanová, 2011, s. 51).

Zoznam zdrojov citácií z analyzovaných textov uvádzame na konci state.

VÝSLEDKY ANALÝZY

Vývoj od pozitívneho k negatívnemu

Podrobne sme skúmali 34 relevantných titulkov⁵ v slovenských a českých médiách i svetových agentúrach v čase po komunikačnej udalosti, ich vývoj, štruktúru i hodnotiace rezonancie. Pozrime sa

⁵ Ich kompletný zoznam, aj s časovými údajmi zverejnenia (s minútovou presnosťou), je súčasťou zoznamu zdrojov, uverejnenom v chronologickom poradí.

najprv bližšie na to, ako je lexikálne vyjadrený gramatický subjekt v skúmaných titulkoch, ako sa označoval a aké konotácie vzbudzoval. Nie vždy bola z hľadiska hodnotenia explikovaného subjektu gramatickým subjektom samotná športovkyňa Anastasia Kuzminová, hoci bola hlavnou aktérkou referenčného komunikačného aktu i komunikačnej udalosti. Taktiež skúmame typy použitých jazykových prostriedkov. Jednotlivé titulky skúmame v chronologickom poradí.

Hneď prvá⁶ správa agentúry AP (9. 2. 2014, 13:00), ktorej obsah sa stal neskôr základom skúmanej „kauzy“⁷, stavia do základnej pozície gramatického subjektu samotnú športovkyňu, označenú priezviskom. Titulok: *Defending champion Kuzmina wins biathlon gold*.

Správa agentúry Reuters, vydaná o 3 hodiny a 46 minút neskôr, ktorá tiež obsahovala sporný titulok, pracovala už v titulku ako s gramatickým subjektom „domov“, v tomto kontexte viacvýznamovom, pričom samotná športovkyňa bola posunutá do pozície atribútu: *Home sweet home for Slovak Kuzmina*. Tento titulok môžeme označiť ako kontroverzný (v preklade je to „Domov, sladký domov“, pričom myslené je Rusko ako rodisko zlatej medailistky reprezentujúcej SR). Ani z titulku, ani z kontextu celej správy nevyplyva, že by bol myslený negatívne. Správa je neutrálna, poukazuje na to, že Kuzminovej brat Anton Šipulin je ruským biatlonovým reprezentantom, tiež je olympijským medailistom a hry sa konali v Rusku, v rodisku oboch Šipulinovcov.

Slovenské médiá v danom čase adorovali A. Kuzminovú, čo sa prejavovalo aj v titulkoch a vyjadrení subjektu, portál denníka Pravda, navyše, zdôraznil miesto konania ZOH, pričom športovkyňa bola subjektom v druhom slede: *Zlaté Soči! Anastasia Kuzminová obhájila titul z Vancouveru*.

Na konci prvého dňa 9. 2. o 21:06 vyšiel na portáli denníka Sme článok, v ktorého titulku figurovala ako gramatický subjekt športov-

⁶ Je to relatívny pojem, keďže viaceré slovenské médiá prinášali aktualizované online spravodajstvo.

⁷ Škandál (môžeme takto označiť uvedenú komunikačnú udalosť a jej interpretácie), ktorý vyplynul z tejto správy, nastal presne 21 hodín a 13 minút po jej vyjdení a týkal sa interpretácie preloženého vyjadrenia A. Kuzminovej.

kyňa, ale zároveň titulok odkazoval na pasáž, ktorá sa v neskorších mediálnych interpretáciách ukáže ako problematická. *Kuzminová: Som Slovenka narodená v Rusku*. Z kontextu článku, ktorý mal žánrovo formu rozhovoru, vyplýva, že mohlo ísť o vyjadrenie z rovnakého prameňa (tlačovej konferencie), z akého čerpali agentúry AP a Reuters. Išlo o prvú zmienku o nami sledovanej téme v slovenských médiách. Eliptický titulok, ktorému ako gramatický subjekt dominuje priezvisko, je neutrálny a ani z textu nevyplýva negatívna konotácia vo vzťahu k Slovensku, slovenskej príslušnosti, ale zároveň ani vo vzťahu k biatlonistkinej rodnej krajine.

Český denník *Mladá fronta Dnes* prišiel na druhý deň (10. 2., na webe o 0:00) s titulkom, v ktorom ako gramatický subjekt prvej vety titulku nedominovala Kuzminová, ale predstavitelia populárnejšieho športu, hokejisti. *Kuzminovou dotlačili hokejisti ke zlatu. Je pro vás, vzkázala Slovákom*.

Portál najčítanejšieho slovenského denníka *Nový čas* Čas.sk priniesol 10. 2. o 9:30 správu, kde v titulku figurovala športovkyňa: *Kuzminová prežila v Soči neuveriteľný deň: Takto opísala svoje pocity*.

Už o 10:13 sa situácia zmenila a po pozitívne rezonujúcej správe zverejnil Čas.sk novú správu, ktorá odštartovala celú skúmanú „kauzu“. Za povšimnutie stojí, že hoci sa titulok posunul od výsostne pozitívneho do mierne negatívneho vyznenia, vyjadrenie gramatického subjektu sa z úradného priezviska „Kuzminová“ zmenilo na hypokoristikum „Nasťa“. Titulok obsahuje aj hodnotiace adjektívum („prekvapivé“) a ponecháva si otvorených viac sémantických možností vďaka otázniku na konci. *Kuzminovej prekvapivé vyjadrenia pre amerických novinárov: Nasťa, ako to teda je?*

Práve uvedený článok môžeme považovať za prvý mediálny výstup (nielen v rámci Slovenska) s negatívnym vyznením voči A. Kuzminovej. Bol teda takpovediac „štartom kauzy“, keď sa daná komunikačná udalosť (pretlmočený výrok na tlačovej konferencii) začala interpretčne hodnotiť v mediálnom priestore. Kým samotný titulok je ešte nejednoznačný, v texte (v priebežne aktualizovanej komentovanej správe) sa objavili hodnotiace výsledky s negatívnou konotáciou,

napríklad verbum „zabudla“⁸ (na krajinu, ktorej dres si oblieka), pričom si ale redakcia ponecháva „zadné vrátka“ aj v texte, keď na jeho konci pripúšťa, že rozpory „mohli vzniknúť aj pre zlý preklad“.

Priamy konkurent Nového času, denník Plus 1 deň, resp. jeho internetový portál pluska.sk zareagoval na novú kauzu o 12:00, teda o necelé dve hodiny neskôr. Titulok vyznel tak, akoby časový odstup chcel dohnať údernosťou. Gramatickým subjektom je „Kuzminová“, ďalším je „Slovensko“. Titulok vyznieval voči jeho aktérke negatívne a bol zvýraznený výkričníkom (na porovnanie, Čas.sk mal na konci otáznik). *Kuzminová prekvapila: Slovensko je pre mňa len krajinou, kde mám pas!* Zaujímavé je, že tento titulok sa priebežne menil v reálnom čase, podľa toho, ako autori aktualizovali článok. K uvedenému titulku bolo neskôr doplnené „*Kde je pravda?*“ – teda s otáznikom na konci. Na druhý deň (11. 2. o 14:15) bol celý titulok znovu zmenený, pričom sa z krajne negatívneho pólu dostal do krajne pozitívneho. Titulok znel *Američania dokonale prekrútili Kuzminovej slová. Nasťa reprezentuje Slovensko s hrdosťou!* Ako vyplýva z tohto titulku, gramatickým subjektom sú „Američania“ (v negatívnej konotácii¹⁰) a jednotlivé verbá sú zosilnené: nie „prekrútiť“, ale „dokonale prekrútiť“ (akoby tým implicitne mohli aj za predchádzajúci chybný titulok pri rovnakom texte) a [Nasťa] nie „reprezentuje“, ale „hrdo reprezentuje“ Slovensko. V druhom slede je gramatickým subjektom „Nasťa“, kde je jasný deixálny posun k familiárnosti (Nasťa, nie Kuzminová) a „Slovensko“, ktoré zvýrazňuje v kontexte s „Nasťou“ pozitívne vyznenie titulku.

Zmeny správania sa editorov Plusky a zmenené titulky postrehol aj portál mediaboom.sk. Vo svojom analyticky ladenom komentári poukázal aj na to, že zverejnený údajný citát je sémanticky nekonzistentný: „To, že kontroverzný citát nebude pravdou, dávali tušiť už

⁸ Porov. 2. význam slovesa zabudnúť podľa Ivanová a kol. (2014, s. 473): „prestávať myslieť, nespomínať si, zanedbať, neurobiť nič“.

⁹ Pôvodne ešte s preklepom „Američana“.

¹⁰ Negatívna konotácia vzniká spojením s predikátom „prekrútili“ (porov. význam verba prekrútiť podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka: „zámerne vyložiť nesprávne, preinačiť“. (Kačala a kol., 2003)

Kuzminovej vyjadrenia pre slovenské médiá. V nich jednoznačne venovala svoje víťazstvo Slovensku a všetkým, ktorí jej držali palce a stáli pri nej nielen, keď sa jej darilo, ale aj v časoch, keď sa športovo trápila.“ (Hrčka, 2014)

Nasledujúci spätný posun od negatívneho k pozitívnemu

Športky.sk priniesli (10. 2., 12:44) správu s titulkom, v ktorom je gramatický subjekt depersonalizovaný a dôraz sa prenáša na samotný výrok („slová“) určený „americkým novinárom“ a ktorý navodzuje negatívny kontext, keď dáva Kuzminovej údajný výrok do konštatačnej roviny. *Kuzminovej slová pre amerických novinárov: Som ruskej národnosti a tu som doma.*

Český portál iSport.blesk.cz priniesol správu s titulkom, v ktorej je subjektom Zlatá Kuzminová (teda s prívlastkom „zlatá“), pričom sloveso je zvolené neutrálne, resp. iba veľmi jemne negatívne („zaskočila“)¹¹. *Zlatá Kuzminová zaskočila Slováky: Mám jen váš pas, doma jsem v Rusku.*

O tom, že kauza si už žila svoj mediálny život, svedčí aj negatívny komentár, ktorý sa objavil o 15:58 na portáli SME.sk. Teda v tom istom médiu, ktoré večer predtým v rozhovore citovalo biatlonovú reprezentantku bez negatívneho vyznenia. Peter Morvay napísal komentár s negatívne ladeným titulkom *Je vôbec naša?*, v ktorom je meno športovkyne len zamlčaným podmetom, explikuje sa inkluzívne zámeno 1. osoby plurálu výrazne naznačujúce príslušnosť k societe, pričom ani otáznik úplne nerelativizuje negatívne vyznenie, ktoré je posilnené spochybňujúcou časticou „vôbec“. S rezonanciami titulku korešponduje aj obsah, ktorý potvrdzuje jeho negatívne vyznenie. Autor píše: „Kuzminová si Slovensko vybrala z pragmatických dôvodov, žije tu len niekoľko rokov, a aj keď si krajinu veľmi obľúbi, cíti sa tu dobre a je jej lojálnou občiankou, nestane sa za pár rokov iným človekom.“ Hoci aj v tomto prípade si ponecháva otvorených viacero možností („Ak to teda všetko poprekladali správne.“)

¹¹ Porov. význam slovesa „zaskočiť“ podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka: „príviesť do pomykova, prekvapiť“. (Kačala a kol., 2003)

Nie A. Kuzminová, ale „americká agentúra“ dominovala titulku, s ktorým prišiel v ten deň (10. 2. 2014, 16:52) portál Pravda.sk. Postavil sa na stranu A. Kuzminovej, pričom zosilnene zvýraznil, že jej slová „totálne prekrútila“ americká AP. *Americká agentúra AP totálne prekrútila Kuzminovej slová po víťazstve.*

Nasledujúci deň (11. 2. 2014) si žila kauza svojím životom. Obrat vo vyznení titulu na Pluska.sk sme už spomínali, podobne sa kauza vyvíjala aj na Čas.sk, ktorý priniesol článok s titulkom *Poprask okolo Kuzminovej: Američania totálne prekrútili jej slová o Slovensku! Máme dôkaz!* Jeho primárnym subjektom teda nebola A. Kuzminová, ale „Američania“, ďalšími ťažiskovými výrazmi boli „poprask“ a „dôkaz“, redakcia účinok zvýraznila výkričníkom. Posun k jeho pozitívnemu vyzneniu je zjavný.

Portál SME.sk priniesol ďalší komentár, tentoraz pozitívny, nazvaný *Kádrovanie Kuzminovej*. Sémantické ťažisko sa teda posunulo na slovo „kádrovanie“¹², v tomto kontexte použité ako negatívny jav, avšak nie proti Kuzminovej, ktorá je tu v role objektu voči tým, ktorí ju „kádujú“.

Za zmienku stojí titulok portálu Aktuality.sk, kde je kľúčovým slovom „útok“ a v texte sa píše o expresívnom a negatívnom statuse Borisa Kollára, vtedy mediálne exponovaného podnikateľa (neskoršieho politika), na sociálnej sieti. *Útok na Kuzminovú: Kto jej vynadal?* Komentovaná správa cituje Kollárov výrok, ktorý Kuzminovej odkazoval: „...pošlem ťa aj s tou medailou do r*ti!“ Neskôr mal tento komunikačný akt v mediálnom priestore dohru pri okázalom ospravedlňovaní sa Kollára.

Web špecializovaného denníka Šport prišiel s titulkom *Kontroverzné vyjadrenie Kuzminovej? Tu je reakcia!* V centre pozornosti je teda „vyjadrenie“, titulok je zosilnený výkričníkom. Hoci je „vyjadrenie“ označené ako „kontroverzné“, samotný titulok nevyznieva negatívne, čo zvýrazňuje i samotná správa. V nej je A. Kuzminová označená za „hrdinku“, pri citovaní „kontroverzného vyjadrenia“ je uvedená

¹² Negatívne vyznenie tohto slova potvrdzuje tiež aktualizované vydanie Krátkeho slovníka slovenského jazyka (Kačala a kol., 2003) podľa ktorého sa pod slovesom „kádrovať“ rozumie preverovať politickú a odbornú úroveň v totalitnom režime.

partikula „vraj“ a Anastasie Kuzminovej sa zastávajú kompetentní členovia olympijskej výpravy Juraj Sanitra a Ľubomír Souček.

Agentúra SITA dala v titulku dôraz na slovo „škandál“, samotný text vyznieval v prospech Kuzminovej: *O škandále so zlým prekladom Kuzminovej nepovedali.*

Naopak, český iSport.Blesk.cz vrátil do epicentra samotnú Kuzminovú v pozitívne vyznievajúcim titulku: *Kde je Kuzminová doma? Nikdy Slovensko neopustí, tvrdí její tréner.*

V rovnaký deň vyšiel aj blog obhajujúci športovkyňu so zámerne provokatívnym titulkom *Je Kuzminová zlatokopka?! Jeho subjektom je Kuzminová, autor využíva hanlivý výraz „zlatokopka“, ako aj zdvojenú, zosilnenú interpunkciu. Samotný obsah je v (očakávanom) kontrapunkte voči titulku a Ladislav Križan sa Kuzminovej jednoznačne zastáva a kritizuje už spomínaný Morvayov komentár, ktorý označil za „ohavný“.*

Kauza nabrala za necelé tri dni mediálnych interpretácií medzinárodný rozmer, pričom sa do nej aktívne vložil šéf slovenskej diplomacie. Agentúra SITA 12. 2. vydala správu, v ktorej sa minister zahraničných vecí Slovenskej republiky Miroslav Lajčák (aj v titulku sa stáva hlavným aktérom a gramatickým subjektom) ospravedľňuje olympioničke. *Lajčák sa ospravedlnil Kuzminovej za nechutný cirkus.*

Nasledujúci deň, 13. 2. 2014, sa neobjavili žiadne správy v súvislosti s kauzou, avšak komunikačná udalosť si žila svojím životom aj naďalej po tom, čo sa do kauzy vložil manžel A. Kuzminovej Daniel, ktorý aj vo viacerých titulkoch prebral úlohu gramatického subjektu: *Kuzminovej manžel rozhodol: Nastá, so slovenskými novinármi nehovor!; Daniel Kuzmin udelil slovenským médiám červenú kartu. V jednom prípade sa v centre ocitli obaja manželia: Kuzminovcov sa dotkol škandál okolo AP. Médiá dostali červenú. Všetky! V niekoľkých prípadoch sa do epicentra titulkov vrátila aj športovkyňa ako „Kuzminová“, resp. „sklamaná Kuzminová“. Sklamaná Kuzminová cítila únavu, odmietla printové médiá¹³; Kuzminová neopovedá novinárom, hnevá sa na zlý preklad.*

¹³ Doslova takto, s chybným nominatívnom plurálu.

V tejto súvislosti je zaujímavý komentár Leonarda Popoviča z Plus jeden deň, ktorý vyšiel na portáli Pluska.sk s titulkom: *Náš názor: Pán Kuzmin, na čo to celé bolo? Škodíte iba Nasti*. Práve v médiu, ktoré v predchádzajúcich dňoch najnegatívnejšie reagovalo na skúmanú komunikačnú udalosť, sa objavil článok s titulkom, kde sa priamo oslovuje manžel A. Kuzminovej, a to zosilnene, spojením „pán“ plus úradné priezvisko. Autor teda využil negatívnu, formálnu zdvorilosť¹⁴, ktorou sa zväčšuje odstup medzi autorom textu (médiom) a osobou pomenovanou v titulku. V kontraste s týmto subjektom je športovkyňa vykreslená pozitívne, dokonca až ako obeť, čo autor demonštruje aj zvolenými jazykovými prostriedkami, pričom je znova prítomný familiárny posun z „Kuzminovej“ na „Nastá“.

Týmto komentárom sa hlavná etapa kulminujúcej kauzy uzatvára. V slovenských masmédiách sa ešte objavili dva články, v ktorých je subjektom nie A. Kuzminová, ale už zmienený B. Kollár, jeho status proti nej a následné ospravedlnenie. Nina Košecká z týždenníka Plus 7 dní publikovala na portáli Pluska.sk 19. 2. 2014 analytickú rozšírenú správu s titulkom *Boris Kollár sa obul do Kuzminovej: Pošlem ťa aj s medailou do...!* Nepodpísaný autor v týždenníku Život priniesol hybridný mix rozšírenej správy, analýzy a PR článku s titulkom *Kollár poslal zlatú Nastu do r*ti: Priznávam, bola to chyba!* V ďalšom období sa už táto kauza v médiách neobjavovala.

REZONANCIE KAUKY V OFICIÁLNYCH MÉDIÁCH PO ZOH

Za symptomatickú bodku za touto kauzou môžeme považovať vydanie oficiálnych publikácií o ZOH v Soči. (Ne)opis celej tejto kauzy v nich naznačujú rozdielne chápania a rezonancie danej komunikačnej udalosti. Kým na Slovensku akoby bola „vyriešená“, veď „Kuzminová je naša“, tak v Českej republike sa bralo ako fakt, že sa v Soči prihlásila k rodnej krajine ako ku svojej domovine.

Oficiální publikace Českého olympijského výboru Soči 2014 obsahuje fejtón Milana Tesaře s názvom O zradě, která se nekonala (Tesař, 2014, s. 91)

¹⁴ Pri termíne negatívna zdvorilosť porov. napr. Hirschová (2006, s. 174).

Vyhrát zlatou medaili v mé domovské zemi je velká věc. Mám slovenský pas, ale stále jsem Ruska,“ řekla zlatá biatlonistka. V tu chvíli si na krk přes zlatou medaili pověsila v očích mnoha slavicích Slováků ceduli ZRADA. Bodla nás do zad! Vždyť my jí dali pas a umožnili reprezentovat Slovensko, když na ni doma zapomněli. Ačkoli „doma“ je Anastasia Kuzminová v Rusku, kde čtyřicet let žila a v jehož dresu jezdí i její bratr Anton Šipulin, vyvalila se hořkost a horečná snaha zjistit, zda se její láska ke Slovensku neztratila někde v překladech rozhovorů. K nedorozumění však došlo jindy, mezi těmi, kteří nechápou, že bigotní sportovní nacionalismus není na místě. A těm tlumočník nepomůže. [...] V preambuli Olympijské charty ani jednou nezazní slovo vlast, stát, národ. Píše se tu o přátelství, solidaritě a fair play. [...] V euforii po vítězném závodě v rodné zemi řekla pravdu. Totiž papírově může být člověk čímkoli, klidně falešným spasitelem, ale mateřské znaménko zůstává pořád na jednom místě. To nás naučil už Limonádový Joe. (tamže)

Naopak, v slovenskej publikácii Soči 2014, XXII. zimné olympijské hry, ktorú pre Slovenský olympijský výbor autorsky pripravil L. Souček, inak tiež tlačový atašé výpravy, nie je ani jedna zmienka o celej kauze. (Souček, 2014)

Hoci téma nacionality sprevádza Anastasiu Kuzminovú od začiatku jej slovenskej anabázy až do konca kariéry, z mediálneho diskurzu na Slovensku sa sočská kauza vytratila a prestala vzbudzovať kontroverzie. Neobjavila sa ani v budúcnosti, zvlášť nie po ďalších ZOH v roku 2018. „Po Pjongčangu sa stala najúspešnejšou slovenskou olympioničkou histórie. Ako prvá biatlonistka na svete získala zlato na troch po sebe idúcich olympiádach a je historicky najúspešnejšia v individuálnych súťažiach.“ (Lehoťan, 2019b, s. 17)

Záver

Na základe získaných výsledkov môžeme dôjsť k viacerým záverom. Je zaujímavé, že hoci na Slovensku sa kauza skúmanej komunikačnej udalosti prakticky skončila bezprostredne po olympiáde v roku 2014, v českom mediálnom prostredí sa objavila priamo v oficiálnej publikácii o ZOH. Navyše, v podobe naznačujúcej, že pôvodné

novinové správy, neskôr označené za citujúce zle pretlmočené slová, sa nemýlili. Na Slovensku sa po tejto kauze začal celý mediálny obraz „Nastenky“ pretvárať a po ďalších ZOH bol vykresľovaný ako „náš“, slovenský, vlastenecký, pozitívny a úspešný.

K našim zisteniam patrí, že Anastasia Kuzminová, hlavná aktérka komunikačnej udalosti, nebola vždy hlavným subjektom v titulkoch. Jej rola sa menila. Od prvotných oslavných titulkov sa subjektom kľúčovými slovami vyjadrenými zväčša ako gramatické subjekty vety stali „slová“, „vyjadrenia“, „škandál“, „poprask“, „dôkaz“, cez „amerických novinárov“ a „agentúru AP“ až po osoby: Lajčák, Kollár, Kuzmin... Kauza si v mediálnom prostredí žila svojím životom.

V prípade výskumnej otázky týkajúcej sa výberu jazykových prostriedkov sme zistili, že médiá využili celé spektrum emotívne ladených slov, od familiárnych oslovení po vulgarizmy. Vyznenie titulkov bolo v priebehu siedmich dní najprv pozitívne, potom sa prekllopilo do negatívneho pólu, v ktorom ale dlho nezotrvali. Kauza sa pomaly dostávala do pozitívneho módu (keď sa „našiel iný vinník“), ktorý ešte nakrátko rozrušil manžel A. Kuzminovej a podnikateľ a neskorší politik Boris Kollár.

Zistili sme, aké bolo správanie sa médií v reálnom čase. Keď jeden slovenský bulvárny titul prišiel s týmto škandalom, pričom bol ešte opatrný a dal v titulku otáznik, jeho hlavný konkurent ho o dve hodiny nasledoval so zosilneným titulkom. S pribúdajúcimi informáciami bol to ale práve ten druhý portál, ktorý musel titulok „riediť“, zmierňovať, až ho preklopil (pri tom istom článku) do pozitívneho pólu, kým prvý bulvárny portál ponechal titulok v nezmenenej podobe. Zaznamenali sme tiež výskyt komentárov z oboch názorových pólov v jednom a tom istom mienkotvornom denníku.

Analýza potvrdila, že jeden zjavne v dobrom myslený, hoci vnútorné protirečivý výrok vyvolal mediálny škandál až s geopolitickými (reakcia ministra) dosahmi a odhalila správanie sa médií pri citlivých témach, ktoré sa môžu objavili tam, kde ich pôvodne nečakali.

BIBLIOGRAFIA

- Bakaj, M. (2019). Inšpiratívna Nasta. Pravda.sk [online], 2. 10. 2019 [Cit. 2019-11-03] Dostupné na internete: <<https://sport.pravda.sk/myslim-si/clanok/527937-nazor-inspirativna-nasta/>>
- Balabánová, J. (2009). Novinové titulky z hľadiska syntaktického. Bakalárska práca. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, katedra českého jazyka.
- Bartošek, J. (1997). Jazyk žurnalistiky. In F. Daneš et al., Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha: Academia.
- Bočák, M. (2008). Diskurz ako predmet transdisciplinárneho výskumu. In M. Bočák, J. Rusnák (eds.), Média a text II., Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove.
- Cingerová, M., Motyková, K. (2017). Úvod do diskurznej analýzy. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Česká tisková kancelář. (2019). Světový biatlon přišel o jednu z největších hvězd. Kuzminová dala kariéře definitivní sbohem. iRozhlas.cz [online], 2. 10. 2019 [Cit. 2019-11-03] Dostupné na internete: <https://www.irozhlas.cz/sport/zimni-sporty/biatlon-anastazia-kuzminova-konec-kariery_1910022140_mim>
- Foucault, M. (2006). Rád diskurzu. Bratislava: Agora.
- Guzi, L., Sipko, J., Mertová, N., Blaho, M. (2017). Historizmy ako predmet lingvokultúrnych skúmaní Vysokoškolská učebnica. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta.
- Hirschová, M. (2006). Pragmatika v češtině. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta
- Hoffmanová, J. (1997). Stylistika a... Současná situace stylistiky. Praha: Trizonia.
- Hrčka, M. [koordinátor projektu mediaboom.sk]. (2014). Kuzminovej trénera nahnevali pochybnosti slovenského bulváru: "Nasta Slovensko miluje!" Novinári menili titulky. mediaboom.sk [online], 11. 2. 2014 [Cit. 2019-11-03] Dostupné na internete: <<https://mediaboom.sk/showbiz/kuzminovej-trenera-nahnevali-pochybnosti-slovenskeho-bulvaru-nasta-slovensko-miluje-novinari-menili-titulky/>>
- Chloupek, J. a kol. (1991). Stylistika češtiny. Praha: SPN.
- Ivanová, M. (2011). Syntax jazyka slovenského. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- Ivanová, M., Sokolová, M., Kyseľová, M., Petrovská, V. (2014). Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta.
- Kačala, J., Pisárčiková, M., Považaj, M. [red.]. (2003). Krátky slovník slovenského jazyka. 4. dopl. a upr. vydanie. [autorský kolektív Doruľa, J., Kačala, J., Marsinová, M., Masár, I., Michalus, Š., Peciar, Š., Pisárčiková, M., Považaj, M., Slivková, V., Smiešková, E., Tibenská, E., Urbanček, M.]. Bratislava: Veda
- Kořenský, J., Hoffmanová, J., Müllerová, O., Jaklová A. (1999). *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu. České Budějovice: Jihočeská univerzita v českých Budějovicích, Pedagogická fakulta.*
- Lehotan, I. (2019a). Anastasia Kuzminová – príbeh lásky, odvahy, talentu a grandiózneho úspechu. Šport – sport.aktuality.sk [online], 4. 10. 2019 [Cit. 2019-11-03] Dostupné na internete: <<https://sport.aktuality.sk/c/415597/anastasia-kuzminova-pribeh-lasky-odvahy-talentu-a-grandiozneho-uspechu/>>

- Lehoťan I. (2019b). Biatlon. In P. Pašuth (ed.), Z. Kríž a kol. Kronika športu 2018. Bratislava: Šport Press.
- Mistrík, J. (1997). Štylistika. (Tretie, upravené vydanie). Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MLčoch, M. (1999). Titulek ve sportovní publicistice. *Studia philologica* 9. s. 7–22.
- Sipko, J. (2014). Mená športovcov ako nositeľa hodnôt. In L. Regrutová, J. Rusnák (eds.). *Médiá a text 4*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta.
- Souček, L. (2014). Soči 2014, XXII. zimné olympijské hry. Bratislava: Fortina Libri, Perex.
- Štefančík R., Dulebová I. (2017). Jazyk a politika. Jazyk politiky v konfliktnej štruktúre spoločnosti. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm.
- Tesař, M., Šubrt, M. (2014). Soči 2014. Oficiální publikace Českého olympijského výboru. Praha: Mladá fronta.
- Willemssen, E. (2014). Defending champion Kuzmina wins biathlon gold. AP.org [online], 9. 2. 2014, [Cit. 2019-11-03] Dostupné na internete: <<https://apnews.com/oef5b9df6dc641dba0cbf0b6ff3636a3>>

ZOZNAM ZDROJOV CITACÍÍ Z ANALYZOVANÝCH TEXTOV (V CHRONOLOGICKOM PORADÍ)

- Willemssen, E. (9. 2. 2014, 13:00). Defending champion Kuzmina wins biathlon gold. AP.org.
- Pluska.sk [autor neuvedený]. (9. 2. 2014, 15:10). Famóznym výkonom za zlatom“ Kuzminová obhájila na ZOH prvenstvo spred štyroch rokov. Pluska.sk.
- Pravda.sk [autor neuvedený]. (9. 2. 2014, 15:12 [aktualizované 17:06]). Zlaté Soči! Anastasia Kuzminová obhájila titul z Vancouveru. Pravda.sk.
- Filin, P., Trško, M., TASR, SITA. (9. 2. 2014, 16:22 [ukončené online spravodajstvo]). Kuzminová suverénne obhájila zlato v šprinte. SME.sk.
- Pretot, J. (9. 2. 2014, 16:46). Home sweet home for Slovak Kuzmina. Reuters.com.
- Šebela, M. (9. 2. 2014, 21:06). Kuzminová: Som Slovenka narodená v Rusku. SME.sk.
- TASR [autor neuvedený]. (9. 2. 2014, 21:36). Kuzminovej pomohlo číslo z Vancouveru i synove slová. TASR/Teraz.sk.
- Kučerová, M. (10. 2. 2014, 0:00). Kuzminovou dotlačili hokejisti ke zlatu. Je pro vás, vzkázala Slováckům. MF Dnes/idnes.cz.
- Čas.sk [autor neuvedený]. (10. 2. 2014, 9:30). Kuzminová prežila v Soči neuveriteľný deň: Takto opísala svoje pocity. Čas.sk.
- Čas.sk [autor neuvedený]. (10. 2. 2014, 10:13). Kuzminovej prekvapivé vyjadrenia pre amerických novinárov: Nasť, ako to teda je? Čas.sk.
- Pluska.sk [autor neuvedený]. (10. 2. 2014, 12:00 [aktualizované až do 11. 2. 2014, 14:15]). Kuzminová prekvapila: Slovensko je pre mňa len krajinou, kde mám pas! [doplnené o „Kde je pravda?“ a následne zmenené na druhý deň zmenený na „Američania dokonale prekrútili Kuzminovej slová. Nasť reprezentuje Slovensko s hrdosťou!“]. Pluska.sk.
- Športky.zoznam.sk [autor neuvedený]. (10. 2. 2014, 12:44). Kuzminovej slová pre amerických novinárov: Som ruskej národnosti a tu som doma. Športky.zoznam.sk.
- iSport.Blesk.cz [autor neuvedený]. (10. 2. 2014, 13:48). Zlatá Kuzminová zaskočila Slováky: Mám jen váš pas, doma jsem v Rusku. iSport.Blesk.cz.

- Morvay, P. (10. 2. 2014, 15:58). Je vôbec naša? SME.sk.
- Pravda.sk [autor neuvedený]. (10. 2. 2014, 16:52). Americká agentúra AP totálne prekrútila Kuzminovej slová po víťazstve. Pravda.sk.
- Hrčka, M. [koordinátor projektu mediaboom.sk]. (11. 2. 2014 [čas neuvedený]). Kuzminovej trénera nahnevali pochybnosti slovenského bulváru: "Nasťa Slovensko miluje!" Novinári menili titulky. mediaboom.sk.
- Čas.sk [autor neuvedený]. (11. 2. 2014, 13:00). Poprask okolo Kuzminovej: Američania totálne prekrútili jej slová o Slovensku! Máme dôkaz! Čas.sk.
- Pluska.sk [autor neuvedený]. (11. 2. 2014, 14:15 [upravený a zaktualizovaný už citovaný predchádzajúci článok]). Američania dokonale prekrútili Kuzminovej slová. Nasťa reprezentuje Slovensko s hrdosťou! [pôvodný titulok, 10. 2. 2014, 12:00: Kuzminová prekvapila: Slovensko je pre mňa len krajinou, kde mám pas!]. Pluska.sk.
- Bella, T. (11. 2. 2014, 14:32). Kádrovanie Kuzminovej. SME.sk.
- Aktuality.sk [autor neuvedený]. (11. 2. 2014, 16:00). Útok na Kuzminovú: Kto jej vynadal? Aktuality.sk.
- Jasenska, J., TASR. (11. 2. 2014, 16:06). Kontroverzné vyjadrenie Kuzminovej? Tu je reakcia! Sport.sk.
- SITA [autor neuvedený]. (11. 2. 2014, 18:46). O škandále so zlým prekladom Kuzminovej nepovedali. SITA/Webnoviny.sk.
- iSport.Blesk.cz [autor neuvedený]. (11. 2. 2014, 19:35). Kde je Kuzminová doma? Nikdy Slovensko neopusti, tvrdí její tréner. iSport.Blesk.cz.
- Križan, L. (11. 2. 2014, 23:59). Je Kuzminová zlatokopka?! Blog.SME.sk.
- SITA [autor neuvedený]. (12. 2. 2014, 21:06). Lajčák sa ospravedlnil Kuzminovej za nechutný cirkus. SITA/Webnoviny.sk.
- Korbel, M., Popovič, L. (14. 2. 2014, 18:29 [aktualizované 19:19]). Kuzminovej manžel rozhodol: Nasťa, so slovenskými novinármi nehovor! Plus jeden deň/Pluska.sk.
- SITA [autor neuvedený]. (14. 2. 2014, 18:30). Sklamaná Kuzminová cítila únavu, odmietla printové médiá. SITA/Webnoviny.sk.
- Šebela, M., TASR, SITA. (14. 2. 2014, 18:35). Kuzminová neodpovedá novinárom, hnevá sa na zlý preklad. SME.sk.
- TASR [autor neuvedený]. (14. 2. 2014, 19:11). Daniel Kuzmin udelil slovenským médiám červenú kartu. TASR/Teraz.sk.
- Pravda.sk [autor neuvedený]. (14. 2. 2014, 19:36). Kuzminovcov sa dotkol škandál okolo AP. Médiá dostali červenú. Všetky! Pravda.sk.
- iSport.Blesk.cz [autor neuvedený]. (14. 2. 2014, 21:25). Kuzminová ignorovala slovenské novináre. Prikázal jí to manžel! iSport.Blesk.cz.
- Popovič, L. (15. 2. 2014, 0:00). Naš názor: Pán Kuzmin, na čo to celé bolo? Škodíte iba Nasťi. Plus jeden deň/Pluska.sk.
- Košecká, N. (19. 2. 2014, 21:00). Boris Kollár sa obul do Kuzminovej: Pošlem ťa aj s medailou do...! Plus 7 dní/Pluska.sk.
- Život/redakcia [autor neuvedený]. (28. 2. 2014, 0:00). Kollár poslal zlatú Nasťu do r*ti: Priznávam, bola to chyba! Život/Život.sk [pôvodne dostupné na zivot.cas.sk, neskôr dostupné na zivot.pluska.sk].

AUTORZY ARTYKUŁÓW

doc. ThDr. Peter Tirpák, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta
Ul. biskupa Gojdiča 2, 080 01 Prešov
peter.tirpak@unipo.sk

PhDr. ThDr. Daniel Porubec, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta
Ul. biskupa Gojdiča 2, 080 01 Prešov
daniel.porubec@unipo.sk

PaedDr. Dáša Porubčanová, PhD.
Vysoká škola DTI, s. r. o.
Dukelská štvrť 1404/613
018 41 Dubnica nad Váhom
porubcanova@dti.sk

PhDr. Ing. Albert Oláh, MBA
Vysoká škola DTI, s. r. o.
Dukelská štvrť 1404/613
018 41 Dubnica nad Váhom
olah@dti.sk

doc. PaedDr. Gabriela Gabrhelová, PhD., DBA, LL.M
Vysoká škola DTI, s. r. o.
Dukelská štvrť 1404/613
018 41 Dubnica nad Váhom
gabhrelova@dti.sk

JUDr. Simona Farkašová, PhD.
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika
Právnická fakulta
Kováčska 26, 040 75 Košice
simona.farkasova@upjs.sk

JUDr. Mgr. Ľubomír Jankura
Metodicko – pedagogické centrum Prešov
Ul. T. Ševčenka 11, 080 20 Prešov
ubomir.jankura@mpc-edu.sk

PaedDr. Ing. Stanislav Šveda
Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta
Ul. biskupa Gojdiča 2, 080 01 Prešov
stanosveda@gmail.com

PhDr. ThLic. Marek Kríštof
Prešovská univerzita v Prešove

Gréckokatolícka teologická fakulta
Ul. biskupa Gojdiča 2, 080 01 Prešov
marek.kristof@smail.unipo.sk

PhDr. Peter Harvan
Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta,
Ulica Biskupa Gojdiča 2, 080 01 Prešov
pietroharvan@icloud.com

Mgr. Jowita Ziolek-Barczak
Akademia Polonijna w Częstochowie
Ul. Generała Kazimierza Pułaskiego 4/6,
42-200 Częstochowa
pelnomocnik@ap.edu.pl

Mgr. Hameni Blaise
John Paul II International University in Bafang
Community College, 237 Bafang (Cameroon)
h.blais@pnap.ap.edu.pl

Mgr. Jana Beňková
Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta
Ul. biskupa Gojdiča 2, 080 01 Prešov
jana.benkova@smail.unipo.sk

Mgr. Jana Lukáčová
Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta
Ul. biskupa Gojdiča 2, 080 01 Prešov
jana.lukacova.1@smail.unipo.sk

Mgr. Daniela Nguyen Trong
Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta
Ul. biskupa Gojdiča 2, 080 01 Prešov
daniela.nguyentrong@gmail.com

Mgr. Lucia Matúzová
Prešovská univerzita v Prešove
Gréckokatolícka teologická fakulta
Ul. Biskupa Gojdiča 2, 080 01 Prešov
matuzova.lucia@gmail.com

Mgr. Michal Frank
Prešovská univerzita v Prešove
Filozofická fakulta
Ul. 17. novembra 1; 080 01 Prešov
frank.presov@gmail.com

